

Др Марија Бошњак Степановић

Др Карла Селихар

Чарна Милинковић

Н о р м а

Аврама Мразовића

240 година образовања српских учитеља

Сомбор, 2018.

Каталог изложбе

Норма Аврама Мразовића

240 година образовања српских учитеља

Издавач

Педагошки факултет у Сомбору,
Сомбор, Подгоричка 4

Главни и одговорни уредник

Проф. др Жељко Вучковић

Аутор изложбе

Чарна Милинковић

Аутори каталога

Доц. др Марија Бошњак Степановић

Доц. др Карла Селихар

Чарна Милинковић

Рецензент изложбе и каталога

Проф. др Саша Марковић

Лектура и коректура текста

Др Анкица Вучковић

Превод на енглески

Др Наташа Гојковић

Документариста

Радмила Чичић

Дизајн изложбе, штампаног материјала и каталога

Мр Дарко Вуковић

Фотографије

Милица Ђукић

Конзервација

Зорана Ђорђевић

Сања Влаховић

Љиљана Ражнатовић

Поставка изложбе

Техничка служба Музеја Војводине

Припрема за штампу

Мр Дарко Вуковић

Штампа каталога

САЈНОС, Нови Сад

Штампа материјала изложбе

Logostudio, Нови Сад

Тираж

500

ISBN 978-86- 6095-072- 9

Реализацију изложбе и каталога финансијски су подржали:

Покрајински секретаријат за културу, јавно информисање и односе са верским заједницама АП Војводине и Покрајински секретаријат за високо образовање и научноистраживачку делатност.

Садржај

• Уводна реч ректора Универзитета у Новом Саду	5
• Уводна реч декана Педагошког факултета у Сомбору и директора Музеја Војводине	6
• Истраживачки домети	9
• Просветитељски хоризонти и српски идентитет	10
• Срби у „привременом стаусу“	13
• „Sapere aude“ – Усуди се да сазнаш	17
• Црква као колевка српског школства	20
• У сусрет просветним реформама	25
• Аврам Мразовић и Норма као „alma mater“	28
• Препарандија као просветитељски замајац код Срба	40
• Сомбор – средиште српског просветитељства	49
• Развојни пут Српске учитељске школе. Никола Вукићевић	54
• „Школски лист“	62
• Искре учитељства	64
• Српска учитељска школа у Краљевини Југославији 1918-1941	70
• Послератни развој Српске учитељске школе	73
• Педагошки факултет – настављач традиције школе	76
• Библиотека Учитељске школе – Препарандије	94
• Збирка старих учила	107
• Настанак Збирке	111
• Физикална збирка	113
• Изазови смештаја Збирке	117
• Опис најважнијих старих учила	120
• „Norma” by Avram Mrazovic: 240 years of Serbian teachers	136
• Sparks of Teaching	141

О НАШИМ КОРЕНИМА

Универзитет у Новом Саду је настајао у посебном миљеу који су стварале генерације високих интелектуалаца и институције од нарочитог националног значаја, чије се трајање мери вековима. Темљеи високог образовања на простору данашње Аутономне покрајине Војводине и Србије у целини, постављени су око 1740. године, оснивањем Висарионовог колегијума (*Collegium Vissariono – Pawlovicsianum Petrovaradinense*) у Новом Саду. Међу најзначајнијим претечама данашњег новосадског универзитета су *Норма* – школа за образовање српских учитеља, основана 1778. године у Сомбору и *Препарандија* основана 1812. године у Сент Андреји, чије је седиште 1816. године пресељено у Сомбор. Најзначајнију улогу у развоју научне мисли од 19. века имала је Матица српска – настарија културна и научна институција српског народа, основана 1826. године у Пешти, која је 1864. године пресељена у Нови Сад.

Сомборска *Норма* је посебно значајна за нашу академску и ширу, друштвену заједницу. Она сведочи о нашој прошлости и о дубини темеља на којој градимо садашњост и будућност. Просветитељска мисија, коју је њен оснивач Аврам Мразовић започео пре 240 година, данас је једнако важна за опстанак и напредак људи који живе на овим просторима, суоченим са изазовима глобализованог друштва, заснованог на знању и на интензивној размени инфомација. Евоцирање сећања на *Норму* уједно је и подсећање на чињеницу да је квалитетно образовање било и да ће бити од пресудног значаја за стицање знања која су неопходна за стабилност друштвених заједница и њихово трајање.

Проф. др Душан Николић
Ректор Универзитета у Новом Саду

СОМБОР СЛАВИ СВОЈЕ УЧИТЕЉЕ

У богатој повесници српског образовања град Сомбор заузима часно место лучоноше српске просвете и престонице српских учитеља. Заслугом Аврама Мразовића, сина сомборског свештеника Георгија, 1. маја 1778. године основана је „Норма“, школа за образовање учитеља на српском језику, која је пролазећи сложене преображаје сачувала континуитет своје педагошке и културне мисије до данашњих дана.

Историја наше школе, од Мразовићеве „Норме“, преко Препарандије, до савременог Педагошког факултета, може се сабрати у две кључне речи: **идентитет** и **модернизација**. Идентитет, као самосвест и оданост своје језику, духу и култури. Модернизација, као отвореност за тековине просвећености, научног и цивилизацијског развоја. Верујемо да је тај плодотворни укрштај нашег и универзалног данас права мера и путоказ.

Драгоцен је допринос сомборског училишта изградњи професионалног хабитуса, угледа и достојанства српских учитеља. О томе само једна белешка из наше просветне повеснице: **Полазећи у друштво, треба да је учитељ човек бистре памети, самостална мишљења, никад ропска душа, улизица, пренемагало и туђа свираљка; јер само човек пун знања, моралан и образован може импоновати у друштву.**

Питања *Ко васпитава васпитаче?* и *Ко учи учитеље?* и данас имају епохални значај. Поготово ако смо свесни да су сва деца у нашим основним школама деца трећег миленијума. Верујемо, као и Хана Арент, да је образовање тачка у којој показујемо колико волимо свој свет и колико смо спремни да га сачувамо и обнављамо, што је могуће само уз помоћ знања и енергије нових генерација. Најзад, образовање је и тачка у којој показујемо колико волимо своју децу и колико смо спремни да им дамо шансу не само да одрасту, већ и да преузму одговорност за будућност. И зато нам ваља поштовати и славити своје учитеље.

Изложбом у ректорату Универзитета у Новом Саду, коју су припремили Музеј Војводине и Педагошки факултет, као и пратећим каталогом, одајемо почаст Мразовићу и његовим следбеницима, у доброј вери да смо достојни и способни да и даље носимо учитељску бакљу просвете, слободе и хуманитета.

Проф. др Жељко Вучковић,
декан Педагошког факултета у Сомбору
Др Драго Његован,
директор Музеја Војводине

Портрет Аврама Мразовића (рад Арсенија Теодоровића, уље на платну, 1820)

„Норма“ Аврама Мразовића: 240 година српских учитеља

Чарна Милинковић

Истраживачки домети

Научна дела која у средиште својих истраживања стављају развој образовања, односно просветитељство код Срба у оквиру Хабзбуршке, а потом и Аустро-Угарске монархије, не могу да се похвале својом бројношћу нити, осим спорадичних, значајним квалитетним дометима. Најсистематичније и најдоследније ова тематика проучавана је у оквиру осветљавања прошлости учитељске *Норме* (основане 1778), а потом и *Препарандије* у Сомбору која је неколико година након оснивања била у Сентандреји. С тим у вези треба рећи да је и најзначајнија литература која се бави назначеном темом настала поводом расветљавања прошлости ове школе. Више монографских дела, чланака, али и зборника радова сведочи о правом истраживачком подвижништву¹. Релативна бројност радова условљена је и постојањем изворне грађе која се, везано за овај период, највећим делом чува у Архиву САНУ-а у Сремским Карловцима, Фонду школске депутације, школском савету и др. Занимљива преписка чува се и у Рукописном одељењу *Матице српске*. Драгоцено сведочанство представљају и оригинални исписи савременика и круцијалних личности чија дела су незаобилазна у стварању и проучавању педагошке традиције код Срба².

1. Ближе погледати: К. Костић, *Из прошлости Учитељске школе у Сомбору*, Нови Сад, 1938; А. Матић, *Саборски одбор и српске школе у Угарској*, Нови Сад, 1901; Р. Макарић, *Сомборска учитељска школа у периоду делатности Николе Ђ. Вукићевића*, Нови Сад, 1965; Р. Макарић, *Просветно-школска питања у преписци др Ђорђа Натошевића и Николе Ђ. Вукићевића*, Педагошка стварност, број 4, 1974, 504-515; Р. Макарић, *Педагошка и друштвена улога учитељске школе у Сомбору*, Педагошка стварност, број 7, 1978, 629-656; Р. Макарић, *Поводом стогодишњице 'Мисл' од Николе Вукићевића*, Педагошка стварност, број 5, 1965, 326-332; Р. Макарић и С. Васиљевић (уредници), *200 година образовања учитеља у Сомбору 1778-1978*, Сомбор, 1978; Ј. Косановић (уредник), *Просветна повесница Сомбора: од Норме до Учитељског факултета 1778-1993*, Сомбор, 1994; Ј. Косановић, *Урош Несторовић и прва српска учитељска школа у Сентандреји и Сомбору*, Норма, број 3, 2001, 171 -178, и др.

2. А. Мразовић, *Рѣководство къ навѣщъ числтелной : во оупотребленіе славено-сербскихъ народныхъ Оучилищъ*, Беч, 1794; Н. Вукићевић, *Извештај о Србској учитељској школи у Сомбору : за школску 1887/8. годину*, Сомбор, 1878; Н. Вукићевић, *Гласник из српског и словенског*

Просветитељски хоризонти и српски идентитет

Средином 18. века, рационални приступ је отворио пут ка егзактним наукама које су своју методичност ослониле на дедукцију. И енглески емпиричари и француски енциклопедисти писали су о држави као људској творевини и указивали на темељност и завидну обимност људског сазнања. Био је то новоизнађени начин да се прокламује сагласност откривеног ума и постојеће стварности. Човек је био виновник сопственог напредовања кроз сазнање – почела је епоха просвећености. „Просветитељство је излазак човека из стања самоскривљене незрелости. Незрелост је немоћ да се употреби разум без туђег вођства“³. Ова епоха створила је обресе сопственог надахнућа које је раскинуло са бројним сакралним и митским мотивима погледа на свет. Просветитељство је покрет против ентропије, а разум је био замајац уобличавања стварности.

света: свечана прослава 75-годишњице Српске учитељске школе у Сомбору, Летопис Матице српске, свеска 4, 1887, Нови Сад, 112-125; Н. Вукићевић, *Мисли о начину, како да се у духу православне вере и према потребама народним у ред доведу црквено-просветни односи Срба у Аустрији*, Нови Сад, 1865; Н. Вукићевић, *Огледало хришћанске добродетели: састављено из Житија светих кои се у православној источној цркви и у србском народу особито почитују трудом Николе Ђ. Вукићевића, учитеља у Србском учитељшћу Сомборском*, Беч, 1863; Н. Вукићевић, *Огледало хришћанске добродетели: састављено из Житија светих кои се у православној источној цркви и у србском народу особито почитују трудом Николе Ђ. Вукићевића, учитеља у Србском учитељшћу Сомборском*, Беч, 1867; Н. Вукићевић, *Угарска отаџбина повесница: са особитим обзиром на прошлост Србаља у Угарској, Хрватској и Славонији: у 30 приповедака: за српску децу*, Панчево, 1876; Н. Вукићевић, *Огледало хришћанске добродетели: састављено из Житија светих који се у Православној источној цркви и у српском народу особито поштују*, Панчево, 1884; *Говор о заслугама Дра Ђорђа Натошевића на школској свечаности у спомен његов у Срп. учитељској школи сомборској: 25. октобра 1887. године*, Нови Сад 1887; *О стању српских школа године 1813 и раније: писмо Уроша Несторовића, врховнога назорника школског, В. Копитару, слависти у Бечу*, Српски летопис, 1870-1871, 253-293; Беч, 1872; У. Несторовић, *Слово приликом воздвиженног образа его величества императора Франца-Перваго*, Будим, 1817; У. Несторовић, *Педагогика и меводика либо Руководство къ науки воспитанія и наставленія: за Употребленіе Славено-Сербскихъ Восточнаго Исповѣданія неунѣтскихъ Наставниковъ Всевысочайше одобрено и къ Преподаванію Предуготовническія Юности благоутробно прописано*, Будим, 1817; Ђ. Натошевић, *Зашто наш народ у Аустрији пропада*, Српски летопис, 1865, 77-129; Ђ. Натошевић, *Кратко упутство за србске народне учитеље*, Теминшвар, 1857; Ђ. Натошевић, *Науке из Светог писма (за писање и на изуст учење) у основној школи*, Нови Сад, 1878; В. Ковачић, *Беседа о добровољним приложима = Слово о добротныхъ даяніяхъ* (приредио Милан Степановић), Сомбор, 2012; А. Варађанин, *Културне појаве у српском народу*, Летопис Матице српске, број 1, 1895, Нови Сад, 138-142; А. Варађанин, *Културне појаве у српском народу: женске учитељске школе*, Летопис Матице српске, број 4, Нови Сад, 1896, 161-165; А. Варађанин, *Сомборска Учитељска школа*, Алманах, Сомбор, 1998, 71-77; В. Гавриловић, *Делатност Аврама Мразовића као инспектора Печујског школског округа 1791. године*, Зборник Антика, савремени свет и рецепција европске културе, Београд 2012, 108-117; В. Гавриловић, *Разматрања др Ђорђа Натошевића о професорима у Српској православној великој гимназији 1857. године*, Годишњак историјског архива града Новог Сада, бр. 3, Нови Сад 2009, 67-82. (Ово је део опуса наведених аутора, које смо са нашег становишта тематског истраживања, користили – примедба аутора).

3. И. Кант, *Одговор на питање шта је то просветитељство*, цитирано према М. Ђурић, *Утопија измене свет, мит, наука, идеологија*, Београд, књига 6, 283. „Просвећеност је човеков излазак из малолетности за коју је сам крив. Малолетност је неспособност служења властитим разумом без нечијег вођства“; И. Кант, „Одговор на питање: Шта је просвећеност?“, превод Јулијана Бели-Генц, И. Кант, М. Фуко, Ј. Хаберманс, *О просвећености*, Завод за културу Војводине, Нови Сад, 2004, 7.

Сл. 1. Учитељ са ђацима

Ни српски народ није остао изван ових тектонских друштвених промена. Историјске околности у којима се налазио почетком 18. века биле су веома комплексне. Сврстан у два царства, турско и хабзбуршко, он је покушао да одмери свој начин постојања. У таквим околностима чувар народног идентитета била је Српска православна црква⁴ и народно предање⁵. Књижевност која је настајала у оквиру цркве нудила је својеврсно историјско памћење које је неговало хришћанску мотивацију догађајне прошлости. То се нарочито односило на поглед у вези са тековинама Косовске битке. Емотивни ореол и недостатак епистемолошког приступа

4. „Пећка патријаршија је извршила ону улогу коју су имале на Западу апсолутне монархије – да је створила српску нацију, извршила духовно уједињење српског народа“; М. Кашанин, *Судбине и људи*, Београд, 1968, 311.

5. Ближе види: Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, Београд, 2002.

створили су ирационалну представу књижевности која фигурира као „књижевност судара“⁶. Слика је надоместила реалност, а предање је заживело у народу. Трагични исход и незаобилазна жртва неговани су кроз боголике актере већ створеног мита⁷. У оквиру институционалне вере код Срба конзервиран је народни идентитет и брижно је чуван са намером да се верници генерацијски, кроз традиционално прихватање, идентификују са својом прошлошћу и тежњама које су се уобличавале. „Јован Цвијић је утврдио, да се после Косовске битке ‘фомирала јака српска национална свест, која је, нарочито услед метанастазичких кретања, ухватила маха и изван граница средњовековних српских држава...Као да су систематски васпитавани, сви су Срби постали надахнути високим националним моралом и жељом да освете старе поразе и оснују нову, све већу државу...Јасно се види да су се православље и српска народност, чије је међусобно прожимање отпочело још од Светога Саве, потпуно стопили крајем 15. века. Православна вера је готово изгубила свој догматички и црквени и узимала је све више етнички карактер и тако је постала ‘српска црква’. Она је била саставни део народног духа, готово исто онако као и фолклор“⁸.

Вера је била нит, или прелаз, која је повезала модернизацију и очуване традиционалне тековине. На тај начин црква је код Срба омогућила продор просветитељских идеја. Иако је чувала догматски интегритет и светоотачко учење, Српска православна црква није спречавала развој рационалистичког приступа научном развоју, како природних, тако и друштвених, наука. Недостаци црквене организације, непримерена снисходљивост, схематизован догматизам, ритуалност насупрот религиозности, наметнута дисциплина насупрот духовне креативности, масовност испред саборности верника, били су неки од недостатака са којима се црква као организација суочавала. Она није бегала од проблема, често је и била подложна искушењима, али своју мисију није обустављала. Њена конзервативност могла је да, у искључивом приступу, онемогући развој науке, али је доминантан правац био широка подршка новим сазнајним

6. Д. Богдановић, *Књига о Косову*, http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu. Д. Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд, 1980.

7. Р. Михаљчић, *Српска прошлост и народно сећање*, Београд, 2001; Лазар Хребељановић : *историја, култ, предање*, Београд, 2001.

8. Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве, од покрштавања Срба до краја XVIII века*, књига прва, БИГЗ, Београд, 1991, 460.

достигнућима уз консеквентан приступ препознатим вредностима⁹. „Сазнање је исто тако циљ религије као и науке, и ту не постоји никаква супротност. Наука хоће да објасни свет, да га разуме. Религија такође хоће да разуме и објасни свет. Једна и друга представљају трагање за истином о свету. Зашто би нам Бог иначе оставио да развијамо ум изнад разума, ако не да веру срца допунимо мудрошћу“¹⁰. На овај начин препознат темељ духовног напретка¹¹ српског народа имао је потенцијала да избегне и талас ригидне ксенофобије чија је последица била зацементирана конзервативна идеја, али и талас револуционарних активности за промене чији је идеолошки исход био историјски неизvestан. Оваква улога цркве није био аксиом, већ постулат који је у процесу историјског развоја имао и своје успоне и падове.

Срби у „привременом статусу“

Процес ширења Османског царства на простор европског континента текао је више векова и на његовом удару били су бројни народи. Ипак, изложеност српског народа турском освајању била је онеспокојавајуће одсудна по његову будућност. Новонастала ситуација након турског продора на Балкан условила је покретање једног дела српског корпуса према северу и сусрет са Хабзбуршком монархијом. Често је у сукобима империја, *одмазда* била носећи приступ пацификацији Срба који су сматрани непоузданим савезником, како од стране Аустријанаца, тако и од стране Турака¹². Представници српског народа, углавном свештенство као чувар идентитета и историјског памћења на „Србију у доба Немањића“, суочавали су се са непримереним притисцима Аустријанаца и Турака да учествују, као савезници, у њиховом

9. „Ниједна друга светска религија није у свом ширењу изван места рођења прешла толики пут као хришћанска, нити је иједна друга показала такву способност прилагођавања у новим условима, као и толику снагу и живавост истрајавања у томе.“ М. Ђурић, *Србија и Европа*, Београд, 2003, 165.

10. В. Јеротић, *Нови човек у новом добу*, Група аутора, *Религија и епистемологија*, Београд, 2007, 43.

11. „Пошто је раније потребно свему доцнијем и пошто ранијем не треба ништа доцније, то је све раније услов свега доцнијег... што је нешто раније, то има мање услова, што је нешто доцније, има их више... Све раније не зависи ни од чега доцнијег; све доцније зависи од свега ранијег.“ Б. Кнежевић, *Принципи историје*, Досије, Београд, 2007, 342.

12. Ближе види дела Радована Самарџића.

међусобном сукобу. У таквим околностима везивање за страну која је доживела војни неуспех имао је за последицу разарања и освету. Кулминација таквог третирања Срба испољавала се у незаобилазном избору мање лоше одлуке. У околностима вишевековног верског и цивилизацијског сукоба између Аустрије и Турске, најчешће на простору Балкана, неутралност је била готово немогући, а често и неприкладан избор, који је подстицао и даљи процес верског синкретизма и асимилације.

Српски народ је био присиљен да се сврста, и у таквим околностима хришћанска царевина, без обзира на могућа искушења, чинила се као мудрији избор. Околност да су Срби дошли на територију коју су Мађари доживљавали као сопствени посед била је врло тешка и непредвидива. Због покушаја унијаћења и асимилације, често је код виђенијих представника Срба ова одлука преиспитивана као не тако мудра, нарочито у времену експанзије Турске државе и њеног врло либералног става у вези са подређеним народима. Временом се испоставило да је српство као идентитет напрактичније било чувати у ратним временима – што је ратно савезништво Срба са Аустријом било доследније, тежња Угарске за асимилацијом је била мање реална. Страдалништво је било цена слободнијег живота на простору северно од Саве и Дунава. Рат је било стање које је Србима нудило могућност да буду препознати на бечком двору. Што је успех био видљивији, Срби су могли да рачунају на озбиљнију подршку. Видљивији успех предпостављао је веће жртве. Историјске прилике упућивале су на концепт: видљивије страдалништво – могућност извесније будућности оних који су преживели. Остало је нејасно да ли је страдање било могуће контролисати до мере да ли ће бити и оних који ће досегнути будућност.

Беч је српско савезништво умео да препозна и да се потруди да га институционално инкорпорира. Та намера је пре свега видљива у време Бечког рата 1683-1699. у оквиру којег је дошло до сеобе Срба под Арсеније Чарнојевићем услед масовног учешћа Срба у рату на страни Аустрије. Формирана је Илирска дворска канцеларија¹³ чији је задатак био да омогући

13. Илирска дворска канцеларија постојала је у Бечу 1791-1792. По први пут њен члан је био и представник Срба, у овом случају епископ Петар Петровић. У надлежности ове канцеларије била су, између осталог и црквена и школска питања. Ближе види: С. Гавриловић, Илирска

Србима статус равноправних грађана. Мађарско племство није благонаклоно гледало на могућност да Срби добију државни статус, односно привилегије. Аустријски цар Леополд први је преко епископа Исаије Ђаковића послао Србима повељу којом им је гарантована црквено-школска аутономија на простору који буду населили до Будима и Коморана уколико буду и даље аустријски војници. “На основу ове заштитне дипломе и помоћу заштитних писама и достављених транспортних средстава, српске избегличке групе су онда доспеле у унутрашњост Угарске до Арада, Сегедина, Печуја, Мохача, Столног Београда, Будима, Сентандреје, Острогона, Коморана, Ђура итд. Међутим, избеглицама није био допуштен приступ у варошима, па су већином бивковали под шаторима изван места¹⁴. У том тренутку аустријске власти су се руководиле мишљењем о привременом боравку Срба и о „пролазном“¹⁵ карактеру њихових настамби. Место српског хабитата било је стални извор затегнутих односа са Мађарима и аустријски цар је морао у више наврата да га дислоцира. На крају територија између Дунава и Тисе постала је простор дуготрајнијег станишта.

Сл. 2. Арсеније Чарнојевић (1633-1706)

дворска канцеларија у Бечу (1791-1792), *Зборник Матице српске за историју*, број 49, Нови Сад, 1994.

14. Ј.Х. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Матица српска, Нови Сад, 1998, стр. 27.

15. Ј.Х. Швикер, *Политичка историја Срба у Угарској*, Матица српска, Нови Сад, 1998, стр. 28.

Угарска је била изричито против ове повеле јер се односила на промену државног статуса територије на којој живе Мађари, али је Беч остао доследан у својој намери¹⁶. „За разлику од мађарских сталежа, владајући кругови Бечког двора су привилегије сматрали легитимним изразом суверене воље и непорецивим актом царске милости за који није потребан став Угарског сабора“¹⁷. Ово неуважавање става Мађарске није само по себи значило наклоност за српске захтеве. Шта више, и Мађари и Срби, оптерећени међусобним анимозитетима¹⁸, били су препуштени тренутним склоностима бечког двора и за свој положај су морали стално и изнова да се залажу. Тумачење сопственог статуса Србима је често било извор проблема. Беч привилегије није мотивисао државним потребама, већ искључиво чином царске милости која је опет била благонаклона према Србима у време кризе на ратишту. На тај начин су одлуке српских Црквено-народних сабора¹⁹, највишег представничког тела српског народа, биле омаловажаване и дезавуисане као неусвојиве без благонаклоности цара. Апсолутистичка монархија није свој ауторитет заснивала на институционалном континуитету који је, у овом случају Србима био пресудан за извор опстанка, већ на провидности која је ауторитет темељила на вољи монарха. Све то уливало је додатну неизвесност Србима, али их није обесхрабрило у намери да очувају свој идентитет и даље га развијају.

Међутим, након завршетка рата 1699. године, патенти о привилегијама²⁰ постали су мета

16. Председник Илирске дворске депутације, Фердинанд фон Коловрат је тада истицао да привилегије српског народа нису ствар „provinciale et politikum Hungariae“ већ „austriaco-politica“ јер је илирски народ под заштитом Аустрије „patrimonium domus austriacae“ јер су „јужне земље“ царске стечене оружјем, а не угарским наследством. Ближе види: Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, књига 3, Нови Сад, 1990.

17. Д. Микавица, *Српско питање на угарском сабору*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2011, стр. 13.

18. „Православни Срби у Митрополији Карловачкој нису оружјем покорени и освојени били. Они су махом добровољно признали власт аустријских царева, устајали против Турака и заједно с аустријском војском прогнали их из Угарске, Славоније и Хрватске. Стога су аустријски цареви уважавали Србе и давали им многе повластице, које су их одликовале од других народа. Но, за те повластице Мађари и Хрвати нису хтели да чују, те су читав век на својим саборима огорчено устајали против српских права и прогласили их штетнима по државу и верске интересе. Зато су Срби [...] морали да подносе многе муке, бранећи се од насиља мађарских, хрватских и аустријских власти; које су у тежњи за унијаћењем, сваком приликом настојале да што више ограниче и на свој начин протумаче права Српске православне цркве и народа.“; Р. Грујић, *Православна српска црква*, Београд, Издавачка књижарница Геце Кона, 1921, стр. 117.

19. Ближе види: Д. Руварац, *Српски народни и црквени-народни сабори*, Земун, 1899; Л. Ракић, „О српском народно-црквеној аутономији у Угарској“, *Рад војвођанских музеја*, св. 34, Нови Сад, 1992.

20. Царски патенти из 1690, а потом из 1691 и 1695, поново су потврђени 1698, у два наврата и 1699, у три наврата – 2. марта, 2. јуна и 21. јула.

сталне критике Мађара, а у томе је предњачила католичка Калочка надбискупија. По њиховом тумачењу привремени статус Срба након рата није више имао разлога за опстанак, те су Срби морали да затраже право на трајно настањење што би условило да Срби постану поданици Угарске краљевине. За католички епископат и угарско феудално племство је ослобађање грчко-православних Срба од десетка, земаљске контрибуције и других обавеза, као и од жупанијске јурисдикције, представљало неприхватљиво задирање у њихова права. Правно-политички положај Срба, у овим околностима третирао се као унутрашње питање Угарске које је угарски сабор, сходно средњовековном обичају требало да регулише прихватањем или одбијањем привилегија које су Срби добили²¹.

„Sapere aude“ – Усуди се да сазнаш

Хабзбуршка монархија је временом, под утицајем западноевропских држава, стварала сопствену рефлексију епохе просветитељства. Владари попут Марије Терезије, а потом и њени синови Јосиф и Леополд у периоду од 1740. до 1792. утицали су на свестран друштвени развој државе. „Сва три владара су се трудила да оснаже и учине ефикаснијом државу и да подигну степен цивилизацијске развијености и животног стандарда становништва“²². Прокламовани меркантилизам, у аустријској верзији камерлизам²³, инсистирао је на стварању државног апарата чија је улога требала да буде одлучујућа у креирању оданих поданика. Култура је била привилегија малобројне елите која је сматрала недостојним мешање са народом. То је утицало на почетни правац развоја просветитељства као промишљање одабраних насупрот огромном делу становништва. Ипак, све већи захтеви државе као и стални ратни изазови, као што је и тзв. „рат за аустријско наслеђе“, условили су окретање народу и њихово укључивање

21. Ближе види: И. Точанац, *Српски народно-црквени сабори (1718-1739)*, Београд, 2008.

22. Ђ. Золтан, *Хабзбуршка монархија 1526-1792*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2014, стр. 293.

23. „Наравно, камерализам није био неспојив са Просветитељством, посебно са средњеевропским изданком (Aufklaerung). Оба су величала предности световног, рационалног, образованог друштва, које је уживало 'слободне руке' у проналажењу материјалног благостања.“; Ч. Инграо, *Хабзбуршка монархија 1618-1815*, Београд, Нови Сад, 173.

у остваривање све тежих интереса Монархије. Држави је био потребан поданик који је могао да разуме све комплексније друштвене односе и мотивисани патриота. Са тим у вези, израз епохе *sapere aude* (усуди се да будеш мудар) који је афирмисао научна достигнућа, пре свих Рене Декарта, Лајбница, Џона Лока и Исака Њутна и који није био доскинутет са додаташњим научним методама и сазнањима²⁴ како се дуго сматрало, постајао је ближи становништву које је морало да буде све образованије и мотивисаније.

Овај процес неговања сазнања и афирмација све обилнијих актуелних научних достигнућа наметао је развој школства као државног контролисаног система. Владари су се трудили да се упознају са становништвом којим владају. Тако се говорило да је Јозеф II, „владао из поштанске кочије“. Процес „откривања народа“, препознат и на истоку Европе²⁵, стварао је одређену блискост владара и поданика и поспешивао ауторитет државе у поимању сваког појединца. Мото да треба чинити „све за народ, ништа путем народа“ Јозефа II, за разлику од дотадашњег елитистичког концепта власти која је почивала на отуђености и недостижности, био је показатељ да се стварао нови органицистички концепт међусобне упућености и разумевања владара и поданика.

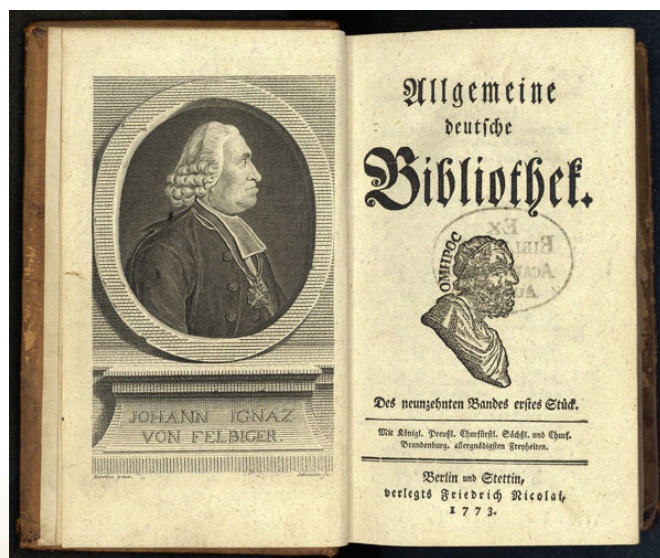
До појаве просветитељског приступа, односно потраге за научним објашњењем и упућивањем што већег броја људи у њена достигнућа, школство генерално, па тако и у Хабзбуршкој монархији, сматрало се унутрашњим послом конфесије. Овакав стереотипни приступ почео је да се мења, пре свега унапређењем размишљања о васпитању, те формирањем нових системских погледа у вези са развојем науке која се тим, изузетно битним процесом за

24. „Уобичајено је да излагање о настанку модерне филозофије, започне тврдњом како она настаје са Рене Декартом (1596-1650) и Френсисом Беконом (1561-1626), да се са овим филозофима збива радикалан прелом у историји филозофије и да не постоји континуитет између средњовековне и нововековне мисли. Ово је схватање последица дуго присутног веровања да у средњем веку није било никакве филозофије и да грчка филозофија има свој наставак тек у 17. столећу. Тако нешто тврдити погрешно је....Декарт и Лок под већим су утицајем схоластичке филозофије но што се то раније уочавало...“; М. Узелац, *Историја филозофије II*, од Рене Декарта до Еугена Финка, Вршац, 2003, стр. 506,507.

25. Ближе види: А. Радишчев, *Путовање од Петрограда до Москве*, Београд, 1951; „Светильник науки, носяся над законоположением нашим, отличает ныне его от многих земных законоположений...Умеренность в наказаниях, заставляя почитать законы верховныя власти, яко веления нежных родителей к своим чадам, предупреждает даже и бесхитростные злодения...Ясность в положениях о приобретении и сохранении имений не позволяет возродиться семейным распрям...Воспитание народное пеклось о том, да кротки будем, да будем граждане миролюбивые, но прежде всего да будем человеки.“; А. Н. Радищев, *Путешествие из Петербурга в Москву*, Вольность, Санк-Петербург, 1992, 66.

развој друштва, бави и са неизбежним освртом на антику.

С обзиром на то да је становништво Монархије припадало и католичкој и протестантској и православној испосвести и школски систем је био врло хетероген. Марија Терезија, као први просвећени владар Монархије истакла је јасно да је образовање и стварање школског система државно и политичко питање првог реда. Стварање чиновника довољно способних да се ухвате у коштац са све сложенијим захтевима организације државног апарата, започето је 1746. године када је основан тзв. Collegium mobilium Theresianum. Потом је 1757. године била основана Војна академија због све захтевнијих потреба тактичке и стратешке вештине вођења рата. Укидањем реда језуита 1773. године држава је постала власник огромног богатства. То се испоставило као битан тренутак за развоја школства јер је Марија Терезија намеравала да на овај начин стечена финансијска средства и непокретности искористи за развој школства.

Сл. 3. Јохан Игњац фон Фелбигер

Наредне године Ј. И. Фелбигер²⁶ је израдио нацрт реформе нижег школства – тзв. Општешколско уређење или Allgemeine Schulordnung. Убрзо је овај нацрт усвојен као закон који је прописивао обавезно образовање на простору читаве Монархије²⁷ (а не обавезно похађање школа) за узраст од 6 до 12 година према методичким упутствима разрађеним од стране Фелбигера. У Угарској је по истим принципима формулисан Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas, познат као Ratio Educationis. Оба законска акта, по строго централизованом приступу, предвиђала су изградњу државних сеоских (trivium) и градских школа. У жупанијским средиштима осниване су учитељске школе којима је требало да се подмире потребе за кадром у све већем броју школа које су осниване. Био је ово незаустављив процес лаицизирања и модернизације наставних програма. Ослањајући се на хришћанство као незамењив извор морала, модерне просветитељске школе нису представљале отклон од верских садржаја већ њихово примереније представљање уз све значајнију посвећеност новим научним и педагошким дисциплинама. Упоредо са овим процесима и економским јачањем грађанства, и код Срба је била препозната потреба образовања и развијао се процес стварања институционалног школства најпре у оквиру Српске православне цркве.

Црква као колевка српског школства

Патријарх Арсеније Чарнојевић је одмах по доласку Срба у јужну Угарску покушао, истина неуспешно, да добије сагласност за отварање школе на добру у Сечују. Међутим, нити он, нити његови наследници нису одустајали од ове намере. Осим да послужи у стварању добрих хришћана, српска школа је требала да очува контекст историјског памћења које је изнова подсећало на некадашње постојање самосталне српске државе са уприличеним протежирањем

26. Johann Ignaz von Felbiger (1724 -1788) – реформатор школства.

27. Ближе види и: Дуња Модрић-Бливајс, „Утјецај школског законодавства на развој школства у Банској Хрватској од 1774. до 1850“, *Повијесни прилози*, Хрватски институт за повијест, Загреб, 2007, број 32, 209-221.,

њене обнове. Стварањем црквених општина Срба, постепено и упоредо отваране су и верске школе²⁸. Оне су имале педагошки скроман и духовно изазован задатак да децу науче молитви и писању²⁹. Узор су им биле грчке школе које су настајале поред цркава и манастира. Готово на свим својим Црквено-народним саборима, почев од оног у Крушедолу 1708, представници српског народа су инсистирали да се одобри оснивање школа. „Већина наших митрополита тога времена била је под утицајем идеја просвећености 18. века, када се мислило да се преко школе долази до среће човекове“³⁰. Тако су настале школе у Баји (1695), Бођану (1696), Сенти (1697), Сремској Каменици (1703), Ади Фелдвару, Мартоношу, Мохачу, Старом Бечеју, Старој Кањижи, Сентомашу, Новом Саду (Петроварадинском шанцу), Суботици (1710), Сремским Карловцима (1716), Сомбору (1717)³¹ и др. С обзиром на специфичност мултиконфесионалне ситуације и очигледних унијатских претензија, тада највиши представници српског народа, пре свих патријарси, као могући излаз у очувању идентитета и уз ослонац на традиционална очекивања, видели су сарадњу са царском Русијом.

Патријарх је 1718. године упутио руском цару Петру Великом молбу којом је тражена помоћ у учитељима и школским књигама. Ова молба је аргументовала да је једини начин очувања српског православног идентитета пред изазовима католичких претензија и угарске племићке олигархије био у ослонцу на „православну руску браћу“. Русија је имала разумевања за ове српске молбе, али су њене могућности да пружи помоћ биле ограничене и тиме што су Срби живели у Хабзбуршкој монархији, па је тиме руска помоћ посматрана и кроз комплексност руско-аустријских дипломатских, војно-политичких и најширих државних односа. Срби су

28. Ближе види и: Р. Чурић, „Српске школе у Хабзбуршкој монархији до половине XVIII века“, *Историја школа и образовања код Срба*, Београд, 1974.

29. „Писмо, којим објављује Лачко Криштовлевић родом из Коморана, да се погодио за учитеља у Будиму за годину 1707 и 1708...По томъ да имамъ примити тридесет и петоро деце, да 8чимъ за т8 више писан8 плаћ8 за едн8 годин8 дана.“; *Гласник српског ученог друштва*, Грађа за новију српску историју, књига трећа, Споменици из Будимског и Пештанског архива, Београд, 1873, 102.

30. Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини у 18. веку (1740-1780)*, Сремски Карловци, 1929, 2. „По узору на своје претходнике, Арсенија III Чарнојевића, Исаија Ђаковића а нарочито Мојсеја Петровића и Вићентија Јовановића, и митрополит Исаије Антоновић (1748-1749), који је раније, као арадски владика, био врховни надзорник школа, обраћао је велику пажњу оснивању школа и изналажењу средстава за њихово издржавање.“; Исто.

31. „Сва је прилика да су у Шанцу сомборском већ пре 1700. године постојале неке основне школе, али су ове школе биле само за ону децу која су се спремала за свештенички, трговачки и чиновнички сталеж.“ Н. Вукићевић, *Црте из прошлости*, Сомбор, 2007, 101.

били свесни ове ситуације и нису занемаривали сарадњу са Бечом. На сабору 1728. године донет је закључак да сваки епископ подигне школу у својој епархији и да се у њима учи на српском и немачком језику. Две године касније, на наредном сабору, тражено је да се уведе порез који би служио за издржавање школа и њихово бројчано увећање. „Митрополит Викентије Јовановић наредио је (1733) скупљање прилога за школе, а будимски Срби су на српском Сабору (1744) тражили да се патријарх обавезе на подизање народних школа, а епископи на подизање школа и школовање ђака“³². Митрополит Павле Ненадовић је 1749. године створио тзв. Клерикални фонд или Школски фонд који се финансирао од сакупљених прилога након служби у цркви. Приходи за школство су 1759. године проширени оснивањем Неприкосновеног фонда³³. „У једноме своме распису од 25. септембра 1759. године, упућеном на народ, Ненадовић, између осталог, пише: ‘Јесмо вам многократ наручивали и совјетовали, да своју децу у школу на наук дате, знајући и видећи како учени људи благополучно живе’“³⁴. Иначе, у поменути фонд су улазила лична средства умрлих митрополита и епископа и средства настала у периоду када је митрополитско место било упражњено. Регулацијом која је издала Илирска дворска депутација, од стране државе је институционално подржана идеја стварања српских школа уз услов да, у оним срединама где нема српских верских школа, српска деца треба да иду у католичке школе.

До почетка реформи, по службеном попису из 1770. године у Угарској је било 2845 основних школа – две трећине школа припадало је католичкој конфесији, а једна трећина протестантима, унијатима и православном становништву. Што се тиче српских школа, по поменутом попису у Угарској је било (без Срема и Баната) 137 српских школа. „Ове су школе биле овако распоређене по жупанијама: у Бачкој – 43 (католичких школа 1771 г. Било је 55), у Бихарској 34, у Арадској 16, у Фехерској 9, у Барањској 8, у Пештанској 7, у Чанадској 5, у Бекешкој 2, и по једна школа у Боршодској, Хевешкој, Шомођској и Земплинској. Осим тога,

32. Д. Микавица, н.д. стр. 30.

33. „Из његове оставине основао је Народно-црквени Сабор 1769. један други фонд, тако звани Неприкосновени фонд, у који и данас иде један део оставине митрополита, епископа...“; Р. Грујић, *Православна српска црква*, Београд, 121.

34. Д. Руварац, *О историји катихизма архимандрита Јована Рајића*, Сремски Карловци, 1912, 17.

постојала је још српска школа те године у слободним краљевским градовима у Стоном Београду, Будиму, Пешти, Коморану, Ђуру, Острогону, Сегедину, Новом Саду и Сомбору а у Мишколцу и Јерги постојала је заједничка школа за Србе и Грке са српским и грчким наставним језиком³⁵.

Иако може да делује импресивно, овај број школа, на тререну, није функционисао. Родитељи нису били мотивисани да своју децу шаљу у школу, већ су сматрали да је корисније да се уче пословима у домаћинству. Није постојао никакав облик законске државне присиле нити надзора којим би се обезбедило масовније школовање деце. „Неколико стотина ових школа било је уопште без деце, јер су родитељи своју децу радије употребљавали у економији. Осим тога, и посећивање школа је било врло слабо; школе је посећивало једва 25% деце“³⁶.

Учитељи који су радили у српским школама имали су разнородно образовање. Највећи број учитеља завршио је само основну школу, мада је било и оних који су завршили и Суворовљеву руско-словенску школу или гимназију у Новом Саду. Одабир учитеља, односно *даскала* или *мештера* или *магистера* какав им је био оновремени назив, најчешће се одвијао, најпре узимањем даровите и вредне деце за учитељске помоћнике. Они би временом, учећи занат уз учитеља, наследили његов посао. Њихово знање били је скромно и сводило се на знање читања, писања, рачуна и црквеног појања, док се у градским срединама тражило и знање латинског језика. Често се учитељи нису задржавали у школи дуже од једне године што је додатно деградирало ионако слаб квалитет образовања³⁷. До реформи, настава у српским школама била је под снажним утицајем цркве и руских уџбеника. „Читање се учило из *Буквара* Теофана Прокоповића, који је Суворов 1726. пренео из Русије и који је 1734 [...] прештампан четврти пут. У њему се налазило, поред азбуке и слогова, десетословље, молитва Господња, символ вере и блаженства, тако да је он служио уједно и за учење веронауке“³⁸. У обавезну литературу улазиле су бројне црквене књиге: псалтири, актаисти, дела апостолска, молитве, јеванђеља и др. То ипак није значило да су представници Српске православне цркве били

35. Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини у 18. веку (1740-1780)*, Сремски Карловци, 1929. 6.

36. Исто, 4.

37. „Од године 1743 до 1772. у будимској српској школи се изређало 24 учитеља.“; Исто.

38. Исто, 11.

противници продора нових просветитељских идеја. Напротив, митрополит Павле Ненадовић (митрополит од 1749-1768.) је средином 18. века био одлучан у подршци модернизације школства. „Земљи није ништа теже на себи носити до необразованог човека“³⁹ То је био почетак правог пута. Скромно знање учитеља имало је за последицу скромно знање ученика које се опет додатно урушавало нередовним присуством на настави и избегавањем домаћих задатака. Искорак из ове већ поодмакле рутинираности био је могућ једино одлучним мерама визионарски јасно постављене политике у области образовања.

Терезијанство и јозефинизам били су синоними за просвећени апсолутизам државне политике на свим нивоима. Врло често су ове реформе, не и без разлога⁴⁰, у оквиру Српске православне цркве тумачене као нарушавање кредибилитета успостављених просветних норми и удар на русофилско православље. Ипак, не мали број свештених лица прихватао је модернизацију, између осталог и зато што је и сама држава—заштитник Русија већ дубоко утонула у реформске процесе⁴¹.

39. АСАНУ, 12176а, Посланица митрополита Павла Ненадовића од 30. јануара / 11. фебруара 1753; Цитирано према Н. Нинковић, Политичка и културна делатност митрополита Павла Ненадовића, докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад, 2015, 421.

40. „Водѣни се идејама о јединственој држави и уједначавању образовања, културе, и свих других разлика међу народима којима је владао, Јосиф II је повремено доносио и оне одлуке које су уносиле узнемирење међу Србе. Таква је, на пример, била наредба о укидању ћирилице у српским школама и штампању уџбеника латиничним писмом, из 1784. године. Имао је, ипак, слуха за аргументе супротне стране, и од те намере је одустао.“; Исидора Точанац, Радовић, *Реформа српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији за време владавине Марије Терезије и Јосифа II (1740-1790)*, Докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд, 2014, 128; Ближе види и: С. Костић, „Реорганизација школа у духу просветитељских реформи“, *Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 184-185;

41. Просветитељске идеје у Русију продиру интензивно у време владавине Катарине II, захваљујући, пре свега стваралаштву њеног дугогодишњег личног секретара (1762 – 1779) и председника Царске академије уметности, Ивана Ивановича Бецког (*Иван Иванович Бецкој, 1704-1795*). Он је 1763. са *Генералним планом царског васпитног дома* (Генеральный план Императорского воспитательного дома), ослањајући се на идеје Лока, Коменског и Русоа отпочео амбициозан план реформе школства у царској Русији. Био је поборник филантропизма и, попут инспиратора, одсудне улоге образовања. „Без сомнения справедливо всего света общее мнение, что доброе или худое состояние нравов каждого человека, во всю его жизнь, зависит от первого его доброго или худого воспитани“; Т. Г. Фруменкова, „Екатерина II и И. И. Бецкой“, *Вестник Герценовского университета*, 4, 2009, 72. (<http://cyberleninka.ru/article/n/ekaterina-ii-i-i-i-betskoy-1762-1763-gg>) Иван Иванович се залагао и за уподобљавање образовања способностима деце уз залагање за равноправни положај и дечака и девојчица. „Бецкој предлагал дифференцировать образование в соответствии с природными дарованиями ребёнка... Наиболее одаренные должны были изучать иностранные языки и некоторые науки и потом посту- пать в Московский университет, а девочки – в мещанское отделение Института благородных девиц.“, Д.В. Потепалов, „Попечение о беспризорных и безнадзорных детях в период правления Екатерины II“, *Вестник Томского государственного университета*, 2011, 191,192. Најпознатије дело Ивана Ивановича је *Собрание учреждений и предписаний, касательно воспитания, в России, обоого пола благородного и мещанскаго юношества*. У рад на организовању модерне школе у Русији, од 1782, укључио се и Теодор Јанковић Миријевски. Он је био члан државне комисије која је отпочела реформе. „Комисија је ова била дужна да изради општи план и уређење основних школа, књиге за школе, да спреми способне учитеље и да означи како да се поступно отварају школе по свој царевини.“; М. Милићевић, *Историја педагозије*, Београд, 1871, 514. „Под утицајем Јанковићевог педагошког рада у Русији поправиле су се многе ствари у тамошњем школству, јер је овај педагог у овом школству оживео многа напредна методска достигнућа Западне Европе.“; Ј. Ј. Жлебник, *Онута*

У сусрет просветним реформама

Промене у просветној организацији у Хабзбуршкој монархији, отпочеле су са доласком поменутог Немца Јохана Фелбигера⁴². Он је израдио Општу школску уредбу (Allgemeine Schulordnung – пун назив: Allgemeine Schulordnung für die Deutschen Normal-Haupt-und Trivialschulen in den sämtlichen K.K. Erbländern)⁴³ која је ступила на снагу 6. децембра 1774. године и Школски устав (Schulsystem) од 2. новембра 1776. године. Овим законским актима основна школа је постала обавезна и учитељ је постао државни службеник, а не црквени представник⁴⁴.

На основу ове школске уредбе заведене су три врсте основних школа: тривијалне, главне и нормалне. Тривијалне школе биле су најбројније и отваране су по свим местима. У њима се учило најосновније у вези са читањем, писањем и рачуном уз обавезну веронауку и уз упутства о поштену животу и упутства у господарство и занате. Деца су у ове школе ишла од своје 6 до 12 године живота. У већим местима, углавном окружним средиштима, основане су главне школе. Након што је формирао овакав систем школства, Фелбигер, осим што се трудио да очува⁴⁵ али и прошири његову функционалност, писао је и уџбенике и практична упутства за учитеље. Најзначајније његово дело била је *Методика*. Она се састојала из пет делова који је требало да омогуће да деца заједно обрађују тему и да се учење врши путем питања и одговора.

историја школства и педагошких идеја, Просвета, Београд, 1983, 91.

42. „Велика царица и краљица Марија Терезија, по савету свога сина и престолонаследника Јосифа, желећи поправити и у добар ред довести основне школе код свију народа и језика у пространом своме царству, призове Игњата Фелбигера у Беч.“; Н. Вукићевић, *Црте из прошлости*, Сомбор, 2007, 110.

43. „Њихов аутор био је шлески бискуп Игнац Фелбигер, који је већ користио пиетистичке методе у католичким црквама његови бискупије и коме је Фридрих II љубазно одобрио одсуство реформише школски систем његових непријатеља Хабзбурга.“; Ч. Инграо, *Хабзбуршка монархија 1618-1815*, Београд, Нови Сад, 2014, 180.

44. „Невѣстити Попове и Парохіалниі священници школскѣу слѣжбѣ никакѡже да воспріимѣт...“; Школски устав од 1776, члан 14, Д. Кириловић, н.д., 90.

45. „Развојно-упитна метода коју је био увео Фелбигер, а његов наследник у вођењу аустријског основног школства Гал још више усавршио, била је из наставе искључена, пошто је очигледно васпитавала омладину сувише у самосталном мишљењу.“; Л. Жлебник, *Опита историја школства и педагошких идеја*, Просвета, Београд, 1983, 137.

Фелбигерова дела се убрзо преводе и на тадашњу редакцију српског језика – рускословенски, а потом и славеносрбски језик⁴⁶. *Руководство к честности и правости* преведено⁴⁷ је први пут већ 1777. године⁴⁸. Значај Фелбигера је пре свега у његовом методичком приступу настави. Први део разматра начин учења у просторији предвиђеној за ту намену – како учионица треба да изгледа и начин извођења наставе. „Въ добрыхъ оучилицахъ привыкаютса дѣты ко вниманію“⁴⁹. У другом делу Фелбигер афирмише моралну страну људи – благодетелство. Етички кодекс је очигледно црпео из хришћанства које му је, уз савремени просветитељски опус⁵⁰, представљало инспирацију за дефинисање духовног идентитета човека. Користио је термине као што су: честољубље, мирољубивост, поучљивост и искреност да одреди значај хуманости и солидарности код људи. „Всакъ человекъ долженъ дрѣвога любить... человеклоубіе есть Основаніе содрѣжества“⁵¹. „Учење Фелбигера, да је задатак учитеља, поред обуке, уједно и васпитање, и то васпитање у хришћанском духу, наглашавали су пре њега јансенисти. Од много јачег утицаја био је на њега пијетистички покрет⁵². То најбоље потврђују његови списи са строго побожним и морализаторским садржајем“⁵³.

Друштвеност, или модерним речником речено социјализација, јесте тема о којој је

46. У том време постојала је очигледна намера да се српски језик не пише постојећим писмом већ да почиње да се служи латиничним, што је тумачено као покушај еднарођавања. Из тог разлога, ова намера наилазила је на одлучан отпор црквених великодостојника, пре свих патријарха Мојсија Путника, али и зачетника педагошке мисли код Срба, међу њима и Теодора Јанковића и Стефана Вујановског. „Ученый нашъ и родолюбивый Јанковићъ противостае е овомъ предложено особитомъ ревносту, и сыломъ и множиномъ свои доказательства, да бы роду своме тако драга, са црквомъ и народносту нѣжно скопчана писмена, одъ предстоѣће гибели избавіо...Коммиссія за сходно држи, да се употребленіе писмена кирилски за сада до неопредѣленого времена, у станю преѣшнѣмъ остави...Съ овимъ мыслитивымъ рѣшеніемъ Царскимъ, сва се грозећа опасность за писмена наша удалы...“; „Судбине кирилски писмена у Аустрійской држави“, одъ доктора и кавалѣра Георгія Мушицкогъ, *Гласник дружства српске словесности*, свезка I, у Београду, 1847, 134, 139.

47. „Ова књига је служила као Читанка, а писац јој је био сам Фелбигер. Преведена је била на све језике у монархији, тако да се 1777. појавила и у српско (словенском) преводу, али и са немачким текстом на десној страни листова...Преводилац је, по свој прилици, био Атанасије Деметровић-Секеруш...Ово је прва наша Читанка у модерном погледу, која је заменила црквене књиге, које су дотле служиле као једино штиво у нашим основним школама.“; Д. Кириловић, н.д. 59

48. У Матици српској су сачувани преводи овог дела из: 1777, 1782, 1787, 1791, 1793, 1798 и 1820. Доступни су широј јавности у дигитализованом облику. <http://digital.bms.rs>.

49. Ј. Фелбигер, *Руководство к честности и правости*, Будим, 1820, 24.

50. „Људи, будите човечни, то је ваша прва дужност; будите човечни према свим сталежима, према свим узрастима, према свему што људској природи није страна.“; Ж.Ж.Русо, *Емил или о васпитању*, Естетика, Ваљево, Београд, 1989, 61.

51. Ј. Фелбигер, *Руководство к честности и правости*, Будим, 1820, 102.

52. Кроз хришћански морализам приметан је и утицај Јана Коменског.

53. Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини у 18. веку (1740-1780)*, Сремски Карловци, 1929. 25.

Фелбигер писао у трећем делу. Осврће се на значај брака и породице као основе људског друштва, а потом пише о племству и кметовима, односно о господарима и слугама без намере да такво стање ствари нарушава. У наредним редовима, Фелбигер врло прегледно и јасно образлаже и потребу познавања послова у домаћинству – домостроителна наука.⁵⁴ Дobar ученик у овој науци морао је да буде креативан – уметнички настројен и проницљив, и да се придржава реда који је у складу са својим потреба оформио. „В домстроению ече потребен есть и...породок“⁵⁵.

Овиме је био отворен пут за продор антрополошких садржаја и истраживачких метода у обликовању образовног поданика. У складу са овим је и Илирска дворска депутација, у чијој је надлежности био положај православних поданика, израдила упутство за поправљање стања школа. До јединственог иступа у вези са реформом српских школа се није нити једноставно нити лако дошло. Јављала су се различита виђења ситуације⁵⁶ и могућности да се побољша школство код Срба у Монархији. Међутим, било је и иступа који су негирали образовање Срба на свом језику уз образложење да би на тај начин непоуздани српски елемент државе још снажније истакао своју посебност⁵⁷ и уз подршку Русије нарушио и интегритет Хабзбуршке државе. Ипак, Беч је одлучио да у наредном периоду припреми, за потребе школовања код Срба, 373 нове зграде, затим 21 да поправи и 19 да прошири⁵⁸. Била је ово одлука која је, готово историјски преломно омогућила далекосежно свенародно учешће Срба у процесу образовања са неповратним последицама просветитељске модернизације која је нудила

54. Ј. Фелбигер, *Руководство к честности и правости*, Будим, 1820, 200.

55. Исто, 212.

56. „Ми уметмо оценити оне моралне околности што добисмо од Немаца, али их не смемо преценити, што смо их прескупо платили својом крвљу, јер знамо да смо ми Словени, а нарочито Срби за толико столећа били бедем противу навалe турског варваризма.“; Гаврило Витковић, „Критички поглед на прошлост Срба у Угарској“, *Гласник српског ученог друштва*, 1873, 258.

57. „Граф Мајлат на пр. био је мишљења да српске школе треба препустити њиховој судбини. Срби се, рекао је он, разликују језиком и вером од осталих народа у држави и подизањем њиховог културног ступња ове ће се разлике само повећати и на тај начин ослабити јединство државе.“; Д. Кириловић, *Српске основне школе у Војводини у 18. веку (1740-1780)*, Сремски Карловци, 1929, 30.

58. „В. С. Дабић истиче да је било 1651 српско насеље у границама Карловачке митрополије, а њих 518 или 31% имало је своје школе на почетку велике реформе школства...“; Светозар Бошковић, *Античка и рана средњовековна прошлост у српској историографији*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад, 2011, 46. Ближе види и: В. С. Дабић, *Српско школство у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку*, образовање код Срба кроз векове, Зборник радова, Београд 2003, 36.

оригинални иступ као начин одбране од постојећих и предстојећих покушаја асимилације. Упутством⁵⁹ је упозорено и да свештеник, због својих верских обавеза, не може да буде и учитељ. Секуларизација организације образовања није истовремено значила и секуларизацију наставних садржаја, али је захтевала одговоран реформаторски приступ будућности школства.

Аврам Мразовић и *Норма* као „alma mater“

Митрополит Викентије Јовановић (1773-1780) се прихватио овог посла и именовао је реформаторе српских школа које су дотада биле црквене. Одговорност овог подухвата била је велика, требало је држати под контролом промене, очувати вредносна достигнућа прошлости, превазићи ситуацију у којој је „национални живот таворио, исцрпљен и посустао“⁶⁰, али не и склонити поглед пред новим изазовима. Уравнотеженост је била одсудна потреба⁶¹. Међу најзначајнијим српским реформаторима били су и: Теодор Јанковић Миријевски,⁶² Стефан Вујановски⁶³ и Аврам Мразовић. Након завршене просветне обуке они су кренули у народ како би спроводили нове просветне моделе. Повољан став Хабзбуршке монархије да и у вези са образовањем православних треба предузети реформе, био је проузрокован и жељом државног врха да се супротстави утицају царске Русије код својих српских поданика. „Будући да је грчко

59. Тачан назив: „Regulae directivae für die Verbesserung des Illyrischen und walachiscen nicht-unierten Elementar-order Trivial-Schulwesens in den K.K. Erbländern“.

60. М. Шевић, *Доситеј Обрадовић – српски просветитељ из XVIII века*, Гледишта, број 1-2, Београд, 1999, 168.

61. „Просвјета и наука новог доба шири се и простире из језгара и матица свјетске образованости неодољивим нагомом у крајеве гдје је нема и гдје је има мање. Ако у томе наиђе на народ који је тако гладан умне хране коо што је наше племе, онда може настати опасност [...] да под навалом свјетске просвјете из туђе руке изгуби или изопачи неке своје особине и врлине које су га дичиле и које би га дичиле навијек.[...] Тако наш народ, и у једној и у другој држави, у прво доба своје просвјетне потребе може примати колико му је нужно просвјете из руку своје браће, обраћену и просијану, те је тиме знатно уклоњена опасност која би имала бити у непосредној навали европске културе у наше крајеве.“; Ј. Костић, „Срби у Угарској“, Ј. Костић, *О политици, о уметности*, трећа књига, Матица српска, Нови Сад, 1990, 9.

62. Рођен у Сремској Каменици 1741. у угледној српској породици која се у Аустрију доселила из Београда. Студирао је у Бечу политичке и економске науке код тада угледног професора Соненфелса који је заступао идеје просветитељства. Учествовао је у реформисању српског школства до 1782. када се преселио у Русију где је одиграо велику улогу у уређењу школства у Русији. Умро је 1814.

63. Стефан Вујановски (1743-1829) је од 1778. до 1810. играо веома веома значајну улогу у подизању српских школа у Срему, Славонији и Хрватској. Најзначајнија његова дела су *Немецкаја граматика*, штампана у Бечу 1772. и *Руководство к праволаголанију и правописанију* штампано у Бечу 1793 и *Кратка историја цркве*, такође штампана у Бечу 1793. „Из Брђана, у Крајини...био је учитељ у Вуковару.“; М. Милићевић, *Историја педагогије*, Београд, 1871, 556.

несједињено свештенство стално показивало наклоност према Русији, гледајте да изнађете које су личности из вишег свештенства нарочито русофили, и да ли, можда, у каквој ужој вези с Русијом или с дипломатским или другим каквим лицима из земље стоје“⁶⁴. Један број Срба у овом није видео опасност по народни опстанак већ прилику да оствари каријеру, а да реформа коју спроводи, уз респект намере да се ухвати корак са модерним цивилизацијским вредностима, буде и контролисана и цензурисана из Беча⁶⁵.

Доношењем *Ratio educationis*-а 22. августа 1777. године реформе су се прошириле и на Угарски део Монархије где је живео највећи број Срба. Ту је најзначајнију улогу одиграо Аврам Мразовић (1756-1826), угледни српски грађанин, писац, преводилац и племић из Сомбора. „Аврам Мразовић је сву своју способност и делатност развио у Бачкој и Барањи. С пролећа 1778. обишао је сва наша места по Бачкој и Барањи и прегледао стање школа и учитеља и лично утицао да се по Школском уставу материјално обезбеди учитељски положај“⁶⁶. **Он је 1. маја исте године, руководећи се просветитељским потребама основао *Норму* у Сомбору, свом родном граду**⁶⁷. Био је то „педагошки течај“ који је отпочео са обуком толико неопходних учитеља за образовање српске деце⁶⁸. Од овог тренутка почиње модерна историја образовања

64. Ђ. Слијепчевић, *Стефан Стратимировић*, Београд, 1936, 125. Ово је цитат из инструкција које је цар Франц први дао Урошу Несторовићу 4. марта 1810; Д. Руварац, *Прилози за историју Препарандије у Св. Андреји*, Архив за историју Карловачке митрополије, II, 1912, 105.

65. Ближе види: С. Гавриловић, *Урош Несторовић као кофидент бечке полиције у време Првог српског устанка*, Зборник Матице српске за историју, број 74, Нови Сад, 2006, 141-168.

66. К. Костић, *Из прошлости учитељске школе у Сомбору*, Нови Сад, 1938, 7.

67. Сматрамо да Аврам Мразовић није пресудно био руковођен пореклом за оснивање *Норме* у Сомбору. Традиција школства у овом граду,

који је имао почетком 18. века 80% српског становништва, и пре оснивања учитељске школе била је значајна. „Прве православне школе (или школски течајеви) постојале су у Сомбору већ почетком XVIII столећа, а можда и нешто раније, пре 1700. године (у монографији „Бачко-бодрошка жупанија“ објављеној на мађарском језику, наводи се да је у Сомбору српска школа радила још од 1695. године).... У „Опису и попису цркава“ Сремске епархије, сачињеном 1732/33. г. по наређењу карловачког митрополита Вићентија Јовановића, забележено је да је у Беочину 1733. г. православни свештеник био четрдесет шестогодишњи Станко Николић, а крај његова имена записана је напомена да је учио у Сомбору; Николић је, како наводи запис, свештеником постао око 1714. године, па је јасно да се његово учење у Сомбору одвијало првих година XVIII века; сличан запис постоји и о попу Милутину Соколовићу из Иђоша у Банату, родом из Београда, који се, такође, запопио 1714. године, а пре тога је учио у Сомбору код попа Милића[...]; М. Степановић, „Живот и просветни и књижевни рад Аврама Мразовића“, *Образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (XVIII-XX)*, Зборник Радова, Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор, 2009, 267-297, 269.

68. „У томъ е зданију безсмртный Мразовић као урпавитель нарондыхъ школа у Бачкой и у Барњи завео године 1778 нормално Училиште...“. Н. Вукићевић, *Бесѣда, приликомъ свечаногъ освѣћења новогъ зданија српскогъ учитељшита*, Сомбор, 1864.

учитеља на простору Јужне Угарске која је имала препознате и карактеристичне периоде⁶⁹ и која је дала најснажнији печат развоју образовања код Срба у Хабзбуршкој, односно Аустро-Угарској монархији. До нестанка Дунавске монахије пун назив школе био је Вероисповедна српска православна учитељска школа, од 1920. године школа је постала Државна учитељска школа. Школа је најпре била дворазредна, а потом и троразредна са тромесечним течајним курсевима. Захваљујући посвећености и привржености Аврама Мразовића⁷⁰ да идеја о образовању учитеља код Срба заживи, с правом се касније писало и говорило о сомборској *Препарандији* као **alma mater** учитељских школа.

Својим преданим радом у припреми уџбеника, књижевним опусом, као и организационим напорима, Аврам Мразовић, не само да је одржавао континуитет рада школе, већ је својом енергијом утицао на придобијање утицајних мислећих људи код Срба да се укључе у овај стваралачки посао пун непредвидљивих изазова, углавном као последица неодређеног политичког статуса Срба. У намери да омогући педагошки утемељено образовање, Мразовић је написао и објавио три уџбеника: *Руководство къ славенскому правочтению и правописанию*⁷¹, *Рѣководство къ наѣцѣ числительной: во оупотребленіе славено-сербскихъ народныхъ Оучилищѣ*⁷² и *Рѣководство къ славенстѣй грамматикѣ*.⁷³ Граматика је оставила веома дубок траг у почецима стварања српског правописа и тиме што је на њу био упућен и Вук Караџић⁷⁴, а

69. „Прво доба јој можемо поделити на четири времена: а) од 1778-1811; - б) од 1812 до 1816; - в) од 1816 до 1857 и – г) од 1857 до 1920.“; К. Костић, н.д. 2.

70. „Залагањем Аврама Мразовића у Печујском школском округу су, између 1778. и 1791. године, српске основне школе отворене у 74 насеља.“; М. Степановић, „Живот и просветни и књижевни рад Аврама Мразовића“, *Образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (XVIII-XX)*, Зборник Радова, Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор, 2009, 267-297, 277.

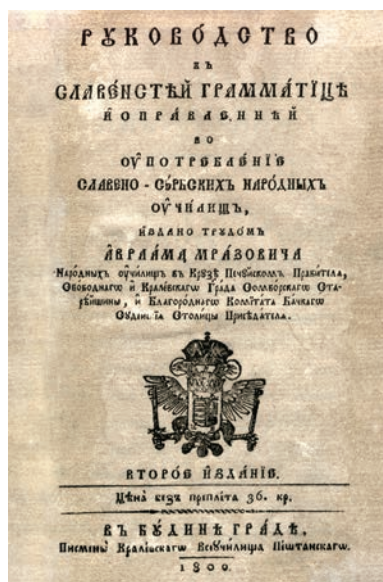
71. Прегледан уџбеник који је штампан у Будиму 1806 – примедба аутора; „Књига је штампана у бечкој типографији Стефана Новаковића, а имала је 61 страницу и била је подељена на три „части“ (Ортојеша или правоуглоланије; Просодија или гласо-удареније и О славенском правописанију изјасненије).“; М. Степановић, „Живот и просветни и књижевни рад Аврама Мразовића“, *Образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (XVIII-XX)*, Зборник Радова, Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор, 2009, 267-297, 283.

72. Штампано у Бечу 1794.

73. Штампано у Бечу 1800.

74. Мразовићева *Граматика* утицала је и на стваралаштво младог Вука Караџића, односно на његово дело *Писменица сербскога језика по говору простаго народа написана* које је штампано у Бечу 1814. године Караџић у Писменици помиње ствараоце попут Доситеја Обрадовића (стр. 2,3,6), Лукијана Мушицког (стр. 4,6) који су утицали на њега. Мразовић није поменут, али је његов утицај уколико се упореде њихове књиге очигледан узимајући у обзир и сам организациони концепт представљања граматике. То „Вук накнадно и потврђује у казивању руском славити Измаилу Срезњевском: 'Изображавајући се све више разговорима са Копитаром, осећајући све више потребу српске граматике за самог себе, решим се да је напишем, па узевши у руке Мразовићеву *Славенску граматiku*, почнем преписивати из ње промену именица и

осим тога одолела је изазовима вишедеценијске временске дистанце током које су се одиграли бројни историјски догађаји изузетног значаја. „Већ самъ опомену, да е онъ многе школске књиге издао. Медју тима најславниѣ му є дѣло, Славенска граммати́ка. Онъ є првый кой ю є за родъ нашъ написао и то тако добро, да и до данасъ болѣ немамо издане, и да се отъ толико година садъ една ко по свима нашимъ школама публѣчно предає“⁷⁵.

Сл. 5. Руководство к славенстјеј граматике“ А. Мразовића, 1800.

Уз Граматику, најзначајније дело Мразовића, из његовог позамашног опуса је *Руководство к славенскому краснорѣчію*⁷⁶ које је штампано у Будиму 1821. Ово је прво дело из реторике, односно беседништва, за које Мразовић указује да се „у савременом веку још веома много

глагола, дотерујући према српском.“; М. Степановић, „Живот и просветни и књижевни рад Аврама Мразовића“, *Образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (XVIII-XX)*, Зборник Радова, Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор, 2009, 267-297, 285.

75. П. Атанацковић, „Слово надгробно благородномъ и високоученомъ мужу Аврааму отъ Мразовића“, *Сербске льтописи*, часть 6, Будим, 1826, 38,39.

76. Користимо превод проте-ставрофора Миловоја Р. Мијатова: *Руководство за славенско красноречје*, Сомбор, 2015.

користи и што су још у древности Грци и Римљани овом питању придавали велику важност⁷⁷. Потреба за умећем јасног изражавања ставова као јединственог начина доласка до прецизних карактеристика о догађају или о личности о којој се говори, по Мразовићу је незамењива у напредовању духовног и ширег културног стваралаштва. Ово је био типичан просветитељски приступ који рационалистичким аргументима опредељује стварност око себе са намером да утиче на побољшање квалитета живота. „Умовање јесте дејсто ума којим се на основу два, међу собом повезана, расуђивања или предлагања, која имају заједнички смисао, изводи трећи закључак“⁷⁸. Позивајући се на бројне ауторитете антике⁷⁹ (Цицерон, Овидије и др.)⁸⁰, чија су му дела била позната, и подстакнут савременим европским тенденцијама⁸¹, Мразовић се залагао за својеврсну ренесансу говорништва на матерњем језику (у овом случају славеносрпском) које је некада било незаобилазно у стварању личности грађанина⁸². Свако реторички припремљено дело, морало је да се постави по одређеном обрасцу који је, по Мразовићу, морао да испуни шеснаест услова. Реторички уобличена, прецизна и разборита⁸³ прича морала је да дефинише тему којом се бави, да има прилагођену форму, да је утемељена на суочавању са супротним ставовима у одбрани својих, који опет морају да одрживо аргументују представљену узрочност⁸⁴. И у овом контексту Мразовић је користио прилику да као примерену беседу наведе догађај из националне прошлости, у овом случају говор кнеза Лазара пред Косовску битку. Сврха беседе почивала је на јачању патриотске свести као и на инсистирању на доследности

77. А. Мразовић, *Руководство за славенско красноречје*, Сомбор, 2015, 2.

78. Исто, 39.

79. Ближе види: С. Бошков, „Античка традиција у образовању српских учитеља у Сомбору у 19. веку“, *Европске идеје, античка цивилизација и српска култура*, Зборник радова, Друштво за античке студије, Београд, 2008.

80. „Захваљујући овој књизи, први пут се у Срба јављају изводи из класичних дела (беседе и стихови) Цицерона, Хорација, Овидија, Аристотела, Вергилија, Сенеке, Федра, Александра Великог, Филота, Сервија, Тула, Луција Јунија Брута и других античких мислилаца, песника и државника...“; М. Степановић, н.д, 288.

81. „Да ову реторику напише на српском језику, Мразовића су вероватно подстакла слична дела великог руског писца и теоретичара Михаила Васиљевића Ломоносова и угарског професора реторике и поетике Јожефа Григелџа.“; В. Јелић, *Елементи античке реторике у приручницима наших реторичара из 19. века*, Зборник Матице српске за класичне студије, бр. 1, Нови Сад 1998, 79.

82. Ближе види и: М. Д. Стефановић, *Над фототипским издањем Мразовићевог Руководства к славенском красноречју*, Зборник Матице српске за класичне студије, бр. 4-5, Нови Сад 2002-2003.

83. „Разборит човек ће једини познавати самог себе и бити способан да просуди шта зна, а шта не зна, и исто тако ће моћи да види шта остали знају, мисли да знају и знају заиста, или шта мисле да знају и не знају.“; Платон, *Хармид, Дијалози*, Графос, Београд, 1987, 41.

84. Ближе види: А. Мразовић, н.д, 47.

у морално исправном чињењу коме је Божја провидност једини путоказ. „Ова војска је посебно заштићена правдом и исправношћу јер војује против свирепог и ненаситог вука који немилосрдно насрће на наше отачаство и жели да га прождере; ми смо убеђени да правда Божја свагда изобилно потпомаже исправну страну“⁸⁵. Инспирација за добру беседу, по Мразовићу, а уважавајући и пример многих европских народа, биле су поучне басне којима је народно стваралаштво Срба обиловало. Њихова сврсисходност налазила се у поукама које су неговале хуманост на тај начин што би „гнев или јарост“ посустала пред смиреношћу⁸⁶ и милосрђем. Поводи за беседе су били различити и отуда је постојало и више наменских типова беседа. Мразовићева посвећеност овладавању беседништвом била је и у духу профилисања успешног просветног радника код Срба. У условима живота у комплексној Хабзбуршкој монархији, где су проницљиви и мислећи људи могли да поклекну под ауторитетом дворских и политичких интрига, јасан патриотски став, мотивисан моралним побудама и одмерено представљеним националним интересима кроз форму успешне беседе могао је да значи скроман искорак у побољшању услова живота. Више тих скромности⁸⁷, у свом заједништу, вођене стрпљењем и доследношћу могле су да буду чувар идентитета, отпоран да одоли искушењима различитих идеологија и државних идеја. Представник овог типа хероја, за којима се трага и у Европи са надом пробуђене лидерске и националне снаге⁸⁸, за Мразовића и значајне професоре Норме, чак и противно ондашњим политичким ставовима сопствених лидера, био је учитељ. Дубоко уверен у успех просветне мисије, трудио се да употпуни њен садржај на корист свом народу и тако што је приредио издавање часописа. Први српски педагошки часопис, штампан 1787. године био је *Поѡучителный магазин за дѣцѡ*, превасходно за женску децу, чиме се Мразовић јасно успротивио патријахалним клишеима о улози женског детета у друштву⁸⁹.

85. А. Мразовић, н.д, 59.

86. „Смиреност или кротост или милост јесте стање сасвим супротно гневу.“; А. Мразовић, н.д, 81.

87. „Како се, дакле, свако појединачно од њих с напором тако међусобно изучава и побија помоћу добронамерних аргумената, а при том се људи не служе завидним питањима и одговорима, онда сваку ту поједину ствар обасја мудрост и разум с највећим интензитетом за који је човек уопште способан.“; Платон, *Писма*, Кровови, Сремски Карловци, 1998, 45.

88. Ближе види: Т. Карлајл, *О херојима*, с енглеског превео Божидар Кнежевић, Српска књижевна задруга, Београд, 1903.

89. „Тиме се тумачи чињеница да се *Поучитељни магазин* Аврама Мразовића с краја 18. века отворено залаже за неопходност образовања

Најбитнији уџбеник, већ поменута *Методика* направљена према Фелбигер/ Јанковићевој ручној књизи и уједно је представљала први српски уџбеник из педагогије. Пун наслов књиге је: *Ручная книга потребная магистрСѡмъ Иллуріческихъ Неунітскихъ малыхъ школь въ Цесаро-Кралѣвскихъ государствахъ, I-II, Въ Виеннѣ, 1776*⁹⁰. Ова *Методика* афирмише начелно Фелбигерове принципе о настави, предметима као и моралним начелима којима треба да прихвати, поштује и примерено представља будући учитељ. Књига је, међутим, представљала и додатно промишљање Теодора Јанковића у вези са постојећим методичким приступима уз бројна кориговања која су имала за циљ да непоуздане табеларне Фелбигерове поставке и литералне концепте примерене немачком језику замене примеренијим ставовима о образовању и васпитању код Срба и у духу српског језика. Он је о томе и о свим другим корекцијама детаљно писао у свом извештају Илирској дворској канцеларији 1776. године.

Поменута књига представљала је својеврстан издавачки подухват који је утицао на ток образовања код Срба, при чему је и Јанковићево преузимање Фелбигера, упркос каснијим критикама за неоригиналност⁹¹, била неминовна рефлексивна модерних педагошких приступа коју је и званична државна власт наметала. Намера књиге била је да учитељу пошаље поруку да ће, уколико се буде држао њених упустава, доћи до идеала: „благоразумних и ревностних християн, добрих граждан, прилежних домостроитељеј, истних супруг, послушних поданик, вјерних служитељеј и једним словом, јелико можно, совершених људеј получит будем“⁹².

Писање се учило на основу књиге *Новѣйшия славенскія прописы* Захарија Орфелина (1726-1785) која је штампана 1776. године. Орфелин је у то време већ био познат по својој упорности да, у складу са просветитељским идејама, модернизује српско школство. Том приликом је критиковао све препознате слабости којима је, по њему, често доприносио немарни

девојака, у времену кад се сматрало да је образовање девојака излишно[...]“; 3. Опачић, „Претпостављени читалац (културни и идеолошки контекст књижевности за децу)“, *Иновације у настави*, број 4, 2015, 18-28, 25.

90. Немачки назив: Nothwendiges Handbuch für Schulmeister der illyrischen nicht unirten Trivial-Schulen in den Kais. Königl. Erblanden.

91. „Јанковићева *Ручна књига*, поред све њене неоригиналности, јесте један важан прилог у историји српских школа. Када је 1857. постао надзорник српских школа Ђорђе Натошевић, требало му је да уложи силну енергију, да потисне један већ давно застарели систем који је одомаћен овом књигом, да би у српске школе увео савременији дух педагогије.“; Д. Кириловић, н.д., 47.

92. Исто, 48.

став Српске православне цркве. То, опет није аргумент могућем брзоплетом закључку да је Орфелин био противник српског свештенства и вере. Његов узор био је Дионисије Новаковић⁹³ од кога је Орфелин прихватио термин *богопросвећеност* као Божје надахнуће просветитељских реформи⁹⁴.

Иначе, Захарије Орфелин је и у другим својим делима био посвећен и неговању успомене на прошлост српског народа посебно истичући 1389. годину, односно Бој на Косову. „Съци главѠ сербскѠ славѠ, сербскогѠ кнез Лазара, ТѠрци вичѠт, гласно кричѠтъ, уби божіегѠ дара“⁹⁵. Осим историјског памћења, питање верског исповедања било је од велике важности за очување народног идентитета Срба.

Сл. 6. Катихизис мали, Јован Рајић, 1774.

93. „Осмотрих, спознах и сузним очима видех велики део нашег болесног национа како радије хвали неразумност, невештост и незнање прошлих времена, него сада започето просвећивање и враћање вида.“, Д. Руварац, Дионисије Новаковић: први учени српски богословски књижевник, професор, а потом владика Будимски, Гласник СПЦ, 1924, бр. 13, год. V, 197.

94. Ближе види: Д. Руварац, Дионисије Новаковић: први учени српски богословски књижевник, професор, а потом владика Будимски, Гласник СПЦ, 1924, бр. 13 (1924), 196–203; бр. 14 (1924), 216–218; бр. 17 (1924), 274–277.

95.3. Орфелин, Пъси історіческаѠ какоѠ сербли съ ТѠрци на КосовомѠ полю побили се, Венеција, 1765, 16.

Отуд је настао *Катихизис* Јована Рајића припремљен 1774. године. Садржина *Катихизиса*, и полемика која је у вези са тим била покренута, изнова је посведочила о врло деликатном верско-политичком положају Срба у Хабзбуршкој монархији⁹⁶. „Прво издање Рајићева *Катихизиса* било је штампано на три језика: словенском, румунском и немачком...Познато нам је шеснаест разних српских издања Рајићева *Катихизиса*, и то од 1776, 1785, 1793, 1796, 1797, 1805, 1808, 1821, 1824, 1828, 1841, 1845, 1847, 1850, 1855 и 1863. Коначно га је потиснуо из употребе *Катихизис* бачког епископа Платона Атанацковића“⁹⁷. Питања и одговори у Рајићевом *Катихизису* су тако били написани да су нудили једноставан начин разумевања и сложених теолошких интерпретација уз истовремено инспиративно објашњење примерено узрасту деце коме је намењено. „Што естъ то вѣра. Вѣра естъ даръ Бжїѣ покоемъ мы несѣмненѣо срцемъ признаемѣо и оусты исповѣдамо“⁹⁸. Јован Рајић је био изузетно плодан писац и његов утицај на образовање учитеља код Срба⁹⁹, али и уопште на очување и афирмисање идентитета српског народа био је немерљив захваљујући, пре свега, делу *История разныхъ словенскихъ народовъ наипаче Болгарь, Хорватовъ и Сербовъ* које је штампано у Бечу 1794. године у четири књиге¹⁰⁰.

96. „Био је то de facto велики политички чин одбране, не само српске вере, већ и идентитета српског народа коме је над главом тог трена висео мач унијаћења које је широм отварало врата његовој брзој асимилацији.“; Д. Симеуновић, „Политичка мисао архимандрита Јована Рајића“, *Култура полиса*, 2015, број 28, стр. 95-110.

97. Д. Кириловић, н.д. 68,69.

98. Ј. Рајић, *Катихисис малыи*, во Виѣннѣ, 1774, 22. <http://digital.bms.rs/>

99. Јован Рајић је, уз Доситеја Обрадовића био обавезна литература о оквиру предмета Српски језик за четврту годину у оквиру тематике „Ново доба“. „Ново доба: Узроци новом књижевном покрету, Књижевни језик, Школска књижевност, Јован Рајић, Доситеј Обрадовић, Радња на забавној књижевности, Вук Стефановић Караџић, Димитрије Давидовић, Јоаким Вујић, Ликијан Мушицки, Милован Видаковић, Сима Милутиновић Сарајлија, Ђорђе Магарашевић, Јован Хаџић-Светић, Јов. Ст. Поповић, Људевит Гај, Ђура Даничић, П.П. Његош, Бранко Радићевић, Др. Јован Суботић, Петар Прерадовић, Иван Мажуранић, Богобој Атанацковић, Љубомир П. Ненадовић, Коста Трифковић, Др. Јов. Јовановић Змај, Јован Илић, Милица Стојадиновић-Српкиња“; *Извештај о српским учитељским школама у Сомбору за школску 1899-1900 годину*, Сомбор, 1900, 78. Погледати и Извештај за 1898/99. У Извештају за 1880/81, за српски језик стоји: „Повестница српске књижевности од постанка српско-славенске књижевности па до најновијих времена. Учи се по књизи: 'Историја српске књижевности од Стојана Новаковића.'“; *Извештај о српским учитељским школама у Сомбору за школску 1880/1 годину*, Сомбор, 1881, 29. И сасвим очигледним упоређењем можемо да увидимо у којој мери се за временски период од једне деценије тематски развило предавање из Српског језика, тачније из историје српске књижевности.

100. Јован Рајић је по образовању био богослов али је у свом капиталном делу показао завидно историјско знање. Дело је имало и недостатака и мањкавости као што су: преузимање Мавра Орбина преко Ђорђа Бранковића у погрешној интерпретацији или одабир становишта по критеријуму погодности. Међутим, Рајић је прихватио принцип критичког осврта и његов концепт је отварао пут просветитељству код Срба. Ближе види и: Н. Радочић, *Српски историчар Јован Рајић*, Београд 1952. О стваралаштву Јована Рајића погледај и: *Јован Рајић, историчар, песник и црквени великодостојник*, Зборник радова поводом 275 годишнице рођења и 200 годишнице смрти, Српска академија наука и уметности, Огранак у Новом Саду, Епархија Бачка, Платонеум, Архив Војводине, Нови Сад, 2001.

Уважавајући стваралаштво поменутих личности и њихово несебично укључење у развој образовања и школства код Срба у Монархији можемо да констатујемо да је прикључење Срба модерним тенденцијама, чији је носилац била идеја просветитељства било врло очигледно и на завидном нивоу. Истовремено, иако је прихватање нових идеја значило почетак одвајања митски обојене прошлости од стварних догађаја и примену нових становишта о образовању и васпитању, значајно је истаћи да то није био и пут разилажења са традицијом и вером, већ почетак трагања за њиховим уклопљавањем. У том контексту и традиција и модерно су, у одређеним историјским тренуцима били модификовани.

Сл. 7. Портрет Павла Платона Атанацковића
као игумана Шишатовца (дело Ф. Швинга, уље на платну, 1832)

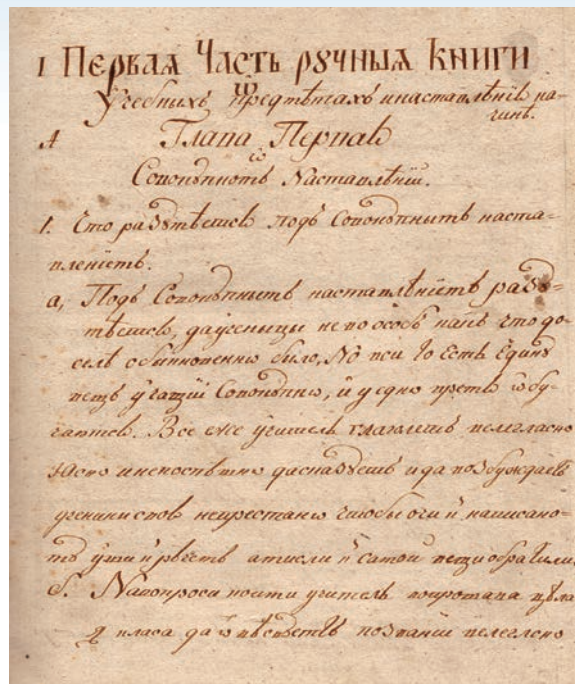
Из свега досад представљеног, а у вези са покретањем рада *Норме*, уочљива је намера да се образовању учитеља, од самог почетка приступи за неопходном дозом одговорности и озбиљности, а ради успеха у остваривању модерне афирмације идентитета Срба. Осим поменутих учитеља у школи су предавали и катихета Атанасије Зарић¹⁰¹, Георгије Грегоријевић, Грегорије Радишић, Михајло Старачки, Николај Лазаревић, Тодор Милошевић, Андрија Јанковић, Макса Грегоровић, Арон Грујић, Јован Поповић Берић. Први учитељи који су завршили нормални течај били су из Сомбора и околине. Први познати извештај о кандидатима који су завршили *Норму* сачуван је из 1786-87, када је завршило дванаест кандидата. Међу њима било је и оних чија ће улога бити значајна у битним историјским догађајима српског народа. Тако су *Норму* завршили и Јоаким Вујић (1772-1847)¹⁰², наш угледни културни радник, затим Јован Савић – Иван Југовић (1772-1813)¹⁰³ оснивач Велике школе у Београду, дипломата и министар просвете у Правитељствујушћем совјету, након смрти Доситеја Обрадовића. Мразовићеви ученици били су и професори будуће *Препарандије* Платон Атанацковић и Козма Јосић¹⁰⁴.

101. „Он је био Мразовићев вршњак, школски друг и, што је најбитније, више од тридесет година најближи сарадник.“; С. Костић, *Почеци образовања учитеља на „нормалним“ течајевима у Сомбору*, 200 година образовања учитеља у Сомбору, Сомбор, 1978, 21. Мразовић и Зарић су својим радом, првих деценија, дали печат образовној политици школе и по, чини нам се прихватљивом становишту, она је ишла у прилог интересима Срба у Монархији. „Верско-национални правац, који су поред стручне спреме дали својој *Норми* њен оснивач Аврам Мразовић и сарадник му свештеник Атанасије Зарић потпуно је одговарао потребама Срба Војвођана.“; К. Костић, н.д, 8.

102. У делима у којима пише и о идентитету Срба, Вујић је смело истицао квалитете свог народа и до граница уобразиље. „Што се пак тиче остроумија и поњатија народа серпскога, заиста и овде похвалу заслужује Сербљин, јербо једно сербијанско дете от пет година што за три месеца научи, то истину исповедам, да макар какве буди друге нације от равног возраста дете за пет месеци једва оно исто постигнути може. А то се може засведочити и с мађарски Сербљи, који у университети, академија и високи училишта свагда места еминенције получавају, пак с остроумијем њиовим прочу нинх народа јуност превосходе.“; Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, друга књига, Београд, 1902, 174, 175.

103. Ближе види: М. Степановић, *Јован Савић-Иван Југовић*, Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор, 2008.

104. „Аврам Максимовић, сомборски свештеник, касније препарандијски катихета, захваљујући коме је сомборска *Препарандија* опстала у време најтежих искушења, с краја двадесетих година XIX столећа, писац првог српског пчеларског приручника; Василије Ковачић, сомборски свештеник, касније сегедински и сомборски прота и управитељ сомборске *Препарандије*; Јован Поповић Берић, доктор филозофије, писац, преводилац и дугогодишњи актуар Школског фонда; Давид Коњовић, градоначелник Сомбора и утицајни српски посланик у Угарском сабору, човек од посебног поверења митрополита Стефана Стратимировића; Павле Платон Атанацковић, професор и катихета сентандрејске и сомборске *Препарандије*, владика будимски и бачки, двоструки председник Матице српске, писац, преводилац и народни добротвор; Јован Хаџић (био је полазник само основних разреда Мразовићеве *Норме*), српски књижевник и законписец, један од покретача и први председник *Матице српске*; Сава Самуил Маширевић (такође је учио само основне разреде Градске нормалне школе), професор вршачке Богословије, архимандрит, владика темишварски, митрополит карловачки и патријарх српски, и други угледници тадашњег јавног живота у пречанском српству.“; М. Степановић, *Аврам Мразовић*..., н.д, 274.

Сл. 8. Ручнаја књига, рукопис према предавањима Аврама Мразовића, 1808. година

Норма је опстајала све до Мразовићевог пензионисања 1810/1811, и у том периоду Сомбор је био јединствено жариште просветног живота Срба. Најзначајније упориште развоја ове мисли, тог времена, било је дело Доситеја Обрадовића (1739-1811)¹⁰⁵. Сведочећи о свом животу, Обрадовић је указао на значај васпитања у стварању личности, али и очувању идентитета

105. О Доситеју Обрадовићу, најзначајнијем ствараоцу епохе просветитељства код Срба писано је много. Ближе, у складу са нашим потребама, види: *Живот и дело Доситеја Обрадовића*, Зборник радова са научног скупа, САНУ, Београд, Сремски Карловци, 2000. Дела Доситеја Обрадовића била су и остају инспирација за искорак ван уобичајног и дозвољеног и охрабрење за развој науке као незамењивог пута напретка. Доситеј, као осведочени присталица модерног, понудио је, својим делом, могућност да се млади људи не задовољавају затеченим. Његов

проницљиви продор у савремена достигнућа науке, нису представљала раскид са традицијом, али су утицали на промишљање традиције и њено ослобађање од неодрживих догматских погледа. Најзначајније место у процесу модерне афирмације друштвене мисли код Срба и по Обрадовићу, имало је васпитање и образовање. У том контексту је за наш рад значајно дело Доситеја Обрадовића и, уважавајући осмишљену конструкцију оног о чему пишемо, ми свесно сводимо Доситеја Обрадовића на понека његова дела и цитате – прихватајући ризик да смо се изложили неприхватљивом редукционизму, а трудећи се да га избегнемо.

једног народа уопште. „Воспитаније младости [јесте] ствар најнужнија и најполезнија човеку на свету, будући да од ње зависи сва наша доброта илити злоћа, следователно, и сва срећа илити несрећа, колико телесна толико и душевна[...]"¹⁰⁶.

Препарандија као просветитељски замајак код Срба

Сл. 9. Портрет Уроша Несторовића (рад Арсенија Теодоровића, уље на платну, 1820)

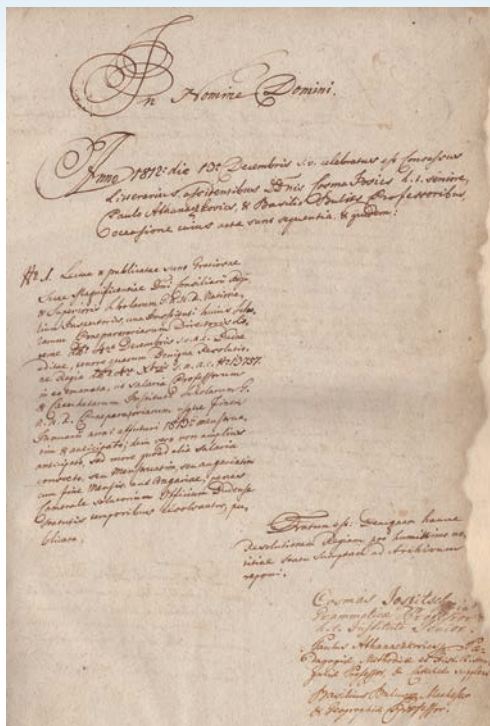
Залагањем поментих просветитеља и учитеља, Срби су покушали да избегну запећак историје и, насупрот томе, ухватили су се у коштац са изазовима времена. Један од најзначајнији међу, сада већ новом генерацијом образовних подвижника је био Урош Несторовић (1760-1825)¹⁰⁷ истакнути друштвени радник. Типичан представник нове, али и малобројне образоване елите

106. Д. Обрадовић, *Живот и дело Доситеја Обрадовића*, Зборник радова са научног скупа, САНУ, Београд, Сремски Карловци, 2000, *ријеченија*, 4.

107. Н. Гавриловић, *Урош Несторовић, живот и дело*, Сомбор, 2004; Н. Гавриловић, „Дневник Уроша Несторовича о обиласку школа из 1810“, *Зборник Матице српске за историју*, број 17, 1978; Н. Гавриловић, „План Уроша Несторовића о организацији српских и румунских православних школа у аустријским наследним земљама (23. мај 1811) – спољашње уређење“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, број 64, 1978. Н. Гавриловић, „Сукоб Уроша Несторовића и Стефана Стратимировића око народног просвећивања“, *Зборник Матице српске за историју*, број 25, 1982; Ђ. Магарашевић, „Из живота и школског рада Уроша Несторовића“, *Бранково коло*, свеска 3, број 24 и 25.

код Срба, Несторовић се трудио да одржи интензитет реформског опредељења у школама и по цену да се услови конфронтацију са Српском православном црквом. Тадашњи митрополит Стеван Стратимировић је сматрао да су промене у школству само једним делом мотивисане искреним потребама развоја нових научних метода и васпитно-образовних достигнућа, а да је заправо тежишна намера овог процеса била миноризација утицаја и угледа цркве у народу. Последица таквих околности могле су да буду далекосежне по карактер идентитета. Руководећи се тим становиштем, митрополит Стратимировић је био врло опрезан по питању начина образовања народа. Он се није противио јачању државног фактора и вољи цара Франца I, али је желео да заштити интерес цркве, њен традиционални статус и допринос у развоју и очувању народне идеје код Срба. Ове околности су у стварности довеле до постојања два концепта о будућности школовања код Срба. Са једне стране традиционализам, ослоњен на православље, са друге модерне идеје Монархије тзв. јозефинизам ослоњен на маргинализацију вере, развој природних наука и метода и морализам „лојалног грађанина“. Склоност нове генерације актера образовања код Срба, али и историографије да се држи стане једне од ових опција¹⁰⁸ као да је занемаривала све оно што смо у претходним редовима истицали у стваралаштву представника просветитељства код Срба. Њихова радозналост, шта више, радост у сусрету са новим идејама није значила напуштање традиционалних вредности. Сасвим супротно – уместо наметања модела стварала се његова аутохтона рецепција код Срба која је нудила непоновљив квалитет у образовању.

108. „Наста дуготрајна велика борба; Срби су се у Војводини поделили у два табора: с једне стране преставник православне српске цркве митрополит Стеван Стратимировић (1790-1836) са свештенством и нешколованим делом нашег народа, а са друге стране мала група школованих, одушевљених поборника јозефинизма.“; К. Костић, *Из прошлости учитељске школе у Сомбору*[...], н.д, 9.

Сл. 10. Најстарији запис протокола Препарандије у Сентандреји, 1812. година

Последица тога, јер је учитељски течај постао поприште конфликта сукобљених интереса, било је затварање *Норме* – не само у Сомбору, већ и у Осијеку (Осеку) и Темишвару. Из незнања како да се одупре неприхватљивој, српска друштвена елита упала је у неодрживу ситуацију – ћорсокак који је претио да онемогући припрему учитеља. У таквим околностима педантан, прецизан и пре свега лојалан службеник¹⁰⁹ Урош Несторовић је преузео иницијативу обнове учитељских школа уз снажну подршку двора чије је интересе намеравао да спроведе.

Епоха просвећеног апсолутизма, којој је Хабзбуршка монархија тада већ увелико

109. „Ваше Величанство, верност према владару и искрена оданост према посвећеној особи Вашег Величанства.[...]“; Молба цару Францу првом од 16. 12. 1809. Преузето из К. Костић, н.д, 9.

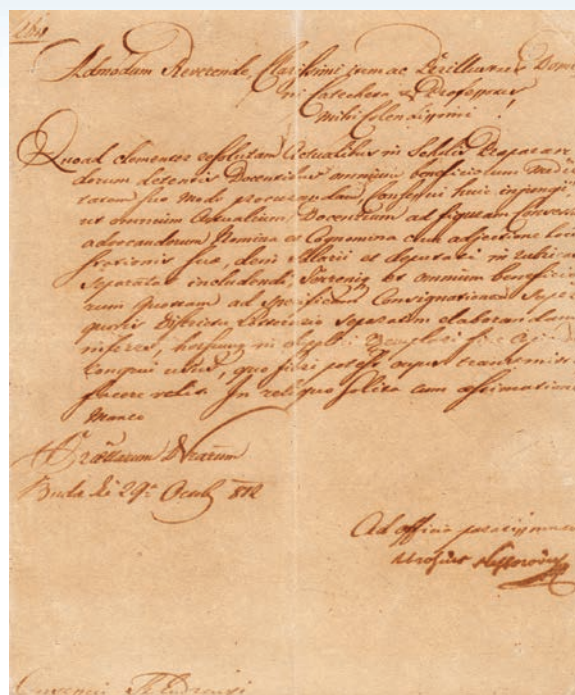
припадала, није могла да мимоиђе ни поданике српске националности. То је подразумевало снажан утицај државе у креирању образовне и националне политике. Отпор овој стратегији могао је да има за последицу забрану неусklaђених школских програма. Такав сценарио није био прихватљив нити за цркву нити за грађанску интелигенцију. Уједињени циљем – образовање деце – нужно су морали да успоставе одржив компромис који би пронашао начин испољавања доследности идентитета и кроз верску приврженост и у околностима захтева просветне политике Беча. Митрополит Стратимировић није био убеђен у то да је Несторовић права особа која би могла да спроведе ову врло комплексну замисао. Претпостављао је да код њега превагу има лојалност према круни уместо према крсту. Стратимировић је разумео оданост држави, а није му била ни страна хришћанска приврженост Несторовића, међутим, сумњу је код њега стварао Несторовићев антидогматизам који је просветитељске иновативне погледе на веру, чини се, некритички прихватао. Ипак, неки истраживачи не сумњају у Несторовићеву приврженост вери¹¹⁰. Уколико, на основу Несторовићевог предлога школских предмета сагледавамо овај проблем, видећемо да је посвећеност хришћанству православне провенијенције код Несторовића поштована уз уважавање околности постојеће државне политике. Своју критику цркве, Несторовић је усредсредио на злоупотребе свештеника и положаја који им је припадао¹¹¹. Врх цркве није био без одговора¹¹². Осврт на критику био је одлучан у одбрани вере, са мудрошћу и речитошћу примереним околностима које државни апарат, и поред све жеље, није могао да пренебегне или сакционише¹¹³.

110. „Због свега реченог ми се нисмо сложили (у својој књизи *Педагогија у Срба*) са оценом да је у овом случају реч о „верски оријентисаном српском педагогу“ (он није писао педагошке радове с гледишта православља), већ је, пре, реч о побожном, српству и православљу оданом човеку– педагогу, који је отворено настојао да школе над којима је имао надзор, у том духу – националном и верском – васпитавају своје ученике народних школа.“; Н. Поткоњак, *Будимо људи, Циљ васпитања у православљу – Светосављу*, Ужице, 2015, 29.

111. С. Радојчић, „Просветитељске идеје код Уроша Несторовића“, *200 година српске Препарандије у Сентандреји и Самбору*, Сомобру, 2014, 77.

112. С. Гавриловић, *Урош Несторовић као кофидент бечке полиције у време Првог српског устанка*, Зборник Матице српске за историју, бр. 74, Нови Сад, 2006.

113. „Ваше Величанство, немам довољно речи којима бих изразио своју најдубљу захвалност и поштовање, који су у мени пробудили премиљостива мисао и владалачка намера Вашег Величанства...али ћу ипак сматрати за своју највећу дужност, да о овој ствари, која је намењена правом благостању клира и народа мога обрета – у сваком погледу добро размислим и када буде дошао у Карловце од Вашег Величанства за краљевског саветника и школског надзорника премиљостиво наименовани дворски агент Несторовић[...]“; Писмо митрополита Стратимировића цару Францу од 11. марта 1810; Цитирано према: К. Костић, н.д, 15. Без обзира на то што је овај стил писања цару био

Сл. 11. Писмо Уроша Несторовића наставницима Препарандије из 1812.

Именован од цара за врховног школског инспектора¹¹⁴ свих православних школа у Монархији, српских, румунских и грчких, Несторовић се одговорно посветио овом послу. Током обиласка територија 1810. године констатовао је врло лоше стање у школству¹¹⁵. „Нашао сам

убичајен, уколико узмемо околности друштвеног положаја српског народа и показане одговорности према „Српској револуцији“, уважићемо ове исписе митрополита Стратимировића као спремност да се суочи са изазовима са којима се сусреће опстанак народа, а не као китњасто писмо иза којег стоји интрига уперена против Несторовића.

114. О томе је цар обавестио и митрополита Стратимировића. „Извештавам Вас уједно да сам дворског агента Несторовића изабрао за то, да у својству кр. Саветника и школског надинспектора иде на лице места, да би поправио стање школа православних становника моје краљевине Угарске[...]“; Писмо Франца првог митрополиту Ст. Стратимировићу од 12. Фебруара 1810, К. Костић, н.д, 13.

115. Обилазак је потврдио оно што је годину дана раније Несторовић писао о положају српских школа: „жалосно стање и настала неморалност младежи[...]“; Исто.

непоредак у сви дјели... паденије и очајаније у височајшем степену¹¹⁶. Не улазећи у мотиве за овакву констатацију¹¹⁷, а с обзиром на то да је црквеношколска традиција постојала већ дуже од једног века, а и грађанско образовање није било на издисају, тек, у својој визији, Несторовић је тако тешку ситуацију доживео као својеврстан изазов и њено превазилажење је сматрао као темељни услов за модерну афирмацију српства¹¹⁸.

Систематичан и посвећен послу, Несторовић је припремио аналитичан план за који је добио подршку цара¹¹⁹ и којим је отпочела ревитализација православног школства у Монархији. План за унутрашње преуређење претпостављао је суочавање Несторовића са постојећим уџбеницима. Он је преузео на себе одговорност да их процени и елиминише уколико сматра да су били превазиђени. Несторовић је пре свега био истрајан организатор и подржавалац просветитељских идеја. Његово упориште били су савремени европски педагози чувени по свом филантропизму попут Кристијана Залцмана (Christian Gotthilf Salzmann, 1744 – 1811).

116. Група аутора, *200 година образовања учитеља у Сомбору, 1778-1978*, Сомбор, 1978, 32. Несторовићево писмо „О стању српских школа 1813 и раније“, упућено Јернеју Копитару, слависти у Бечу, захваљујући Фрањи Миклошићу објављено је у целости на немачком језику у *Српском летопису за годину 1870, 1871*, у Новом Саду, књига 113, 1872, 253-293. И ово писмо детаљно и разложно образлаже затечену ситуацију и потребу реформе ондашњег српског школства. „Родитељи и деца су се отуђили, а нација се приближила потпуном незнању.[...] Кварење морала и опште изопачење омладине дало ми је неоспоран доказ да неодољени, неуки, груби, и свим манама подложни учитељи не могу да дају увод у добар морал омладини која је већ у родитељској кући занемарена, а још мање могу да воде и доведу до онога што школа заиста треба да чини.“; Превод Саша Радојчић.

117. Постоји тенденција у историографији која подржава мишљење да су Несторовићеви извештаји преувеличавали негативне ефекте затечене ситуације јер, као царски агент или конфидент (погледати инструкције шефа врховне полиције барона Хагера Урошу Несторовићу, као и С. Гавриловић, „Урош Несторовић као конфидент бечке полиције у време Првог српског устанка“, *Зборник Матице српске за историју*, број 74, 2006, 141-168), а не само просветни службеник он је покушао да обнову посусталих православних школа замени реформом верских у грађанске школе са крајњим ефектом сигурне државне контроле образовања, а тиме, посредно, и националног израза и Срба. Сматрамо да је из сусрета постојећих погледа на школство и одлучних поборника реформи, некада са мање, некада са више успеха настајала уравнотежена школска политика на добробит српског народа у околностима живота у Хабзбуршкој монархији. Непостојање и једног и другог приступа и онемогућавање њихових додирова и односа значило би стагнацију развоја и пут у нестанак. Сматрамо да у прилог томе пише и Павле Атанацковић када неколико деценија подсећа на разлита становишта Стратимировића и Несторовића, а потом и наставља критичко преиспитивање положаја школства код Срба. „Међу ова два најврховнија управитеља среће Народне, Стратимировићем и...Несторовићем – не само да не буде споразумња, него напротив...роди се велика завист и мрзост.“; П. Атанацковић, *Принос родољубивих мисли на жертовник народнога напретка*, у Новом Саду, 1864, 42.

118. Овим проблематизујемо констатацију да је Несторовић изневерио праву вредност националног идентитета Срба, а да је њој остао доследан митрополит Стратимировић – чији ће концепт временом и тријумфовати. „Наста једна потајна дивовска борба између митрополита Стратимировића и родољубивог му свештенства да се будући српски народни учитељи васпитавају у верско-националном, православно-српском правцу с једне стране и Несторовића и аустријско-бечких намера са друге стране. Иако је ова борба преживела и зачетнике своје, ипак се друге половине 19. века завршила у корист идеје и жеље митрополита Стратимировића. Иако је због непознавања споменутих аката бечке тајне дворске архиве све до 1914 – митрополит Стратимировић неоправдано нападан, ипак је прошлост нашег народа показала, да су потребни били учитељи васпитавани у срп. Правосл. Верско националном правцу.“; К. Костић, н.д., 19.

119. План о спољашњем уређењу школа, а потом и План о унутрашњем уређењу школа.

Њиховим становиштем о одлучујућој улози учитеља који својим моралном и примером у понашању и васпитној делатности утиче на образовање карактера деце, руководио се и Несторовић у свом раду¹²⁰.

За одредиште српске школе одабрао је Сентандреју, место које је имало посебно историјско место у свести српског народа још из времена Велике сеобе 1690. године. Премда погођена великим пожарима 1800. и 1811. године Сентандреја је, по мишљењу њеног градског руководства¹²¹ била спремна да буде логистичка подршка у овом послу. Избор професорског кадра се показао прилично захтевним. На конкурс се пријавило свега 8 кандидата од којих су на проверу знања у Будим стигла свега петорица¹²². Несторовић није био задовољан показаним знањем. „Они су показали једва неко штуро знање[...]“¹²³. Незавидну ситуацију Несторовић је превазишао предлогом предавача за које је он сматрао да могу да буду људи од ауторитета уз молбу цару да им омогући, преко финансијске подршке, долазак и рад у Сентандреји. То су били: Павле Атанацковић, Димитрије Исаиловић, Димитрије Атанацковић, Петар Веселиновић, Јован Балаицки, Јоаким Вујић и Јаков Живковић. Међутим, и поменути списак морао је да се измени због неспремности митрополита Стратимировића за одређене уступке¹²⁴. На крају, цар је 1. децембра 1812. године, својим декретом прихватио листу професора: директор – Урош Несторовић, Козма Јосић – декан наставничког већа *Препарандије* и професор који је предавао

120. „Разлог за грешке и пороке својих ученика, наставник мора тражити у себи.“; *Nachdenken über Erziehung: Pädagogik der Aufklärung*, Christian Gotthilf Salzmann; <http://www.bildung.uni-siegen.de>

121. Нарочито предусетљив у томе био је Јефтимије Попанешковић, сенатор и школски директор који је, некријући своје усхићење, и записао: „зјело о сјем радујушесја за и ми жертву нашу на олтар народниј вознести сподобихомсја. Дано у Ст. Андреји 1-го Мца Септ. 1811. Јефтимиј Попанешкович с.р. сенаторј и локалниј директор.“; АСАНУК (Архив Српске академије наука и уметности Сремски Карловци), ШД (Фонд Школске депутације), св. 5, бр. 12/1811; Преузето из 200 година образовања учитеља у Сомбору 1778-1978, Сомбор, 1978, 37.

122. Кандидати који су се појавили на проверу знања су: Павле Атанацковић (свештеник и професор из Сомбора), Петар Веселиновић (службеник Великокикиндског дистрикта), Јован Балаицки (правник по образовању и учитељ из Великог Бечкерека), Јоаким Вујић (књижевник и учитељ из Сентандреје) и Јаков Живковић (студент медицине прве године из Пеште). На испит се, због недостатка новца, нису појавили Димитрије Исаиловић (професор гимназије у Сремским Карловцима), Димитрије Атанацковић (доктор филозофије и професор гимназије у Сремским Карловцима) и Козма Јосић (учитељ из Пеште, родом из Сомбора). Ближе види: 200 година образовања учитеља у Сомбору 1778-1978, Сомбор, 1978, 37.

123. Исто, 38.

124. Митрополит Стратимировић се није сложио да Димитрије Исајловић и Димитрије Атанацковић напусте Сремске Карловце као и да катихета буде Лукијан Мушицки, архимандрит манастира Шишаговац. И овом приликом угао посматрања који се заснива на процени о подривању васпитно-образовних напора Несторовића, може да се доведе у питање становиште о значају српске гимназије у Сремским Карловцима као и традиционалном улогом манастира којима су посвећени људи такође били неопходни.

граматику и црквено-словенски језик, Павле Атанацковић – предавао је педагогију, методике и Историју Краљевине Угарске, потом Василије Булић – професор аритметике, место катихете било је упражњено, а катехизис је предавао Павле Атанацковић.

Учитељска школа, односно *Препарандија* отпочела је са радом 3/15. новембра 1812. године уз сагласног власти. Ученици су, углавном, дошли из јужних крајева Угарске – Бачке, Баната и Барање, тачније из места у којима је постојао знатан српски корпус. Настава је, дакле, отпочела са четири професора и двадесет пет ученика, на латинском и славеносрпском језику.

Било је прописано да школовање у *Препарандији* траје 15 месеци, организованих у три течаја или семестра¹²⁵. Структура предмета нам показује да је посебна пажња у образовању и васпитању будућих учитеља била посвећена њиховом упућивању у достигнућа из педагогије и методике, природних наука и математике. Поред тога хришћанска тематика је била основа за формирање моралног погледа на свет, док су теолошка сазнања била пут до угледа како ђака тако и професора.

Упркос повременим неслагањима, сусретима ауторитативне склоности¹²⁶ и приметне суздржаности услед опасности од разуздане германизације и католичког утицаја,¹²⁷ значајна подршка Несторовићу стизала је од Српске православне цркве и митрополита Стефана Стратимировића. Поменути професори *Препарандије*, међу којима су, уз Несторовића, били и Павле (Платон) Атанацковић, Димитрије Исаиловић¹²⁸ и други, имали су велику улогу у

125. „1815. је уведен двогодишњи течај и у свакој години по два семестра. Тако је остало све до 1871.“; К. Костић, н.д., 19.

126. „Покойни митрополит Стратимировић, коме велике заслуге за цркву и просвету народну неодричемо – имао е ту слабост да се клонио синода и самодржавно е почео управљати црквом, као што се више манђ и после нђга чинило“ Н. Вукићевић, *Мисли о начину како да се у духу православне вере и према потребама народним у ред доведу црквено-просветни одношаи Срба у Аустрији*; Нови Сад, 1865, 14. Склоност Стратимировића ка ауторитарности приметили су и други истакнути интелектуалци. Тако га Вељко Петровић описује као „први и ортодоксни и самовласни црквени поглавица.“ В. Петровић, *75-годишњица Учитељске школе у Самбору*, Времена и догађаји, Нови Сад, 1954, 501. Ипак, не смемо занемарити ни оне који су подржавали његову улогу и ценили његове заслуге током рада. „Ублажавајмо с Кулпином сву Бачку, која е видила да из нђзины нђдара такова Србском роду благодјетелна произиђе звѣда!“; „Писмо Доситеја Обрадовића сентанском парохи Георгију Поповићу од 10. 04. 1808“; *Сербске Лѣтописи за год. 1825*, прва частица издана Георгием Магарашевием, у Будиму, 1824, 153.

127. Стратимировићев лични отклон према Несторовићу потиче и из времена његове посете цару када је овај већ, захваљујући Несторовићу, био обавештен о митрополитовим склоностима сарадње са протестанитима. С. Гавриловић, *Урош Несторовић као кофидент бечке полиције у време Првог српског устанка*, Зборник Матице српске за историју, бр. 74, Нови Сад, 2006, 146.

128. Димитрије Исаиловић је 1830. године прешао у Србију где је наставио просветни рад, предано и одлучно како је чинио и док је био дугогодишњи професор Препарандије. „Како е на комъ краю Србства свђћу просвђћена зажећи требало, онъ е траженъ и полезно употребљиван быо.“; Јаков Живанович, *Надгробно слово Димитрію Исаиловичу*, у Бѣограду, 1853.

формирању идентитета Срба и с обзиром на њихов утицају креирању рада *Матице српске* у Новом Саду и *Друштва српске словесности* у Београду. Већ тада, с обзиром на став о просветном раду појављује се кредо о перманентном образовању као једином и јединственом кључу успеха појединца и народа у настојањима за остварење садржајних вредности, а тиме и државноправне идеје.

Упркос оптимизму, чувеном „трећем тасу“¹²⁹ који је уведен као добровољна материјална подршка раду школе и исказаној амбицији, школовање у Сентандреји није било дугог даха. Постојало је и више разлога за то¹³⁰, али одлучујући су били удаљеност места од језгра живљења Срба у Угарској, као и трошкови школовања упркос бројном финансијском меценарству. Школске 1815/16 *Препарандија* је бројала свега четрнаест ученика од којих су само четворица били новоуписани. У то време румунска препарандија је имала преко двеста ученика. Оптерећујућа околност био је и неспоразум, све шири и све дубљи са Карловачком митрополијом због тенденције прекомерног лаицизирања наставе. Сви ови разлози, као и донекле његова суптилност¹³¹, утицали су на одлуку Уроша Несторовића да школу премести у Сомбор. Поред тога, Сомборци су понудили зграду основне школе у којој се налазила *Норма* Аврама Мразовића и одушевљено дочекали вест о овим променама¹³².

129. Ближе види: В. Ковачић, *Беседа о добровољним прилозима = Слово о добротныхъ даяніихъ*, приредио Милан Степановић, Сомбор, 2012; В. Ковачић, *Слово о добротныхъ даяніихъ вслѣдъ Благоутробногъ проистекшаго Указа Придворнаго имже Восточнаго Греко-Неунітскаго закона народи Славено-Сербскій, Валахійскій и Греческій на собираемый Школскій Національный Фундузъ всевысочайше позвани суть*, Будим, 1811.

130. Сачувано је писмо Аврама Максимовића, сомборског свештеник и присталице реформи, Урошу Несторовићу из новембра 1815. У њему он обазлаже потребу пресељења Препарандије у Сомбор. АСАНУК, ШД. 67/1815 (св. 32).

131. „Процењивајући град по мери и потреби човека, Несторовић га је процењивао према класичном осећају лепоте и склада, али чини се и према осећају своје славено-сербске душе, којој класична лепота и склад нису непознати.“; Ј. Косановић, „Урош Несторовић и прва српска учитељска школа“, *Норма*, број 3, 2001, Сомбор, 171-178, 173. Термин „славено-србска душа“ нам није довољно јасан, а рад не доприноси ништа у вези са разјашњењем. У сваком случају, овај цитат уважавамо утолико уколико скреће пажњу на позитивна осећања Несторовића према Сомбору, у неком другом контексту он, осим подстицаја уобразиље, нема других домета и, чини нам се, неинформативним и недовољно смисленим.

132. АСАНУК, ШД. 57/1816.

Сомбор – средиште српског просветитељства

Царским декретом број 6318 од 17. маја и интиматом Угарског намесничког већа број 16407 од 11. јуна 1816. одлучено је да се српска *Препарандија* премести из Сентандреје у Сомбор. Свечано отварање сомборске *Препарандије* обављено је 3 /15. новембра 1816. уз пригодно и народно славље. Свечану беседу, овим поводом је говорио Павле Атанацковић. У надахнутом говору, он се захвалио Сомбору и Сомборцима за љубазан дочек¹³³ и апосторфирајући значај образовања. „Као што је свет пуст и мрачан био пре него што је Творац заповедио да настане светлост, тако је мрачно срце човека пре његовог образовања и васпитања“¹³⁴. Речи хвале и поштовања, Атанацковић је упутио и цару Францу у препознатљивој интонацији хвалоспева и речите мелодичности. Однос према таквом владару захтевао је лојалност и подршку „мудрим“ царским одлукама. „Искрениостъ, услужностъ, снисходнителность есу свойства доброг Градѣанина[...]"¹³⁵.

Сл. 12. Ведуа Сомбора из 1818. године.

133. „Усуд тај теби је припао срећни Сомборе! У теби ће расад васпитања народног од сад узрести. Ти си јавно осведочио пламену жељу своју да дочекаш ову данашњу свечаност“. М. Степановић, *Свечана беседа Павла Атанацковића приликом установљења српске Препарандије у Сомбору 3/15. Новембра 1816*, рукописни примерак

134. М. Степановић, *Свечана беседа Павла Атанацковића приликом установљења српске Препарандије у Сомбору 3/15. Новембра 1816*, рукописни примерак.

135. П. Атанацковић, *Слово на прерадостный народный праздникъ Инсталлаціе Кралѣвскогъ Педагогическогъ Института Србскогъ у Сомбору, Говорено Павломъ Атанацковичемъ Института тогъ Катихетомъ Я. Р. у Будиму, 1817.*

Наставни кадар се, такође, преселио у Сомбор и наставили су да предају: Павле Атанацковић катихетику, Димитрије Исаиловић педагогију, методику и Историју Краљевине Угарске¹³⁶; Василије Булић аритметику, географију (математичку, физичку и политичку) и мађарски језик и Јован Живковић словенску граматику, епистолографију и немачки језик. У почетку је мађарски језик учен факултативно да би од 1830. тзв. Угарском Дијетом¹³⁷ он проглашен државним језиком и тиме постао обавезан¹³⁸. Од тада почињу и несугласице, јер је увођење мађарског језика доживљавано као пресија чији је крајњи циљ било однарођавање. Нарочито је, све до почетка Првог светског рата, Угарска национална политика била усредсређена на асимилативне активности у оквиру школских закона¹³⁹.

Профил учитеља, на основу побројаних предмета, оствариван је кроз један уприличен и озбиљан рад. „Учительско званіе есть таково, отъ кога люди скоро найвише очекую и найстрожіе извершеніе дужности захтеваю, и зато су учитељи внимателномъ примѣчанію, общемъ суду и протерсаню найвыше подвергнути“¹⁴⁰. Наставни програм био је посвећен идеји о стварању одговорног и предусретљивог педагога који је требало да избегава непримерен бунт и оствари националну експресију у оквирима лојалности, на чије је границе издржљивости стално кидисао. „Знанѣ матернѣгъ свогъ языка нужно е свакомъ народномъ Учителю; ербо на овомъ мора онъ све друге науке ученикомъ своимъ сообщавати, и нѣовъ вкусъ у говору полевшати. И немецкій языкъ мора Учитель знати; ербо е ово царствујуцій языкъ Монархіе наше...“¹⁴¹. Преданост послу препознали су и настављачи њиховог подухвата, који нису штедели речи како

136. Д. Исаилович, *Предложения Истории Прагматическе Краљства Угарскогъ*, в Будиме, 1814.

137. Ближе види: *Семестрални извештај о напредку илirsке (српске) припарандиске младеж постигнутог првог семестра, другог течаја школске 1831/32 године*.

138. „Овом професорском збору придодат је године 1834 као први самостални професор мађарског језика прсветли г. Никола Михајловић, адвокат Сомборски[...];“ Н. Вукићевић, „Основа беседе управитеља србске учитељске школе сомборске приликом 75 годишњице прославе обстанка исте школе“, *Извештај о србској учитељској школи у Сомбору за школску 1886/7*, Сомбор, 1887, 9.

139. „Нас се много погуби одрађањем, прелазећи другом народу, или цркви. Ми се влашимо, мацаримо, немчимо, талијанимо, турчимо, само што се још не чивутимо и не циганимо.“ Ђ. Натошевић, *За што наш народ у Аустрији пропаде*, Нови Сад, 1867, 33.

140. У. Несторовић, *Педагогика и меводика либо руководство къ науки воспитанія и наставленія за употребленіе Салвено-Серскихъ Восточнаго Исповеданія неунітскихъ Наставниковъ Всевысочайше одобрено, и къ Прподаванію Предуготовническія Юности благоутробно прописано*, Будим, 1817, 10.

141. Исто, 203.

би им одали признање. „Ревност првих наставника Педагогиума српског у вршењу њихових тешких дужности била је велика, знање у дотичним наукама темељно и обилато, а љубав к просвети народа српског и к својим ученицима жарка и пламтећа“¹⁴².

Такав идентитет државног службеника, учитеља је стављао у врло специфичну позицију с обзиром на то да је време у којем живи било време националног буђења и романтичарског заноса о величини и историјској улози свог народа. Предуслов за успешну националну кампању било је правилно васпитање које се ширило у српској средини и путем нових штампаних часописа какав је био и *Српски летопис*, покренут 1825, годину дана пре оснивања Матице српске. И у овом часопису, од самог почетка, се инсистирало на изворном просветитељству и његовим вредностима које опстају без обзира на постојеће благостање или немаштину. „Да колико е неразуміе родителя, кои желећи да выше имѣнїя деци оставе, жале попроштти на нѣово воспитаніе. Остави за собомъ сына благоустроенна, способна добродѣтелна; то му е найвеће богатство“¹⁴³. Посебно нам се чини значајним инститирање на одговорност родитеља у здравом одрастању деце. Оптималан начин усешног утицаја у процесу васпитања је, у овом контексту, било деловање примером, од којег ни модерна педагогија, као ни хришћанска не одустају већ му примат придају¹⁴⁴. „Родитељи некъ су увекъ огледало предъ децомъ“¹⁴⁵. У даљем процесу васпитања, како је све старији узраст деце био у питању, неминовна је била подршка учитеља.

Српска интелигенција је често разматрала улогу учитеља и подстицала је трагање за новим вредностима и штампањем превода утицајних европских педагога какав је био Густав Фридрих Динтер (Gustav Friedrich Dinter 1760-1831). Његово разматрање о карактеру учитељског позива привукло је достојну пажњу. Поредѣћи улогу учитеља са ликом Исуса Христа¹⁴⁶, Динтер

142. Н. Вукићевић, „Основа беседе управитеља србске учитељске школе сомборске приликом 75 годишњице прославе обстанка исте школе“, *Извештај о србској учитељској школи у Сомбору за школску 1886/7*, Сомбор, 1887, 11.

143. „Воспитаніе“, *Сербске Лѣтописи за год. 1825*, трећа частица, у Будиму, 1825, 73.

144. „Вашим примером, јер се деца васпитавају управо примером својих родитеља.“; Свети Лука Војно-Јасенецки, О васпитању деце; <https://svetosavlje.org/sr/o-vaspitanju-dece/>.

145. „О Воспитанію“, *Сербске Лѣтописи за год. 1829*, трећа частица, у Будиму, 1829, 105.

146. „И тко е ове радости и тегобе учитељскогъ званія већма чувствовао...него кодъ Хріста Спасителя?“; „Учителъско званіе има свое

је скренуо пажњу на све оне изазове са којима се суочавао учитељ. Различитост личности родитеља и различитост ученика захтевали су од учитеља да буде вешт у придобијању њиховог поверења. „Што е дуже човекъ учителѣмъ то выше разумѣва како съ дѣцомъ поступати треба“¹⁴⁷. Позив никада, чини нам се, није био довољно цењен, али то није тебао да буде разлог за одустајање. „Съ оскудостію твоји прихода бори се помоћу ограничени твоји потреба...“¹⁴⁸. Учителев ауторитет, по овом учењу, не треба да се придобија строгим казнама, већ разумевањем и задобијеном наклоности која подстиче младе на хуманост. „Покажите му ваше соучастіе о нѣговой судбы, о нѣговымъ незнатнымъ радостма и жалостма и люубов ђе ваше путове ружомъ красати“¹⁴⁹. Овај хвалоспев позиву био је одраз подршке коју је учитељ, притиснут изазовима свакидашњице, добијао од друштвене елите српског народа са намером да истраје јер смисао његовог рада није имао (нема) достојног противника¹⁵⁰.

Сл. 13. Борђе Натошевић, лекар, педагог, просветни реформатор

и радости и тегобе“, *Сербске Лѣтописи за год. 1829*, трећа частица, у Будиму, 1829, 16.

147. Исто, 50.

148. Исто, 51.

149. Исто, 52.

150. „Учителѣи, Учителѣи! Будите у вашемъ званію любовни и вѣрни...“; „Надгробно слово Учителя своемъ у цвѣту юности преминушемъ питомцу“, *Сербске Лѣтописи за год. 1829*, четврта частица, у Будиму, 1829, 75.

Препарандијом у Сомбору управљао је Урош Несторовић све до своје смрти августа 1825, а место управитеља православних српских народних школа није попуњавано све до 1841. године када је постављен Евгеније Ђурковић. Након смрти Несторовића, у *Препарандији* су се дешавале учестале промене наставног кадра¹⁵¹ што је утицало на квалитет образовања¹⁵². Подршка Сомбораца је и даље била присутна и пружала је подршку елану да се школа очува. „Родољубиви сомборски православни спрски свештеници и учитељи су свагда у оваквим тешким приликама прихваћали ову школу и привремено предавали у њој потребне предмете до доласка стручног наставника. Тако критичан тренутак беше и 1830. године, када катихета Аврам Максимовић, парох сомборски беше једини професор ове школе са два привремена заменика: Мојсејем Игњатовићем, учитељем новосадске реалке и Гавром Максимовићем, сомборским учитељем“¹⁵³. До 1826. године било је оспособљено за учитељски позив 176 младића, од којих је најпознатији постао Арсеније Стојковић (1804-1892), еписком Будимски¹⁵⁴. Пета деценија деветнаестог века била је веома тешка за *Препарандију*¹⁵⁵, али и српски народ уопште. „Следеће две године трајале су немиле распре и трвења у овој школи које су непријатни уплив имале на образовање младежи“¹⁵⁶. Ситуација се донекле стабилизovala са доласком Јована Чокора за привременог управника 1847. године. Ова непримерена околност утицала је и на наставу у

151. Павле Атанацковић, Димитрије Исаиловић и Јован Живковић помињу се као три професора за 1826; „Воспитателна заведенія кодъ Сербалѣ“, *Сербске Лѣтописи за год. 1826*, друга частица, у Будиму, 1826, 3.

152. „Несторовић, врховни управитељ српских народних школа, умре 28. јулија 1825. И после смрти његовице за пуних 16 година место се ово стално попунило није. Смрт његова и смрт двојице професора овога завода Булића и Живковића, као и друге немиле околности, учинише, да је педагогијум србски од године 1826. опадати и венути почео. Катихета Павао Атанацковић године 1829. ступи у монашки чин као Платон јеромонах манастира Крушедола. Професор Димитрије Исаиловић 1829. на позив кнеза Милоша Обреновића отиде у Србију где је око уређивања тамошњих школа и других просветних завода велике заводе себи стекао[...]“; Н. Вукићевић, „Основа беседе управитеља србске учитељске школе сомборске приликом 75 годишњице прославе обстанка исте школе“, *Извештај о србској учитељској школи у Сомбору за школску 1886/7*, Сомбор, 1887, 8.

153. К. Костић, н.д., 21.

154. „Гимназију је почео учити у Сегедину, а завршио је у Темишвару. После завршене учитељске школе у Сомбору завршио је *Богословију* у Вршцу. После завршене богословске школе студирао је филозофију у Сегедину и права у Пешти“; Сава, Еписком Шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац, 1996, 44.

155. „Криза Сомборске учитељске школе трајала је више од 30 година и то је неминовно морало оставити крупне последице на наставу српских основних школа у Хабсбуршкој монархији. Рад учитеља је био рутински.“; Р. Достанић, *Натошевићева реформа школа*, Нови Сад, 1987, 52.

156. Н. Вукићевић, „Основа беседе управитеља србске учитељске школе сомборске приликом 75 годишњице прославе обстанка исте школе“, *Извештај о србској учитељској школи у Сомбору за школску 1886/7*, Сомбор, 1887, 9.

школама. „Српска школа није својим ученицима пружала ни најосновнију писменост“¹⁵⁷.

Развојни пут Српске учитељске школе. Никола Вукићевић

Бољи услови за развој школа настали су пред крај Баховог апсолутизма, тачније после 1857. године, када је за школског саветника српских школа у Војводини постављен др Ђорђе Натошевић¹⁵⁸. Тако су Ђорђе Натошевић и Никола Вукићевић постали главни носиоци реформе српског школства. Тешко је издвојити из њиховог широког опуса оно што је било највредније како би се лакше приказала природа њихове реформе, као и кратак период када је дошло до убрзаног развоја педагошке мисли и педагошке праксе. Натошевићеве радове „Народна школа“, „Писма за шестонедељна предавања“, „Кратко упутство“, „Упутство за предавање букварски наука“ и Вукићевићев рад „Српске народне школе пре десет година и данас“ јесу најбољи извори података о њиховом преданом раду¹⁵⁹. По струци ни један није био педагог, али су се временом определили за тај позив. Борећи се да школски систем рада подигне на

157. Илија Петровић, „Три века српске школе“, *Норма*, број 1, 2003, 167-179, 173.

158. Ђорђе Натошевић је био лекар, један од првих српских педагога и педагошких писаца, просветни радник, надзорник српских школа у Аустроугарској, те оснивач педагошког листа *Школски лист* и првих српских дечијих новина *Пријатељ српске младежи*. Био је лични лекар владике Платона Атанацковића. Под утицајем поменутог владике напустио лекарску праксу и посвећује се просветној делатности. Постаје професор у новосадској Српској православној гимназији где је предавао природопис и гимнастику коју је први у српским школама увео као предмет у наставу. Убрзо се посветио просветном раду и постао директор Новосадске гимназије, надзорник српских школа у Аустроугарској и главни школски референт за Војводину. Био је народни посланик и председник Матице српске (1881 — 1887). Његовом заслугом отворене су српске учитељске школе у Пакрацу, Новом Саду, Карловцу, Сомбору и Панчеву. Био је први писац уџбеника по Вуковом правопису. Његов „Буквар“ је био у употреби у свим српским школама. Својим букваром укинуо је стари, дуго година коришћени метод срицања и увео очигледну наставу. Био је велики противник учења напамет и борио се да се ђацима пруже практична сазнања из појединих предмета. Свој педагошки рад употпунио је са два најзначајнија приручника „Кратко упутство за сербске народне учитеље“, издато 1857. године и друго допуњено издање 1861., објављено у Новом Саду, а други под називом: „Упутство за предавање букварски наука учитељима народних училишта у Аустројском царству“, написано 1858. године. У њима је изложио сва своја педагошка, дидактичка и методичка схватања, која су сачињавала теоријску основу реформе српских школа у хабзбуршкој монархији почетком друге половине 19. века. У свом инструктивно - педагошком раду Натошевић је истицао значај музичке наставе тако да је друго поглавље у књизи „Кратко упутство за сербске народне учитеље“ у целини посвећено „Науци појања“ и практичним методичким упутствима. Држао је да је певање за децу потреба, природан дар, да певањем душевно највише јачају и да помоћу певања могу врло лако, брзо и без тешкоћа савладати и најтеже наставне јединице. Поред црквеног појања завоео је и наставу ноталног певања уз обавезно певање световних народних и уметничких песама, затим вишегласно „хармонично певање“ и свирање на неком музичком инструменту – клавир, виолина, хармоника и друго. Аутор је дела „Школске уредбе“ и написао је и расправу „Зашто народ у Аустрији пропада?“. Био је отац српске модерне школе. Својим залагањем је подигао свест и степен образовања код будућих учитеља и професора, тако да није за изненадити честа изјава да је он био и остао највећи школски човек до данас.

159. Р. Достанић, *Натошевићева реформа школа*, Нови Сад 1987, 7-10.

виши ниво, Натошевић је био суочен са великим проблемима. Опште и стручно образовање се могло добити у Учитељској школи, али оно није било довољно. Оно је било двогодишње и није одговарало савременим потребама. Из тог разлога, Натошевић заједно са Вукићевићем организује прве течајеве за стручно усавршавање учитеља. Поред Натошевића, Николи Вукићевићу велику подршку је пружио и Платон Атанацковић, патријарх Георгије Бранковић, као и многи учени Срби оног времена.

Сл. 14. Никола Вукићевић, професор и педагог, управник Српске препарандије 1871-1903.

Стваралаштво Николе Вукићевића, педагога, публицисте, књижевника и истраживача, увелико је било одређено ширим друштвеним приликама. Литерарна обдареност била је присутна код њега још у његовим гимназијским данима. Иза себе је оставио велики број песама. У жељи да постане свештено лице, у чему није успео, постепено се преусмеравао на педагошки рад. Као професор у *Српској учитељској школи* почео је да ради 1853/54. године, а као управник исте био је од 1871. до 1904. године¹⁶⁰. Пре него што је почео да управља школом, Вукићевић је био и на месту библиотекара школе. Школска библиотека је према његовим извештајима бројала око 650 књига. Заједно са Натошевићев, радио је на унапређивању исте и на обогаћивању са новим публикацијама. Тако је 60-тих година 19. века библиотека имала око 1239 књига и 2830 свезак¹⁶¹. Почетком 20. века библиотека је бројала близу 6000 публикација.

На месту управника залагао се за велике промене унутар школства које су имале позитивне резултате, али великим делом су зависиле и од тренутне политичке ситуације. Борио се да учитељ изађе из окружења личне скромности и недовољне образованости. Школовање није више трајало две године. После доношења Државног школског закона из 1868. године, наступиле су извесне промене у раду. Школовање је трајало три године и принцип извођења заједничке наставе је за многе предмете био редукован и у потпуности забрањен. Наставу су похађала и деца из сиромашних породица. Услед новонастале ситуације, постављало се питање о смештају деце која нису имала материјалну подршку родитеља. Због њих је отворен интернат у склопу зграде са обавезном трпезом (алумнатом). У прилог извесног напретка Српске учитељске школе у Сомбору ишла је и чињеница да је 1870. године на Српском народно-црквеном сабору у Сремским Карловцима формиран Школски савет. Њен члан је био и Никола Вукићевић, који је већ наредне године постао управитељ *Српске учитељске школе*. Српске школе у Аустро-Угарској су од 70-их година 19. века па све до Првог балканског рата

160. П. Јанковић, Д. Прошић-Сантовац, А. Јанковић, *Два века српске Препарандије у Сентандреји и Сомбору*, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије”, Сомбор 2014, 24.

161. Н. Вукићевић, *Црте из прошлости*, Сомбор 2007, 45.

1912. године радиле по одлукама Школског савета који се великим делом ослањао на одлуке учитељских збора *Учитељске школе* у Сомбору. Његова улога у решавању многобројних проблема унутар школства, била је веома деликатна, сложена и специфична. Школски савет је био састављен од клерикалаца на челу са патријархом Германом Анђелићем, потом нотабилитета чији су потпредседници били др Никола Максимовић и Никола Вукићевић и либерала (прота Јован Борота)¹⁶². Српска учитељска школа се ставила под управу Школског савета. Тако је услед низа донетих одлука, школске године 1871/72, Школа почела са радом у трајању од три године. Велики корак је направљен када су школске 1871. године први пут, на основу Уредбе за српске народне школе, биле уписане и ученице, будуће учитељице. Почетак образовања српских учитељица забележен је још школске 1866/67. године, када је Никола Вукићевић организовао једногодишњи течај при Српској учитељској школи. Тај течај је похађало седам полазница из разних крајева Царства, а редовно образовање је било започето поменуте 1871/72. године када је Вукићевић већ преузео улогу управитеља школе¹⁶³.

Сл. 15. Здање сомборске Српске препарандије - задужбина партијарха Георгија Бранковића, подигнута 1895, фотографија из 1909.

¹⁶². АСАНУСК, МА, бр. 217/1883.

¹⁶³. Ј. Косановић, *Од Норме до Учитељског факултета 1778-1993*, Сомбор 1994, 82.

Тих година школу је похађало укупно 65 ученика и 20 ученица¹⁶⁴. Вукићевић се залагао да се установи вежбаоница за практичну наставу; да се уведу шестонедељни течајеви за убрзано усавршавање учитеља и да сви који су те године завршили други одмах наставе да похађају и трећи разред. О томе колико су се Натошевић и Вукићевић залагали за унапређивање наставе говори и податак да је одлуком Српског народно-црквеног сабора била послата десеторица најбољих српских учитеља у Немачку и Швајцарску са задатком да извиде каква је била ситуација у њиховом школском систему. Резултати су били крајње позитивни јер српски народ није много заостајао са квалитетом извођења наставе, али јесте заостајао са квалитетом изгледа школа и учионица. Видно је било и немање довољног броја квалитетних и разноврсних наставних средстава која су била неопходна за целовито излагање учитеља¹⁶⁵. Школа је радила у старој згради Мразовићеве Норме. Услови су били лоши. Натошевић је уз сагласност и материјалну помоћ Српске православне општине 1863. године сазидао нову школску зграду. Црква је и даље била глави стожер српског образовања. Чињеница је да су школе полако излазиле из манастира и да су се учитељи све више окретали просветитељским идејама, али утицаји су били разни. Временом се црква помирила са све већим и јачим спољним и унутрашњим борбама. Међутим, она и њени представници су и даље помагали развој школства, са великом дозом прилагођавања на нове тековине¹⁶⁶. На неуморан рад цркве указује и податак да је владика Платон Атанацковић био заслужан за штампање великог броја књига педагошког садржаја, а патријарх Георгије Бранковић по донацији зграде у коју се 1895. године преселила *Учитељска школа* (која је у њој радила до после Другог светског рата).

164. П. Јанковић, Д. Прошић-Сантовац, А. Јанковић, *Два века српске Препарандије у Сентандреји и Сомбору*, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије”, Сомбор 2014, 26.

165. А. Варађанин, *Никола Ђ. Вукићевић (1830-1910)*, св. IV, Београд 1910.

166. Горан Маравић, *Погледи цркве на световно образовање учитеља, Два века српске Препарандије у Сентандреји и Сомбору*, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије”, Сомбор 2014, 139, 147.

Сл. 16. Сомборски прота (касније патријарх) Георгије Бранковић, управник Српске препарандије 1862-1871, фотографија из 1879.

Практичан рад у школи као посебан вид припреме будућих учитеља био је уведен школске 1855/56 године. Управник је имао обавезу да изабере учитеље за праксу, који су морали да раде по одређеним дидактичким правилима. Школа се развијала и ишла напредним путем захваљујући сталном ангажовању Николе Вукићевића који је био посвећен литерарно-педагошком раду. У прилог тог рада иде и податак да је он подржао идеју да се сачине три варијанте буквара¹⁶⁷. У периоду 70-их, 80-их и 90-их година 19. века у школу се уводе и нови предмети. Право вишег образовања стекле су и будуће учитељице, те је 90-их година 19. века трогодишње школовање постало четворогодишње, а наставни предмети су се још више гранали у правцу вишег и стручнијег образовања. Тада су била одвојена женска одељења од мушких, која су остала у склопу једне школе. Такво стање је трајало до 1910. године када су се формирале две школе – Женска учитељска школа и Мушка учитељска школа. Прва је радила до 1931/32 године (имала је паузу током Првог светског рата)¹⁶⁸.

Почетак 20. века доносио је нешто неповољније призвуке и прилике рада Српске учитељске школе. Посебно је разне анимозитете и нетрпељивости осећао Никола Вукићевић, који 1904. године дао оставку на место управитеља школе. Био је оптуживан за лош рад школе; за веома строге услове, које је пратила оштра дисциплина. Приговарано му је да је у таквим условима било тешко изводити квалитетну наставу. Оптуживали су га за велики утицај мађаризације, као и за увођење додатних часова немачког језика. Објективно сагледавајући значај и битност рада Николе Вукићевића за српски народ, долази се до закључка да је он био отац српске модерне педагогије¹⁶⁹. Поред истинске побожности коју је преносио и на свој рад, он је умео код својих ученика да развија и осећај националне припадности. Сматрао је да се деца морају васпитавати у духу своје вере и своје народности. Другим речима, морао се неговати матерњи језик и није исконско порекло и припадност српском народу смело бити бачено у заборав. Са свима осталима морало се живети у нормалним грађанским условима,

167. Један је био за школе у Црној Гори, други за школе у Кнежевини Србији, а трећи за српске школе у Угарској.

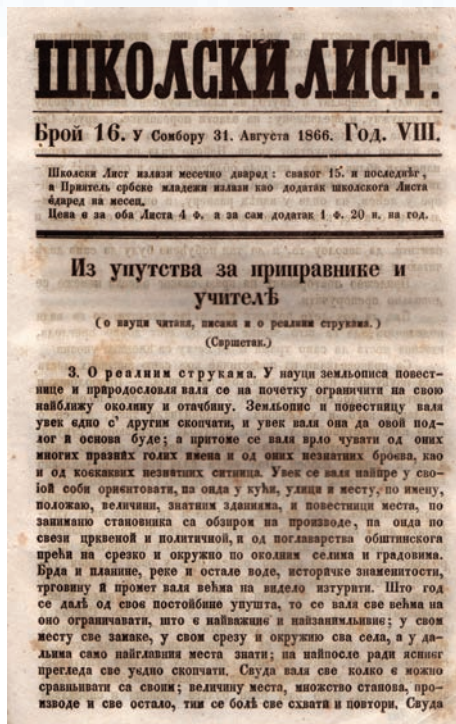
168. Ј. Васиљевић, Р. Кољеншић, *200 година образовања учитеља у Сомбору*, Сомбор 1978, 23.

169. Стојан Бербер, *Петар Деспотовић-педагог, књижевник и национални радник*, Нови Сад 2005, 20.

поштујући себе и све око себе. Он није био само професор, управитељ Српске учитељске школе, члан Школског савета и уредник Школског листа. Био је и управитељ српских основних школа, као и Више девојачке школе у Сомбору, а након смрти др Ђорђа Натошевића постао је и заменик главног школског референта. Сви ти подаци указују да је он заједно са поменутиим Натошевићем био носилац школске реформе и да је своје педагошке идеје заснивао на дубокој хришћанско-православној догми. Иако није ништа оригинало унео у развој педагошке идеје, он је својим радом и залагањем омогућио улазак европских педагошких мисли у будуће образовање српског учитеља. Био је почасни члан Матице српске, члан Хрватског педагошко-књижевног збора, а црногорски кнез Никола га је одликовао орденом Данила I због помоћи коју је пружио црногорским школама. Након његове оставке, школа је ушла у нову фазу свог развоја и била је подељена на две: Српску учитељску школу и Српску учитељичку школу¹⁷⁰. Обе школе су имале прекид у раду услед избијања Првог светског рата.

170. Р. Макарић, С. Васиљевић, *200 година образовања учитеља у Сомбору 1778-1978*, Сомбор 1978, 31-80.

„Школски лист“

Сл. 17. Школски лист, 1886. Музеј Војводине, инв. бр. 5323

За Српску учитељску школу у Сомбору велики значај имало је и објављивање првог педагошког часописа за учитеље (*Школског листа*), као и објављивање часописа за српску омладину (*Голуба*)¹⁷¹. *Школски лист* је почео са радом у Новом Саду 1858. године на предлог др Ђорђа Натошевића. Излазио је тридесет и девет година. На основу места где је излазио могу се уочити четири фазе његовог постојања (новосадски, будимски, сомборски и карловачки). Престао је да постоји 1910. године. Уредници *Школског листа* били су: Ђорђе Рајковић, Ђорђе

171. Мара Кнежевић, „Сомборско педагошко училиште, стетиште образованих Срба“, *Два века српске Препарандије у Сентандреји и Сомбору*, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије“, Сомбор 2014, 100-102.

Натошевић, Никола Вукићевић, Ђорђе Поповић, Божидар Борђошки, Мита Клицин, Јован Ђорђевић, Тодор Димић, Стеван Коњовић и Стеван С. Илкић¹⁷². Објављени чланци односили су се на рад школа, на наставни план, одлуке просветних радника, штампана издања, као и на свеукупни рад професора и учитеља. Говорило се о телесном, умном, душевном и друштвеном васпитању деце. Биле су објављиване библијске, религиозне и моралне приповетке, басне, одабрани псалми, песме, народне пословице и сл. У почетку су сарадници *Школског листа* били само др Ђорђе Натошевић и Никола Вукићевић, који су у првих једанаест бројева написали готово све прилоге¹⁷³. Године 1866, Никола Вукићевић преузима штампање *Школског листа*. Тако да издавање и уредништво из Новог Сада прелази у Сомбор до 1903. године. Поред *Школског листа*, Вукићевић је штампао и *Пријатеља српске младежи*. То је био додатак намењен деци старијег узраста који је заузимао посебно место у историји српске културе, док је *Голуб* излазио у Сомбору од 1879. до 1913. године. Уређивао га је управник Српске више девојачке школе Јован Благојевић. *Голуб* је био покренут у тренутку када Срби нису имали други лист за децу. Он је на једном месту окупио српске песнике па су тако радове у њему објављивали Мита Поповић, Војислав Илић, Алекса Шантић, Бранислав Нушић, Јован Дучић, Милош Црњански, и други. *Школски лист* своју концепцију није мењао од момента када је почео да излази. Његов значај за српског учитеља је био велик – био је намењен одређеним круговима српске интелигенције и имао је своју образовну намену. Служио је стручном усавршавању учитеља. У њему су излагана практична методичка упутства која су се односила на све наставне предмете. Поред домаћих чланака, превођени су и текстови европских педагога и то најчешће са немачког и мађарског језика. Часопис није био од значаја само педагошким научним круговима већ и у вези са школским законодавством и историографије образовања друге половине 19. и прве половине 20. века.

172. Јован Ђорђевић и Тодор Димић нису били забележени на насловној страни *Школског листа* као уредници, али су постојали одређени показатељи да су они то заиста и били у једном периоду излагања и штампања поменутог часописа.

173. Слободан Марковић, *Записи о књижевности за децу*, Београд 1991, 35-42.

Искре учитељства

У процесу уобличавања идентитета српског народа, учитељска школа Норма (Препарандија) заслужила је своје место, јер је, као што смо до сада истакли, улога учитеља при модернизацији идентитета, али и при обележавању његових упоришта у прошлости, била незамењива.

„Учитељ је душа школи“¹⁷⁴. А то је подразумевало ослонац на постојећу хришћанску традицију о моралу. „Српско учитељство! Ти које одгајаш чланове, а цркви њене верне; које си просветник и учитељ свега што је добро, лепо и корисно; које народни подмладак васпиташ у религиозно-моралном духу, развијајући у њему хришћанске и српске врлине, и учиш га дужностима да поштује старије, учитеље и свештенике[...]“¹⁷⁵. Углед учитеља није само подразумевао његово знање и успешно држање наставе, већ много више од тога – његов социјални став¹⁷⁶ и умешност да препозна савремене друштвене токове и, без обзира на евентуално неповољне околности у којима ради, сачува лични кодекс понашања који има својства васпитног примера. „Осведочена є истина, да учитељ своіомъ цѣлокупномъ личношћу, своіомъ важношћу и достојанством свогъ моралногъ характера, већма воспитава дѣцу него своимъ предаванѣмъ. Да л є учитељ задатакъ свой рѣшио, дознаѣмо кадъ се увѣримо да се нѣговъ начинъ живота подпуно слаже са онѣмъ наукама кое су прописане, да се у школи предаю“¹⁷⁷. Владање учитеља је, по овом, и нама прихватљивом становишту, било стално на испиту и много више утицало на васпитанике од било какве речитости или убеђивања¹⁷⁸. „Добро владанѣ и примѣранѣ животъ учитељѣвъ снажніє дѣйствує на срдце ученика, него рѣчи кое онѣ говори, него предмети кое онѣ предає, него знаня и вештине што дѣца кодъ нѣга науче“¹⁷⁹. У овом контексту, учитељ који се понашао у складу са овим виђењем, у својој средини могао је да буде омиљена личност и човек од

174. Школски лист, 1885, 83

175. Извештај, 1904, 14.

176. Школски лист, 1899, 70.

177. Школски лист, 1859, 161.

178. Школски лист, 1885, 140.

179. Школски лист, 1859, 161.

поверења. „Да учитељ може у школи с успехом делати, неопходно је нужно да задобије поштовања и популарности како код децјих родитеља тако и у свију првих и угледних чланова општинских. [...] Полазећи у друштво треба да је учитељ човек бистре памети, самостална мишљења, никад ропска душа, улизица, пренемагало и туђа свираљка; јер само човек пун знања, моралан, друштвено образован може импоновати у друштву“¹⁸⁰.

Сл. 18. Дневник из 1893.

Његова искрена људскост, при чему „васпитање није ништа друго него подражавање

180. Школски лист, 1883, 33.

најбољим“¹⁸¹, једино је могла да придобије становништво. „Изъ досад реченога заключаемо да е учитељ нашъ пре свега дужанъ старати се да праву любовъ и искрено повѣрѣне православногъ србскогъ народа...придобіе“¹⁸². Уколико се сам учитељ није придржавао онога о чему је децу подучавао, никако није могао задобити углед у заједници: „Учитељи и учитељке да гледе што више могу, да прво сами оставе сав луксуз и да буду примери у томе у својој околини[...]“¹⁸³. Штавише, лицемерно понашање могло је да обесмисли позив и из тог разлога су била честа упозорења попут следећег: „Говори ли н.пр. против лењости и нерада, а сам је лењ и нерадан; против раскоша и расипања, а сам расипа; против пијанства, а сам је у томе огреза[...]онда његов рад не вреди ништа.[...] Такав човек боље да је био свашта пре, само не народни учитељ“¹⁸⁴. Успех у узору, а тиме и углед су зависили од тога да ли се учитељ зналачки носио са захтевима своје професије. „Ауторитет је у најширем смислу углед.[...] Изгуби ли н. п. учитељ ауторитет пред ученицима својим, онда од све наставе његове не може бити користи и боље му је да у ту школу више не корачи“¹⁸⁵. Он је морао да буде стручан, а потом да своја знања вешто представи деци како би она могла да их прихвате и руководе се њима. „Највећу беду сваком учитељу наноси једино рђаво расположење пред децом“¹⁸⁶. Расположен учитељ је, дакле, био добар „приповедач“ новог знања која је требало да деца усвоје. Морално утемељен у човекољубљу које је било извор бескрајног стрпљења за несташлуке деце, учитељ је могао да се посвети и предавању најсложенијих лекција. „Вежбај разум детињи за примање тежих ствари из градива. [...]Човек се учи док је жив“¹⁸⁷. Учитељу је била потребна велика енергија у раду и дијалогу са децом. „Ако је учитељ енергичан поћи ће му сваки, па и најтежи посао за руком“¹⁸⁸. С обзиром на то да је постепен и стрпљив рад био изузетно захтеван, у предлогу како да учитељ поступа,

181. Н. Велимировић, 2014, 539.

182. Школски лист, 1859, 161.

183. Ђ. Натошевић, 1873, 23.

184. Школски лист, 1886, 74.

185. Родољуб, 1881

186. Школски лист, 1895, 165.

187. Школски лист, 1895, 165.

188. Школски лист, 1895, 165.

било је наглашено становиште да ради умерено и неоптерећујуће, трудећи се да већина деце савлада градиво. „Ко полако иде, даље дође. [...] Не треба се журити са наставним градивом бојећи се да се неће ни свршити.[...] Немој претрпавати децу са високим знањем.[...]Осим тога најглавнија врлина учења је понављање.[...] Ако дете не уме својим речима да ти одговори о оном о чему си говорио, немој га присиљавати, јер би то значило терати лађу по земљи. Помози му. Стављај му таква питања, на која ће ти моћи одговарати.[...] Никад се немој разљутити на дете, викати и тући га зато што не зна.[...] Колико људи, толико и ћуди. Зато си ти учитељ да га научиш према његовој способности“¹⁸⁹.

Сл. 19. Наставнички збор Препарандије, 1900.

189. Школски лист, 1895, 168.

Само искуство у учитељском послу било је могући гарант успеха у каријери педагога. „При показивању ствари мора се учитељ деци окренути. Има учитеља кои се при показивању ствари одъ деце к ствари окрену, а на децу се и необазиру. Има ихъ што леђма стваръ заклоне да є деца невиде. То су знакови да учитељ на стваръ више мисли него на децу. Таковъ учитељ треба іошъ самъ да учи“¹⁹⁰. Препоруке које су и Вукићевић и Натошевић, преко *Школског листа*, слали својим колегама систематично су, по ставкама, подсећале на занатске дужности просветара. „Ред је душа ваљаног рада у образовању и васпитању.[...]У школи је ред када учитељ тачно пре почетка наставе дође у школу.[...]Ред је у оној школи чији ученици за време наставе, кад их учитељ испитује пред ким, пажљиво и разумно одговарају на постављена им питања“¹⁹¹.

За наставу, учитељ је морао да буде спреман, односно да добро влада градивом. У школи је морао да буде први, а последњи да изађе, дан није требао да почиње без молитве¹⁹². Потребно је било да се учитељ потруди да су му предавања занимљива како би дечја радозналост била правилно усмерена. У објашњавању он је морао да покаже бескрајну стрпљивост и да несташлуке одвоји од злобе. „Буди с погрешкама дечиимъ стрпелживъ[...]уздржи се одъ грубих речи пред децомъ.[...]Буди дечиимъ непристойностима добар вртаръ, што изданке тамани, не и воћке“¹⁹³. Уколико се учитељ придржавао ових опажања и уколико му је полазило за руком да привуче дечју пажњу, његова одговорност је тиме постајала још већа јер су деца у њему могла да виде узор и идеал коме теже. Постојала је опасност од идолатрије коју је, упркос свим примамљивим искушењима, учитељ морао да спутава, остајући доследан својој величини у скромности. „Кодъ деце то тврдо и неоспорно стои, да су у њиновомъ учитељу све добродетелъи сабране. Ако савъ светъ лаже и вара, учитељ не.[...]Учитељ є деци неки виши и светіи духъ[...]идолъ.[...]Овде є учитељ с њговимъ прстомъ дирнуо, рече ми једна девојчица. [...]Алѣ уколико деца свогъ учитеља више уважаваю, утолико га оштриє мотре и пазе[...]“¹⁹⁴.

190. Школски лист, 1862.

191. Школски лист, 1896.

192. Школски лист, 1895, 163.

193. Школски лист, 1859.

194. Школски лист, 1860.

Сл. 20. Кандидати сомборске српске учитељске школе, 1913-14.

Рад са ученицима била је посебна тематска инспирација јер је неуспех наставе био и неуспех образовног и васпитног рада. Савет учитељима био је да у процесу учења укључују сву децу и да истрају у покушајима да свако појединачно добро савлада градиво: „Нашњ учитељ не прозива дџу редомъ, него часъ едно часъ друго дѣте пита, и опетъ зна стваръ тако вѣшто удесити, да скоро сви ученици буду прозвани. Онъ говори умѣренымъ гласомъ, али јасно и разговетно и говоръ нѣговъ иде одъ срдца“¹⁹⁵.

Учитељи су, по заступљеном схватању, морали да буду најугледнији део становништва. „Само најизвстниѣмъ людма у народу треба да се повери брига за големо народно благо“¹⁹⁶.

195. Школски лист, 1858, 84.

196. Школски лист, 1858, 110.

Одговорни рад учитеља подразумевао је и највећу благодет учитељског позива, нарочито у нижим разредима, а то је био дечји осмех. Са правом се подржавала идеја да учитељи могу да подстичу и радост деце коју уче, као најлепши садржај свог позива. „С тога држим да је право имао онај учитељ који је рекао: ‘У сваком првом разреду, требало би бар једном недељно да се деца од срца насмеју’“¹⁹⁷. У том контексту, није било страно и неговање пошалица на рачун учитеља где се сатирично приказивала њихова склоност ка ауторитарности и неуважавању дечје креативности, насупрот изградњи ауторитета и уважавања дечјег умећа. „Учитељ пита: ‘Ко зна да каже колико има тајни?’ Сва деца вичу: ‘Седам, седам, а једно виче шест!’ ‘Ко ти је казао?!’, викне учитељ на овог, а дете рече: ‘Мој тата, кад сам јуче учио лекцију, а он каже: ‘Шест, брак и покајање иду заједно’“¹⁹⁸.

Рад са децом, у савременим околностима –у медијском окружењу недетерминисаних културних вредности и свакидашњици условљеној применом технолошких достигнућа– захтева изузетну одговорност учитеља. Прилагодљивост је принцип очувања кредибилитета позива у околностима тенденциозног урушавања педагошких принципа. Искушења на том путу су огромна и претња да идеализам постане утопија је сасвим реална. Ипак, „данас се педагогија јавља из властитог пепела, поново се рађа као феникс“. Филантропија, узорно понашање, епистемолошка утемељеност и морални живот, уз неговање безрезервне љубави према позиву, јесу архетипови карактера учитељског позива које треба реafirмисати. Можда је и из тог разлога опредељење за позив учитеља најузбудљивија одлука појединца који има намеру да мења, а не да прихвата свет око себе.

Српска учитељска школа у Краљевини Југославији 1918-1941.

Након завршетка Првог светског рата, и доношења одлуке Велике народне скупштине Војводине (25. новембра 1918. године у Новом Саду) о присаједињењу Баната, Бачке и

197. Школски лист, 1908, 258.

198. Школски лист, 1879, 241.

Барање Краљевини Србији и стварања нове државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, за учитељске школе у Сомбору наступила су нова времена. У годинама након рата, радиле су две учитељске школе. Женска је била у згради Мађарске државне гимназије, док је Мушка учитељска школа била и даље у задужбини Георгија Бранковића. Обе школе су до 1919/20. биле под управом Митрополитско-школског савета у Сремским Карловцима, а од школске 1920/21. све школе прелазе у државну надлежност. Тако и учитељске школе у Сомбору од вероисповедних постају секуларне школе. Обе школе су имале своје засебне вежбаонице, тако да су учитељи и учитељице стицали завидну компетенцију која их је постепено дизала на социјалној лествици и стварала ауру високе цењености у друштву. Оно што је подржављење школа донело као новину било је да у поменутим школама знање нису стицали само будући српски учитељи и учитељице, већ су се врата отворила и за друге народе и вере. Школе су биле веома угледне и владала су одређена дисциплинска правила којих су се будући учитељи и учитељице морали придржавати. Министар просвете је 1925. године издао Дисциплинска правила. Она су се односила на то да ученици нису смели да лажу, краду, да се картају или коцкају. Забрањено је било коришћење псовки и погрдних речи. Нису смели да долазе прљави, поцепани, неумивени. Хигијена је морала да буде неспорна. Постојала су и строга правила која су се односила на самосталан боравак на улици. Лети после 21, а зими после 20 часова, нису смели да буду сами на улици без пратње једног родитеља или старатеља. До 23 часа морали су бити код своје куће. Једино су ученици виших разреда који су имали висок просек и успех у школи, могли сами похађати, без пратње, културне манифестације до 23 сата. За сваког ко не би испоштовао прописана правила постојале су и одређене казне. За блаже ствари, ученици би били опомињани, стајали би ван клупе, добијали укорје, а за тежа кршења правила били би искључивани из школе.¹⁹⁹ Сви наведени подаци указују на висок ниво не само образовања, него и васпитања будућих учитеља.

199. М. Бељански, *Женска учитељска школа у Сомбору од 1910. до 1932. године, Два века српске Препарандије у Сентандреји и Сомбору*, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије”, Сомбор 2014, 182, 183.

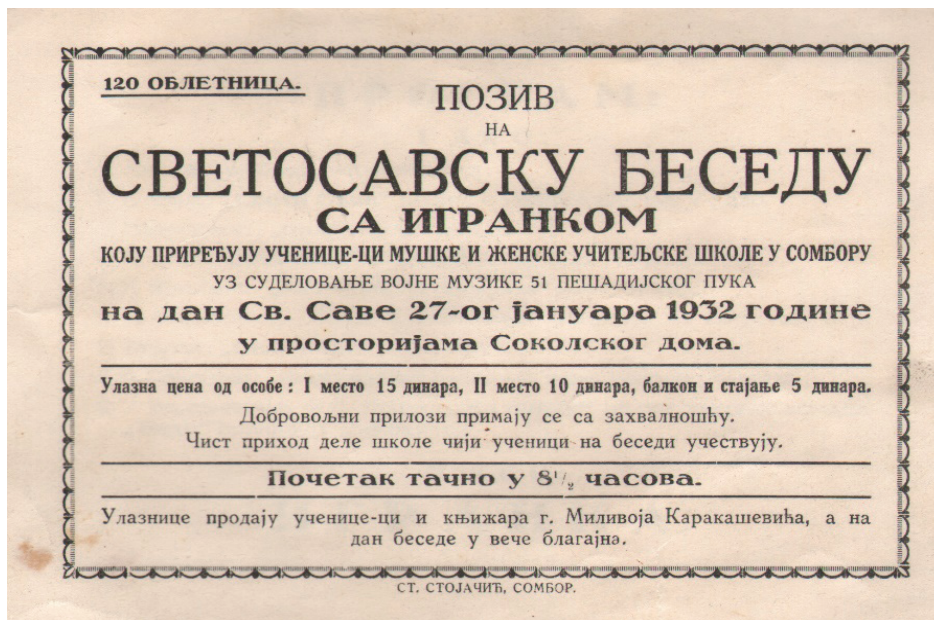

Сл. 21. Матуранткиње Државне жене Учитељске школе, Сомбор, 1924-25.

Године 1929. изведене су реформе у организацији и раду сомборских учитељских школа. Те године назив Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца промењен је у Краљевина Југославија, што је условило и корекције законских одредби. Што се тиче учитељских школа у Сомбору један од измена закона односила се на продужење школовања на пет година, а друга је донела спајање обе учитељске школе у једну²⁰⁰. Тако настаје Државна учитељска школа која је званично у измењеним условима почела са радом 1932. године. Школу су могли уписати ученици са свршена четири разреда гимназије или са завршеном грађанском школом. Полагао се пријемни и проверавала се музикалност. Наведене измене су условиле и промене које су се тичале

200. Љ. Димић, *Две слике просвете у Србији двадесетог века*, Београд 2005, 213-244.

школског плана и програма. Уведени су нови уџбеници, број часова одређених предмета се повећао, а многи наставници су формирали богате збирке алата и наставних средстава. Такође, ђаци су слушали педагошко-методичке предмете у току две године, а праксу нису изводили само у градским школама, већ су и у сеоским, чиме је, последично, овим другим порасто значај.

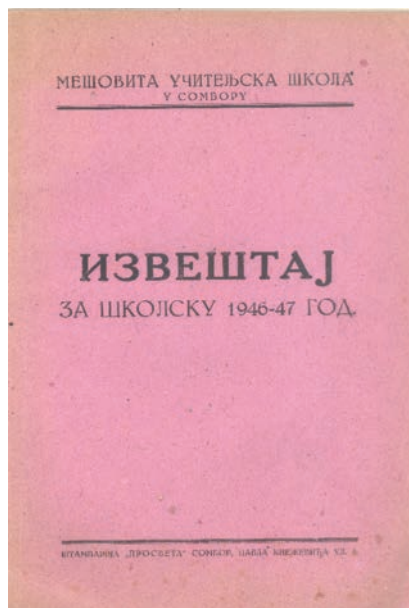

Сл. 22. Позив на Светосавску беседу, 1932.

Послератни развој Српске учитељске школе

Други светски рат донео је тешке дане и велике напоре који су притискали сваког човека који је имао само једну мисао испред себе, а то је била потреба и борба да преживи. У тако отежаним условима живота, сваки нормалан рад био је тешко замислив, а још теже остварив. Школа је радила, а у наставу је био uveden мађарски језик као обавезан. Непрестано је била

наметана идеја о „великој” Светостефанској Мађарској. Све политичке промене које су се одразиле и на промене у наставном плану и програму, као и целокупном раду школе, биле су у складу са новонасталим условима и тренутном политиком. Такво стање трајало је до 1944. године.

Сл. 23. Школски извештај за 1946-47.

Период након Другог светског рата донео је нове погледе који су били у духу марксизма са великим призвуком совјетске школе, тачније педагогије. Наставни план и програм поново је био изложен променама. Увођени су нови предмети који су потицали из старе. Мењао се број часова из одређених предмета. Тако је до 1954/55. године школа прошла кроз честе измене које су се одражавале на квалитет наставе. Од поменуте године, па до 1973/74. дужина школовања поново је била враћена на предратни ниво (пет година). Године 1963. Учитељска школа се уселила у нову зграду у којој је остала до данас. Тиме се трајно побољшавају услови, у свим сегментима, за едукацију и вежбање. Временом се у друштву осетила потреба за вишим нивоом

усавршавања будућих учитеља. Средњошколско образовање (наставни план и програм је био веома сличан гимназијском) било је неопходно проширити. Закон о Педагошким академијама у Војводини усвојен је у Новом Саду 1973, а исте године је Скупштина Покрајинске заједнице образовања донела одлуку о оснивању Педагошке академије „Мразовић” у Сомбору. Настава се изводила на српскохрватском, словачком и русинском језику. Тада су била отворена истурена одељења у Бачком Петровцу и Руском Крстуру. У првој се настава изводила на словачком језику, а у другој на русинском. Сарадња са другим националним мањинама се можда најбоље осликавала на примеру отварања одељења педагошке академије у Бачком Петровцу. Сви ти догађаји имали су своје узрочно-последичне корене у формирању словачке гимназије 1919. године. Сама школа је имала потребу за образовним кадром који ће наставу ђацима држати на матерњем језику²⁰¹.

Сл. 24. Школски извештај за 1969-70.

201. J. Hodoličová, *Štúdium na Učiteľskej fakulte v Bášskom Petrovci v slovenskom jazyku v rokoch 1947-2007*, 2008, 608-616.

Педагошки факултет – настављач традиције школе

Сл. 25. Педагошки факултет данас

Друга половина 20. века донела је нове потребе у даљем унапређивању школе и у образовања будућих учитеља. У таквим условима Учитељска школа је донела одлуку да се са комплетним материјалом, материјалним средствима и стручним кадром припоји Педагошкој академији. Педагошка академија у Сомбору је била званично отворена 1. септембра 1973. године. Своје називе је кроз историју мењала, али континуитет рада је увек био присутан са јасним и дефинисаним циљевима. Просветна мисија кроз векове и године које су нанизале своје велике идеје остала је непромењена. Године 1993. формиран је Учитељски факултет. Са променом времена и друштвених услова, мењао се и наставни план и програм Учитељског факултета. Данашњи Педагошки факултет постаје 2006. године. Од Мразовићеве *Норме* до Педагошког факултета изливена је дугачка стаза постепеног развоја педагошке мисли, чије идејно зрно је било посађено у годинама када су услови културног, религиозног и политичког опстанка за српски народ били најтежи. Импазантна имена српских интелектуалаца исписала

су и странице великих дела која треба још више и подробније истражити да би се уоквирила слика вишевековног залагања појединаца за унапређивање образовања српских учитеља, који су, као такви увек имали велику мисију пред себом. Образовање будућих српских учитеља одувек је носило са собом изузетну одговорност, јер се на образованости темељи целокупно друштвено, па чак и политичко, устројство државе.

Извори:

- Архив Војводине (АВ).
- АСАНУК (Архив Српске академије наука и уметности Сремски Карловци), ШД (Фонд Школске депутације).
- Историјски архив Сомбор.
- Рукописно одељење Матице српске (РОМС).
- *Извештај о српским учитељским школама у Сомбору за школску 1904/905 годину*, Сомбор, 1905.

Изворна литература:

- Атанацковић, Павле, „Слово надгробно благородномъ и високоученомъ мужу Аврааму отъ Мразовићъ“, *Сербске лѣтописи*, часть 6, Будим, 1826.
- Атанацковић, Павле, *Приносъ родолюбивыхъ мыслей на жертвеникъ народнога напредка*, у Новом Саду, 1864.
- Атанацковић, Павле, *Слово на прерадостный народный праздникъ Инсталлаціе*

Кралѣвскогъ Педагогическогъ Института Србскогъ у Сомбору, Говорено Павломъ Аѳанацковичемъ Института тогъ Катихетомъ Я. Р, у Будиму, 1817.

- Атанацковић, Павле, *Огледало човечности*, у Бечу, 1823.
- Атанацковић, Павле, *Приносъ родолюбивыхъ мыслей на жертвеникъ народнога напредка*, у Новом Саду, 1864.
- Атанацковић, Павле, *Библическа повѣсть Старога Завѣта за юность*, у Будиму, 1843.
- Атанацковић, Павле, *Малый Катихизисъ*, у Бечу, 1859.
- Атанацковић, Павле, *Изяснение*, у Будиму, 1848.
- Атанацковић, Павле, *Друга књига о ѣзыкословію и читаню за српска народна училишта*, у Бечу, 1856.
- „Некролог Платону Атанацковић“, *Гласник српског ученог друштва*, свеска 21, 1867.
- Басаричек, Стјепан, *Кратка повјест педагогије*, Загреб, 1871.
- Варађанин, Аркадије, „Културне појаве у српском народу“, *Летопис Матице српске*, број 1, 1895, Нови Сад, 138-142.
- Варађанин, Аркадије, „Културне појаве у српском народу: женске учитељске школе“, *Летопис Матице српске*, број 4, Нови Сад, 1896, 161-165.
- Варађанин, Аркадије, „Сомборска Учитељска школа“, *Алманах*, Сомбор, 1998, 71-77.
- Аркадије Варађанин, „У спомен др Ђорђу Натошевићу“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, свеска трећа, 1888.
- Вујић, Јоаким, *Путешествије по Србији*, друга књига, Београд, 1902.

- Вукићевић, Никола, „Гласник из српског и словенског света : свечана прослава 75-годишњице Српске учитељске школе у Сомбору“, *Летопис Матице српске*, свеска 4, 1887, Нови Сад, 112-125.
- Вукићевић, Никола, *Мисли о начину, како да се у духу православне вере и према потребама народним у ред доведу црквено-просветни одношаи Срба у Аустрији*, Нови Сад, 1865.
- Вукићевић, Никола, *Огледало христјанске добродѣтели : састављено изъ Житія светыхъ кои се у православној источној цркви и у србскомъ народу особито почитую трудомъ Николе Ђ. Вукићевића, учителя у Србскомъ учитељишту Сомборскомъ*, Беч, 1863.
- Вукићевић, Никола, *Огледало христјанске добродѣтели : састављено изъ Житія светыхъ кои се у православној источној цркви и у србскомъ народу особито почитую трудомъ Николе Ђ. Вукићевића, учителя у Србскомъ учитељишту Сомборскомъ*, Беч, 1867.
- Вукићевић, Никола, *Огледало хришћанске добродетели : састављено из Житија светих који се у Православној источној цркви и у српском народу особито поштују*, Панчево, 1884.
- Вукићевић, Никола, *Угарска отачаствена повесница : са особитим обзиром на прошлост Србаља у Угарској, Хрватској и Славонији : у 30 приповедака : за српску децу*, Панчево, 1876.
- Вукићевић, Никола, *Угарска отачаствена повесница са особитим обзиром на прошлост Србаља у Угарској, Хрватској и Славонији*, Панчево, 1874.
- Вукићевић, Никола, *Отачаствени и општи земљопис за српску децу, са особитим*

обзиром на земље у којима наш народ живи, Панчево, 1874.

- Вукићевић, Никола, *Повесница народа српског, од најстаријих времена до пропасти на Косову*, Панчево, 1874.
- Вукићевић, Никола, *Говор о заслугама Дра Ђорђа Натошевића на школској свечаности у спомен његов у Срп. учительској школи сомборској : 25. октобра 1887. године*, Нови Сад 1887.
- Вукићевић, Никола, *Пространи катихизис православне цркве*, Панчево, 1880.
- Вукићевић, Никола, *Бесѣда, приликомъ свечаногъ освѣћеня новогъ зданија српскогъ учительишта*, Сомбор, 1864.
- Владимир Голошин, *Архимандрит Јован Рајић*, Земун, 1904.
- Живанович, Јаков, *Надгробно слово Димитрију Исаиловичу*, у Београду, 1853.
- Матић, Андрија, *Саборски одбор и српске школе у Угарској*, Нови Сад, 1901.
- Мразовић, Аврам, *Рѣководство къ навѣщъ числтелной : во оупотребленіе славено-сербскихъ народныхъ Оучилищъ*, Беч, 1794.
- Мразовић, Аврам, *Руководство за славенско красноречје*, Сомбор, 2015.
- Мразовић, Аврам, *ПоВучителный магазинъ за дѣцѣ*, Виеннѣ, 1787.
- „Судбине кирилски писмена у Аустријској држави“, одъ доктора и кавалѣра Георгіа Мушицкогъ, *Гласник дружтва српске словесности*, свезка I, у Београду, 1847, 134,139.
- Натошевић, Ђорђе, *За што наш народ у Аустрији пропада*, Српски летопис, 1865.
- Натошевић, Ђорђе, *Кратко упутство за србске народне учителѣ*, Темишвар, 1857.

- Натошевић, Ђорђе, *Науке из Светог писма (за писање и на изуст учење) у основној школи*, Нови Сад, 1878.
- Натошевић, Ђорђе, *Нега краве и најее добитакъ одъ нѣ*, у Новомъ Саду, 1853.
- Натошевић, Ђорђе, *Науке из Светог писма, за писанѣ и на изуст ученѣ у Основной школи*, у Новом Саду, 1866.
- Несторовић, Урош, „О стању српских школа године 1813 и раније: писмо Јернеју Копитару, слависти у Бечу“, *Српски летопис*, 1870-1871, 253-293.
- Несторовић, Урош, *Слово приликою воздвиженнаго образа его величества імператора Франца-Перваго*, Будим, 1817.
- Несторовић, Урош, *Педагогіа и меводіка либо Руководство къ науки воспитанія и наставленія: за Употребленіе Славено-Сербскихъ Восточнаго Исповѣданія неунітскихъ Наставниковъ Всевысочайше одобрено и къ Преподаванію Предуготовнической Юности благоутробно прописано*, Будим, 1817.
- Исаилович, Димитрије, *Предложения Історіе Прагматическе Кралѣвства Угарскогъ*, в Будиме, 1814.
- Ковачић, Василије, *Беседа о добровольним прилозима = Слово о доброхотныхъ даяніихъ* (приредио Милан Степановић), Сомбор, 2012.
- Ковачић, Василије, *Слово о доброхотныхъ даяніихъ вслѣдъ Благоутробно проистекшаго Указа Придворнаго имже Восточнаго Греко-Неунітскаго закона народи Славено-Сербскій, Валахійскій и Греческій на собираемый Школскій Національный Фундусъ всевысочайше позвани суть*, Будим, 1811.
- Коменски, Јан Амос, *Велика дидактика*, предговор Никола Поткоњак, Завод за уѣбенике

и наставна средства, Београд, 1997.

- Коменски, Јан Амос, *Материнска школа*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000.
- Обрадович, Доситеј, *Етика или филозофија наравоучителна*, у Венецији, 1803.
- Обрадович, Доситеј, *Собрание разныхъ наравоучительныхъ вещей*, въ Будимъ градѣ, 1807.
- Орфелин, Захарије, *Плачь Сербїи*, Венеција, 1762-1763.
- *Педагошка хрестоматија*, Загреб, 1913.
- Поповић, Стеван, *Школа и живот*, у Пешти, 1868.
- Радосављевић, Пајо, *Увод у експерименталну педагогију*, Загреб, 1912.
- Радосављевић, Пајо, *Увод у експерименталну педагогију*, први дио, Загреб, 1910.
- Рајић, Јован, *Катихисис малыи*, во Вїеннѣ, 1774.
- Рајић, Јован, *История разныхъ словенскихъ народовъ наипаче Болгарь, Хорватовъ и Сербовъ*, Предисловіе къ любителю исторїи, въ Виеннѣ, 1794.
- Руварац, Димитрије, *Српски народни и црквени-народни сабори*, Земун, 1899.
- Руварац, Димитрије, *О историји катихизма архимандрита Јована Рајића*, Сремски Карловци, 1912.
- Руварац, Иларион, *О кнезу Лазару*, Нови Сад, 1887.
- Секулић, Исидора, „Културни национализам“, *Нови Србин*, јануар-јуни, Сомбор, 1913.

- Стајић, Васа, „Песништво и родољубље“, *Летопис Матице српске*, св. 288, 4, 1912.
- Шевић, Милан, *О концентрацији наставе*, Београд, 1899.
- Стојачковић, Александер, *Черте живота народа Србског у Унгарским областима*, у Бечу, 1849.
- Фелбигер, Јохан, *Руководство к честности и правости*, Будим, 1820.

Литература:

- Ациган, Љубица, *Српска педагошка периодика у Угарској*, Нови Сад 1986.
- Арент, Хана, *Извори тоталитаризма*, Феминистичка издавачка кућа, Београд, 1999.
- *Аутобиографија патријарха Јосифа Рајачића*, Београд, 1951.
- Бељански, Мила, *Женска учитељска школа у Сомбору од 1910. до 1932. године, Два века српске Препарандије у Сентандреји и Сомбору*, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије“, Сомбор 2014.
- Бранковић, Ђорђе, *Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије*, Прометеј, Нови Сад, 1994.
- Аркадије, Варађанин, „У спомен др Ђорђу Натошевићу“, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, свеска трећа, 1888.
- Вујисић-Живковић, Наташа, „Прилог проучавању научног рада Милана Шевића“, *Педагогија*, Београд, број 2, 2007, 290-311.
- Вукићевић, Никола, *Црте из прошлости*, Сомбор, 2007.

- Гавриловић, Владан, *Делатност Аврама Мразовића као инспектора Печујског школског округа 1791. године*, Зборник Антика, савремени свет и рецепција европске културе, Београд 2012, 108-117.
- Гавриловић, Владан, *Разматрања др Ђорђа Натошевића о професорима у Српској православној великој гимназији 1857. године*, Годишњак историјског архива града Новог Сада, бр. 3, Нови Сад, 2009, 67-82.
- Гавриловић, Никола, *Урош Несторовић, живот и дело*, Сомбор, 2004.
- Гавриловић, Никола, „Дневник Уроша Несторовича о обиласку школа из 1810“, *Зборник Матице српске за историју*, број 17, 1978.
- Гавриловић, Никола, „План Уроша Несторовића о организацији српских и румунских православних школа у аустријским наследним земљама (23. мај 1811) – спољашње уређење“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, број 64, 1978.
- Гавриловић, Никола, „Сукоб Уроша Несторовића и Стефана Стратимировића око народног просвећивања“, *Зборник Матице српске за историју*, број 25, 1982.
- Никола Гавриловић, *Школство код Срба у Хабсбуршкој монархији*, Историја српског народа, IV/2, Београд, 2000, стр. 350–361.
- Гавриловић, Славко, *Урош Несторовић као кофидент бечке полиције у време Првог српског устанка*, Зборник Матице српске за историју, бр. 74, Нови Сад, 2006.
- Гавриловић, Славко, „Урош Несторовић као кофидент бечке полиције у време Првог српског устанка“, *Зборник Матице српске за историју*, број 74, 2006, 141-168.
- Грујић, Радослав, *Православна српска црква*, Београд, Издавачка књижарница Геце Кона, 1921.

- Група аутора, *200 година српске препарандије у Сентандреји и Сомбору*, Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор, 2014.
- Димић, Љубодраг, *Две слике просвете у Србији двадесетог века*, Београд 2005.
- Дитес, Фридрих, *Теорија педагогије или основи науке о васпитању и настави*, превод Милорад Шапчанин, Београд, 1872.
- Достанић, Радмило, *Натошевићева реформа школа*, Нови Сад, 1987.
- Ђорђевић, Живојин, *Историја васпитања у Срба*, Научна књига, Београд, 1958.
- Ђурић, Михаило, *Србија и Европа*, Београд, 2003.
- Екмецић, Милорад, *Стварање Југославије, 1790-1918*, књига 2, 1989.
- „Зборник радова посвећен тристогодишњици од смрти Јана Амоса Коменског“, *Педагогија*, Београд, број 1, 1970.
- *Живот и дело Доситеја Обрадовића*, Зборник радова са научног скупа, САНУ, Београд, Сремски Карловци, 2000.
- Жлебник, Леон, *Опита историја школства и педагошких идеја*, Просвета, Београд, 1983.
- Ивановић, Дарко, *Српски учитељ из Хабзбуршке монархије у Србији (1804-1858)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006.
- Илкић, Стефан, „Никола Вукићевић“, *Споменица учитељске школе у Сомбору*, Сомбор, 1953.
- Јанковић, Првослав, Данијела Прошић-Сантовац, Александар Јанковић, „Два века

српске Препарандије у Сентандреји и Сомбору“, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије“, Сомбор 2014.

- Јегер, Вернер, *Raideia, обликовање грчког човека*, Књижевна заједница Новог Сада, 1991.
- Јеротић, Владета, „Нови човек у новом добу“, *Религија и епистемологија*, зборник радова, Београд, 2007.
- Јелић, Војислав, „Елементи античке реторике у приручницима наших реторичара из 19. века“, *Зборник Матице српске за класичне студије*, бр. 1, Нови Сад 1998.
- Јовановић, Слободан, *Културни образац*, Стубови културе, Београд, 2009.
- Кант, Имануел, Фуко, Мишел, Хаберманс, Јирген, *О просвећености*, Завод за културу Војводине, Нови Сад, 2004.
- Карлајл, Томас, *О херојима*, с енглеског превео Божидар Кнежевић, Српска књижевна задруга, Београд, 1903.
- Кириловић, Димитрије, *Српске основне школе у Војводини у 18. веку (1740-1780)*, Сремски Карловци, 1929
- Кириловић, Димитрије, *Помађаривање у бившој Угарској*, Нови Сад, 1935.
- Кисинцер, Хенри, *Обновљени свијет*, Накладни завод Матице Хрватске, Загреб, 1976.
- Кнежевић, Мара, *Сомборско педагошко училиште стециште образованих Срба, Два века српске Препарандије у Сентандреји и Сомбору*, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије“, Сомбор 2014.
- Компејре, Габриел, *Жан-Жак Русо и природно васпитање*, Панчево, 1920.

- Косановић, Јелена, (уредник), *Просветна повесница Сомбора : од Норме до Учитељског факултета 1778-1993*, Сомбор, 1994.
- Косановић, Јелена, *Урош Несторовић и прва српска учитељска школа у Сентандреји и Сомбору*, Норма, број 3, 2001, 171 -178.
- Костић, Страхиња, *Почеци образовања учитеља на „нормалним“ течајевима у Сомбору*, 200 година образовања учитеља у Сомбору, Сомбор, 1978.
- Костић, Страхиња, *Аврам Мразовић – Алманах, календар за 2001*, Сомбор, 2001.
- Костић, Страхиња, *Аврам Мразовић – Лексикон писаца Југославије*, књига IV, Нови Сад, 1997.
- Костић, Константин, *Из прошлости Учитељске школе у Сомбору*, Нови Сад, 1938.
- Костић, Лаза, *О политици, о уметности*, књига I, II, III, IV, Матица српска, Нови Сад, 1990.
- Костић, Лаза, *О Змају*, Матица српска, Нови Сад, 1989.
- Костић, Страхиња, *Реорганизација школа у духу просветитељских реформи, Историја школа и образовања код Срба*, Београд 1974, 184-185.
- Лок, Џон, *Мисли о васпитању*, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд, 1967.
- Макарић, Радомир, *Сомборска учитељска школа у периоду делатности Николе Ђ. Вукићевића*, Нови Сад, 1965.
- Макарић, Радомир, *Просветно-школска питања у преписци др Ђорђа Натошевића и Николе Ђ. Вукићевића*, Педагошка стварност, број 4, 1974, 504-515.

- Макарић, Радомир, *Педагошка и друштвена улога учитељске школе у Сомбору*, Педагошка стварност, број 7, 1978, 629-656.
- Макарић, Радомир, *Поводом стогодишњице „Мисли“ од Николе Вукићевића*, Педагошка стварност, број 5, 1965, 326-332.
- Маравић, Горан, *Погледи цркве на световно образовање учитеља, Два века српске Препарандије у Сентандреји и Сомбору*, Зборник радова са Међународног научно-стручног скупа „200 година Препарандије”, Сомбор 2014.
- Марковић, Слободан, *Записи о књижевности за децу*, Београд 1991.
- Милидраг, Предраг, „Декартове вечне истине, створене и нестворене“, *Филозофија и друштво*, број 1, 2005.
- Микавица, Дејан, *Последњи српски панкалист, политичко-филозофска биографија Лазе Костића*, Стилос, Нови Сад, 2004.
- Микавица, Дејан, *Лаза Костић, политичка биографија*, Нови Сад, 2011.
- Монтессори, Марија, *Дијете, тајна детињства*, Академија за развојну рехабилитацију, Загреб, 2003.
- Нинковић, Ненад, „Реформа српског школства у Хабзбуршкој монархији 1767-1777“, *Истраживања*, број 22, 2011, 167-183.
- Нинковић, Ненад, *Политичка и културна делатност митрополита Павла Ненадовића*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад, 2015.
- Огњановић, Андрија, *Граничарске народне школе и њихови учитељи на територији Војводине од 1774. до 1872. године*, Нови Сад 1964.

- Огњановић, Андрија, *Новосадске основне школе и њихови учитељи од 1703 до 1940*, Матица српска, Нови Сад, 1964.
- *Образовање код Срба кроз векове*, Зборник радова, Београд, 2003.
- Пантелић, Душко, *Новосадске основне школе у фондовима Историјског архива града Новог Сада*, Годишњак историјског архива града Новог Сада, бр. 3, Нови Сад 2009, 22-64.
- Пекић, Борислав, *Мисли о мимикрији*, избор Љиљане Пекић; <http://www.borislavpekic.com>.
- Песталоци, Јохан, Хајнрих, *Како Гертруда учи своју децу*, предговор Милорад Ванлић, Просвета, Београд, 1946.
- Петровић, Илија, „Три века српске школе“, *Норма*, број 1, 2003, 167-179.
- Петровић, Вељко, „75-годишњица Учитељске школе у Сомбору“, *Времена и догађаји*, Нови Сад, 1954.
- Петровић, Вељко, „О нашим просветним завештањима“, *Времена и догађаји*, Нови Сад, 1954.
- Петровић, Вељко, *Времена и догађаји*, Матица српска, Нови Сад, 1954.
- Петровић, Вељко, *Бујна уобразиља*, Рукописно одељење Матице српске - РОМС, М 1795.
- Попов, Душан, *Српска штампа у Војводини 1918-1941*, Матица српска, Нови Сад, 1983.
- Ернест Перошон, *Учитељ*, Београд, 1931.

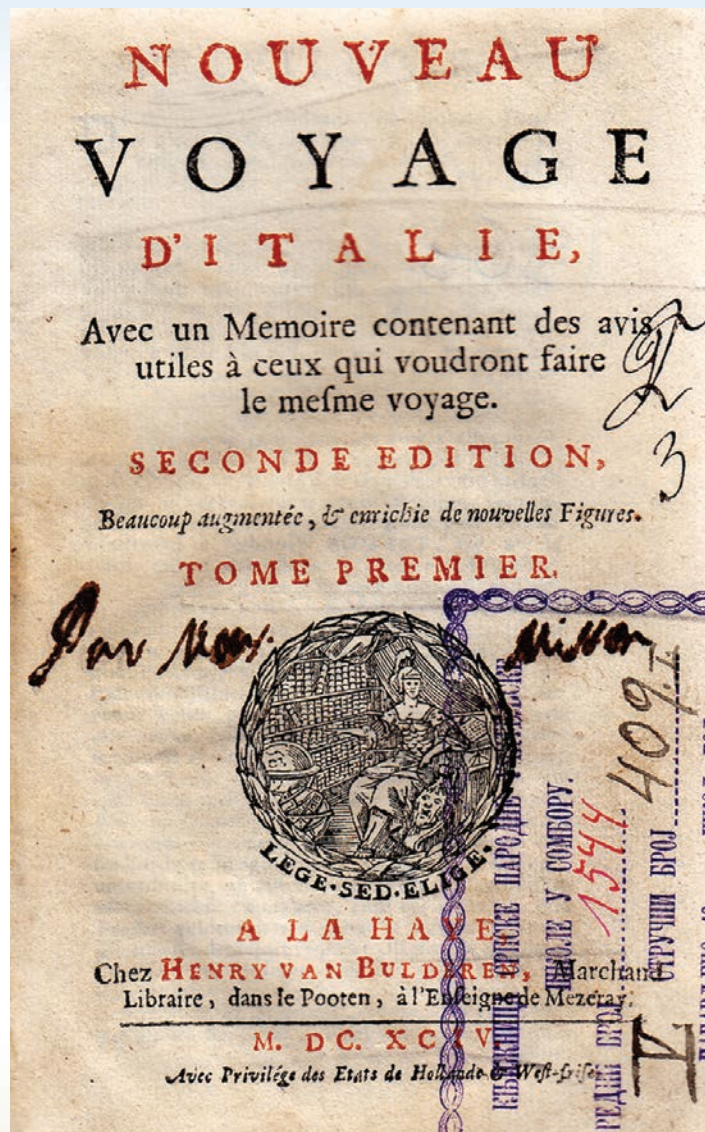
- Поповић, Душан, *Срби у Војводини*, књига 1, 2, 3, Нови Сад, 1990.
- Поткоњак, Никола, *Будимо људи, Циљ васпитања у православљу – Светосављу*, Ужице, 2015.
- Потепалов, Д.В., „Попечение о беспризорних и безнадзорних детях в период правления Екатарины II“, *Вестник Томского государственного университета*, 2011.
- Јован Рајић, историчар, песник и црквени великодостојник, Зборник радова поводом 275 годишњице рођења и 200 годишњице смрти, Српска академија наука и уметности, Огранак у Новом Саду, Епархија Бачка, Платонеум, Архив Војводине, Нови Сад, 2001.
- Радојчић, Саша, „Просветитељске идеје код Уроша Несторовића“, *200 година српске Препарандије у Сендтандреји и Сомбору*, Сомобру, 2014.
- Расел, Берtrand, *О образовању и васпитању*, Београд, 2015.
- Руварац, Димитрије, *Дионисије Новаковић: први учени српски богословски књижевник, професор, а потом владика Будимски*, Гласник СПЦ, 1924, бр. 13 (1924), 196–203; бр. 14 (1924), 216–218; бр. 17 (1924), 274–277.
- Русо, Жан, Жак, *Емил или о васпитању*, Естетика, Ваљево, Београд, 1989.
- Сава, Еписком Шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд, Подгорица, Крагујевац, 1996.
- Секулић, Исидора, *Аналитички тренуци*, Матица српска, Нови Сад, 1966.
- Секулић, Исидора, *Записи о моме народу*, Српска књижевна задруга, Београд, 1985.
- Симић, Владимир, *Захарије Орфелин (1726-1785)*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд, 2013.

- Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске православне цркве*, Београд, 2002.
- Спевак, Зорослав, *Јан Амос Коменски, Педагог и утописта*, Култура Бачки Петровац, ФОРС, Нови Сад, 2003.
- Степановић, Милан, „Живот и просветни и књижевни рад Аврама Мразовића“, *Образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (XVIII-XX)*, Зборник Радова, Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор, 2009, 267-297.
- Степановић, Милан, *Свечана беседа Павла Атанацковића приликом установљења српске Препарандије у Сомбору 3/15. Новембра 1816*, Норма, 2/2016, Сомбор, 2016.
- Степановић, Милан, Селихар, Карла, *Никола Ђ. Вукићевић, животопис и библиографија*, Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор, 2010.
- Стефановић, Марија, *Над фототипским издањем Мразовићевог Руководства к славенском красноречју*, Зборник Матице српске за класичне студије, бр. 4-5, Нови Сад 2002-2003.
- Точанац, Радовић, Исидора, *Реформа српске православне цркве у Хабзбуршкој монархији за време владавине Марије Терезије и Јосифа II (1740-1790)*, Докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд, 2014.
- Hodoličová, Jarmila, *Štúdium na Učiteľskej fakulte v Bášskom Petrovci v slovenskom jazyku v rokoch 1947-2007*, 2008.
- Шимуновић-Бешлин, Биљана, *Просветна политика у Дунавској бановини (1929-1941)*, Филозофски факултет, Нови Сад, 2007.
- Шевић, Милан, „Доситеј Обрадовић – српски просветитељ из XVIII века“, Гледишта, број 1-2, Београд, 1999.

- Шевић, Милан, *Просветна политика и политичка просвета, Књижарница Рајковића и Буковића*, Београд, 1928.
- Шевић, Милан, *О Ђорђу Натошевићу, приликом стогодишњице од његова рођења*, Београд, 1922.
- *200 година образовања учитеља у Сомбору, 1778-1978*, Сомбор, 1978.

Штампа:

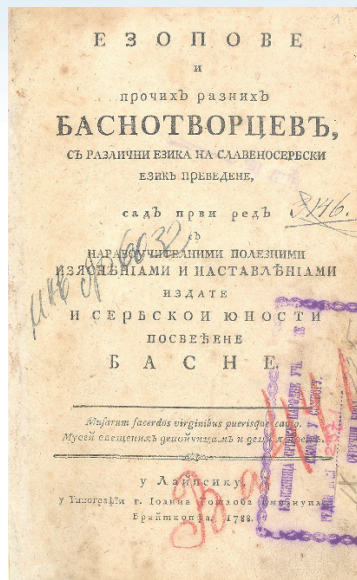
- *Глас Матице српске*,
- *Сербскій Лѣтописъ*,
- *Школски гласник*,
- *Школски лист*,
- *Нови Србин*,
- *Стармали*,
- *Гласник српског ученог друштва*,
- *Норма*.

Најстарија књига библиотеке Педагошког факултета из 1694. године

Библиотека Учитељске школе – Препарандије

Библиотека сомборске Препарандије једна је од најстаријих школских библиотека у српском народу. Основана је по пресељењу школе из Сентандреје у Сомбор 1817. године захваљујући Урошу Несторовићу. На његов захтев објављен је преко Високог краљевског већа у Угарској 2. јуна 1817. године, царски декрет о оснивању библиотека у сомборској и арадској Препарандији. Да би се попунио књижни фонд Несторовић је предложио сомборском Магистрату и Наставничком већу Препарандије да се обрате дотадашњим добротворима школе ради прикупљања средстава за библиотечки књижни фонд. Средства за библиотеку издвојила је Школска депутација (300 форинти), свештенство бачке епархије и многобројни српски родољуби. Поред прилога у новцу пристизале су и књиге, тако да је библиотека релативно брзо попуњавала свој фонд. Основни задатак библиотеке био је „да прикупи књиге, уџбенике и школску лектуру у довољном броју и стави их на располагање ученицима Препарандије, који нису у могућности да их сами купују“. Током првих година постојања библиотека се јавља под разним именима: Народна србска библиотека (1818), Сомборска народна сербска библиотека (1818, 1820), Народна библиотека (1818, 1821) и Библиотека народна при Инштитуту педагогическом у Сомбору (1825).

Сл. 27. Езопове басне, 1788.

Василије Булић, некадашњи професор математике, физике и географије у сомборској Препарандији, тестаментом је завештао све своје књиге библиотеци (171 наслов углавном на латинском језику) и то је највећа донација у књигама примљена почетком 1828. године.

На молбу Наставничког збора да поклони библиотеци по један примерак својих издања, одазвала се и Матица српска, која је 1842. године поклонила 67 књига и тако увећала фонд библиотеке књигама на српском језику.

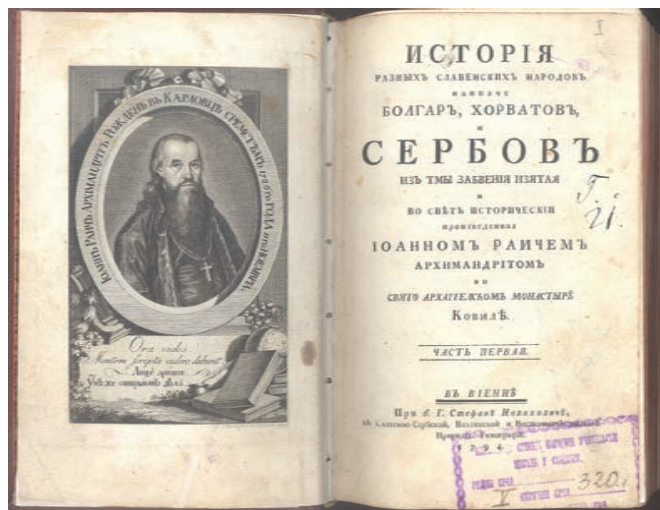
Од школске 1854/55. године књиге се издају на читање ученицима, а од 1858. године ученици су приликом уписа и приликом пријема сведочанства уплаћивали по једну форинту за библиотечки фонд, тако да је библиотека, својим средствима, могла да набавља или да се преплати на нова издања.

Сл. 28. Француска граматика, Јоаким Вујић, 1805.

Када се 1863. године изградила нова школска зграда (на месту некадашње Мразовићеве Норме, у порти Светођурђевског храма), фонд библиотеке је подељен у две целине: стару и нову књижницу. Старој књижници прикључена је и Мразовићева библиотека, као посебно одељење са 451 публикацијом (библиотека је школе остављена као поклон или завештање после смрти Мразовићеве удовице још 1848. године). Фонд нове књижнице чиниле су књиге набављане од 1863. године, али су приликом каснијих пописа оба фонда спојена у један заједнички. Током година библиотечки фонд се увећавао тако да је према школском *Извештају* за 1874/75. г. у фонду било 3700 публикација. Библиотека је располагала са делима из педагошких наука, као и са већим бројем природописних, природословних и књижевних дела, као и знатним бројем богословских, историјских и земљописних наслова.

Школски савет је 1894. године донео одлуку о раздвајању наставе мушких и женских полазника Српске учитељске школе у Сомбору, те је већ наредне године Мушка учитељска школа пресељена у новоизграђену зграду, задужбину патријарха Георгија Бранковића, где је у приземљу био предвиђен и простор за школску библиотеку. Женска учитељска школа остала је у старом здању из 1863. године.

Сл. 29. Историја, Јован Рајић, 1794.

Почетком 20. века библиотека Српске учитељске школе у Сомбору имала је близу 6000 публикација, а редовно је примано 12 наслова периодике (од којих шест на српском, три на немачком и три на мађарском језику). По угледу на некадашњу ђачку дружину „Венац“ основана је 1900. године дружина ученика „Натошевић“, а 1902. године дружина ученица „Преходница“. Обе ђачке дружине су путем чланарине и добровољних прилога почеле да са формирањем сопствених ђачких библиотека, тако да је школска библиотека добила статус професорске. Угледни српски издавачи, књижари и поједини књижевници поклонили су своја издања за новоформиране ђачке библиотеке.

Пред Први светски рат библиотеку Мушке учитељске школе чиниле су две целине: велика библиотека и „ручна“ односно професорска библиотека. Професорска библиотека се састојала од општих и стручних дела и часописа, који су били на располагању професорима. Књиге су могли користити и грађани Сомбора, а ученици су више користили ђачке библиотеке дружина „Натошевић“ и „Преходница“.

У последњем школском Извештају, објављеном пред избијање Првог светског рата (школска 1913/14), наводи се да је библиотека у згради Препарандије поново сређена, да су књиге уведене у лисни каталог, а планирано је и да библиотека добије и штампани каталог. Најбројнија дела у фонду била су из филозофије и педагогије (1099 свезака), историје и географије (831 свеска), лепе књижевности (799), језика књижевности (489 свезака), природописа и економије (397), богословска дела (322), дела из математике (90), и 950 уџбеника. Библиотеком су се служили искључиво професори Мушке и женске учитељске школе у Сомбору.

Након окончања рата, већ у јануару 1919. године обновљен је рад обе учитељске школе. Од 1920. године у Војводини ступа на снагу закон према коме све вероисповедне школе под руководством Карловачке митрополије постају државне. Српска учитељска школа мења назив у Државну мушку односно Државну женску учитељску школу. Овим се завршио 108 година дуг период постојања и рада сомборске Препарандије у старим оквирима и под патронатом Православне црквене општине и Карловачке митрополије.

Све до 1932. године Мушка и женска учитељска школа биле су раздвојене. Те године основана је Мешовита учитељска школа у Сомбору. После спајања школа и њихове библиотеке су спојене у једну. Током Другог светског рата школа није радила, а након ослобођења, обнавља свој рад у здању Препарандије. Све до 50-их година 20. века постојале су у школи две библиотеке: ђачка и професорска.

Сл. 30. Магазин за децу, Аврам Мразовић, 1817.

Данас, књиге и периодика наслеђени из некадашње библиотеке Препарандије, чине Фонд старе и ретке књиге. Поред књига и периодике сачуван је и део архивске грађе, међу којом су за библиотеку веома значајна и два инвентарна пописа из 1832. и 1943. (1848) године.

Старији инвентарни спис из 1832. године, под називом *Catalogus Bibliothecae Instituti Nationis Illyricae Paedagogici die 15 Julii 1832. juxta seriem D.D. offerentium alphabeticam consignatus*, чува се у музејској збирци Фонда старе и ретке књиге на Педагошком факултету у Сомбору. Каталог је састављен на 12 страна и рађен је у четири колоне. Убележено је име дароватеља књиге (уколико је књига добијена путем поклона), редни број, наслов књиге (који је укључивао и годину издања, а неретко и име аутора), и број примерака којим је библиотека располагала. Каталог бележи 224 наслова (361 публикација), највише на латинском, а затим на немачком језику, а знатно мање на српском односно славеносербском, руском и мађарском језику. Значајан број књига штампан је у 18. веку, а неколицина наслова је из 17. века (најстарији наслови штампани су 1622, 1644, 1684. и 1730. године). Као библиотекар потписан је Трифун

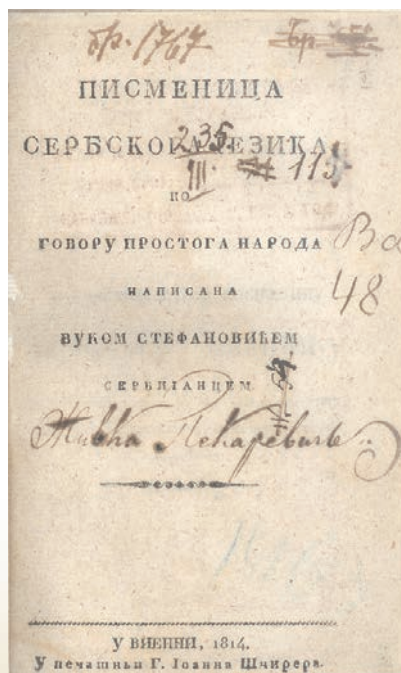
Атанацковић професор педагогије, методике и историје у Препарандији.

Други сачуван попис књига, на латинском језику, *Catalogus Librorum in Bibliothecae Regii Instituti Paedagogici Illyrici existentium*, потиче из 1843, односно 1848. године. Попис је начињен 7. марта 1843. године, и настао је приликом примопредаје дужности између дотадашњег библиотекара Трифуна Атанацковића и новог библиотекара, Јована Чокора (записаног као *Bibliothecae Custos*) професора, а касније и управника Препарандије. Овај попис је допуњен или настављен списком од 16. фебруара 1848. године, на 22 стране (11 листова, формата 42 x 30 cm). На попису из 1843. г. (до прве половине 18. стране) забележена су 354 наслова у укупно 502 публикације. Наставак пописа из 1848. г. (на другој половини 18. стране, па закључно са 22. страном) бележи наслове до редног броја 461 у 655 публикација. Највише наслова је на латинском и немачком језику, али је знатно већи број наслова на српском, а донекле и на мађарском језику. У односу на први попис из 1832. године, у рубрици предвиђеној за наслов књиге ређе су навођени аутор и година издања. Овај Каталог се чува у Архиву САНУ, у Сремским Карловцима.

Сл. 31. Огледало човечности, Павле Атанацковић, 1823.

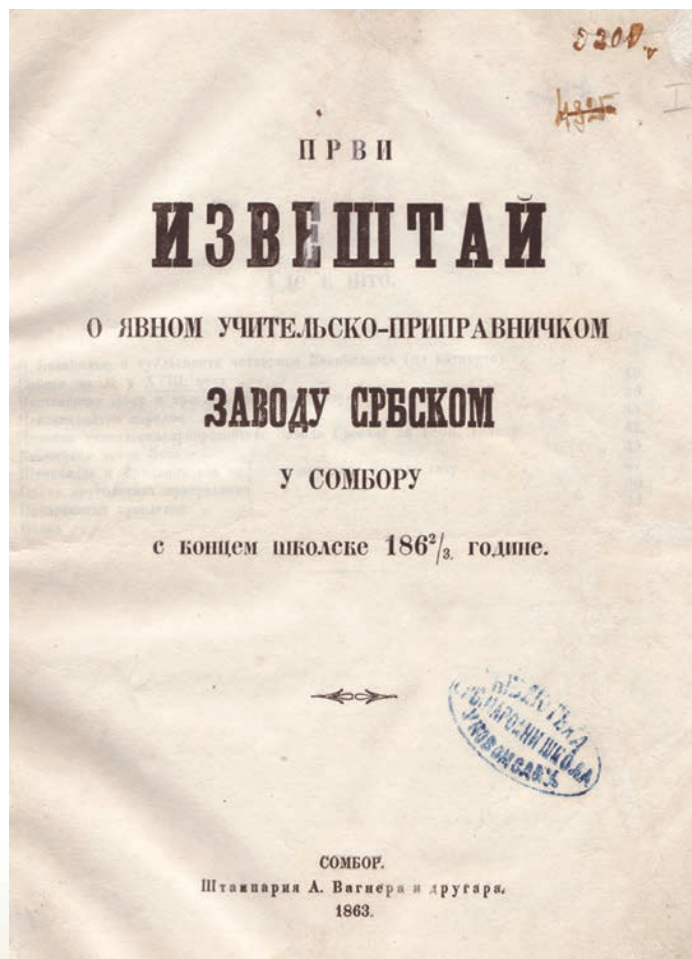
Библиотека има богат фонд раритета (старе српске књиге објављене до 1868. године), у којем се налази 521 штампана, као и неколико рукописних књига, на црквенословенском, славеносербском и српском језику. У фонду старе и ретке књиге налази се 1729 књига на српском (штампаних између 1868. и 1920), као и 125 наслова часописа (504 годишта или 4863 свеске). У истом фонду налазе се и 1084 књиге на немачком језику, 148 књига на мађарском, 118 књига на руском, 61 књига на латинском, 22 књиге на француском, 10 књига на чешком и словачком, четири књиге на грчком, три на бугарском, две на италијанском и две на румунском језику. Део најдрагоценијих издања конзервиран је пре неколико година у Библиотеци Матице српске у Новом Саду. Најстарија књига у фонду је путопис на француском језику *Nouveau Voyage D'Italie, Avec un Memoire contenant des avis utiles à ceux qui voudront faire le mesme voyage*, из 1694. године.

Сл. 32. Писменица српског језика, Вук Стефановић Караџић, 1814.

У сталној поставци Спомен собе Препарандије на Педагошком факултету налазе се наслови који сведоче, пре свега, о списатељском раду наставника и ученика сомборске Норме и Препарандије, између 1787. и 1909. године (дела Аврама Мразовића, Уроша Несторовића, Николаја Шимића, Аврама Максимовића, Димитрија Исаиловића, Павла (Платона) Атанацковића, Јоакима Вујића, Ђорђа Натошевића, Николе Вукићевића, Мите Петровића, Мите Нешковића, Ђорђа Глибоњског, Војислава Бакића, Петра Деспотовића и Паје Радосављевића). Међу експонатима су и примерци уџбеника који су се користили у Норми и Препарандији. Међу најстаријим књигама налазе се *Катихизис* Јована Рајића из 1774. штампан у Бечу на славеносрпском, румунском и немачком језику, *Буквар* Павла Соларића из 1812. године штампан у Венецији у штампарији Димитрија Теодосија, примерак *Совјета здраваго разума* Доситеја Обрадовића из 1806. штампан у Будиму, *Писменица сербскога језика* Вука Караџића, из 1814. године штампана у Бечу. У Мразовићевој Норми, а доцније и у Препарандији главни предмет изучавања била је методика, која се радила према преводу Тодора Јанковића Миријевског Фелбигерове *Nothwendiges Handbuch zum Gebrauch der Lehrer in den deutschen Schulen* и *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den K.K. Erbländern*. Ручнаја књига за учитеље, у преводу Тодора Јанковића, изашла је у Бечу 1776. године, у две свеске. Штампана је двојезично на славеносерпском језику (парне стране) и немачком готицом (непарне стране). Јанковићева Ручнаја књига није само превод Фелбигера, него и већим делом његово оригинално дело, с обзиром на чињеницу да је од делова обе књиге створио нову целину, уклонивши неке Фелбигерове застареле методе и ставове. Ова књига била је главни и основни уџбеник на нормалним течајевима у Норми. Међу књигама у поставци су и књиге Аврама Мразовића, настале почетком 19. века: *Руководство ка славенски граматници* (Будим, 1800), *Руководство ка науци числителнои* (Будим, 1810), *Поучителни магазин за децу* (Будим, 1817), *Руководство ка славенском красноречју* (Будим 1821), *Руководство ка пољском у домаћему стројенију* (Будим, 1822), као и једна рукописна књига на латинском језику из 1818. године. Збирку чине и примерци првог српског педагошког часописа *Школски лист*, првог дечијег часописа *Пријатељ српске младежи*, који је излазио две године као додатак *Школском листу*, и примерци првог часописа за младе *Голуб*. Сачувани су и школски извештаји који су,

мање или више редовно, штампани од школске 1862/63. до 1913/14. године. Посебно место у збирци свакако заузима фототипско издање *Мирослављевог јеванђеља*, штампано у Бечу 1897. године, које је краљ Александар Обреновић поклонио Српској учитељској школи у Сомбору.

Сл. 33. Први извештај, 1862-63.

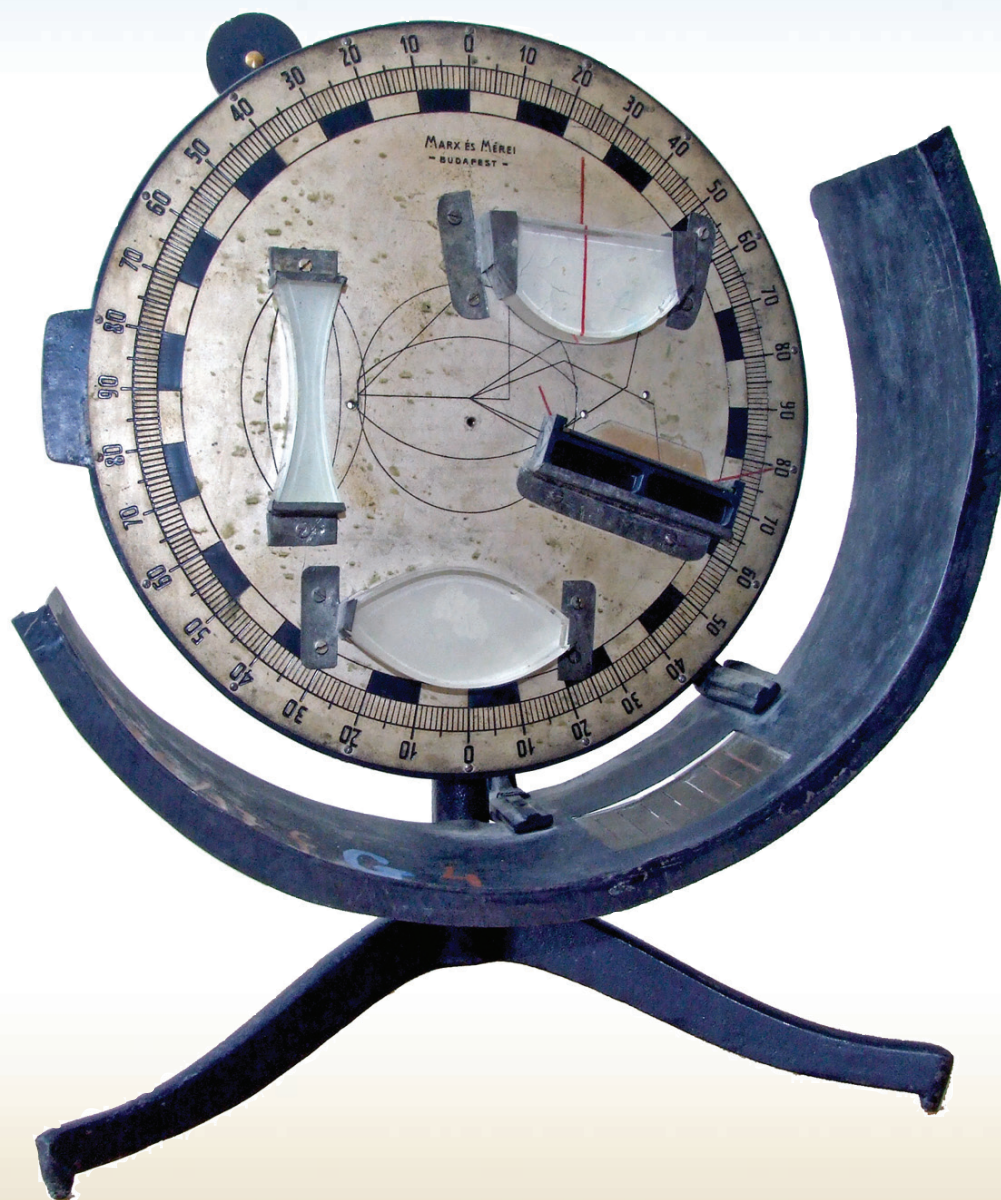
Архивска грађа

- *Допис Уроша Несторовића сомборском магистрату са обавештењем о оснивању Библиотеке Српске препарандије у Сомбору.* Историјски архив Сомбор. Фонд Магистрата, Acta Anni, 563/1817.
- *Списак дароватеља Библиотеке Српске препарандије у Сомбору.* Историјски архив Сомбор. Фонд Магистрата, Acta Anni, 405/1818.
- *Списак књига које је Василије Булић поклонио библиотеци Учитељске школе у Сомбору.* Историјски архив Сомбор. Фонд Магистрата, Acta Politicae, 174/1828.
- *Каталог књига библиотеке Српске препарандије у Сомбору из 1832. године.* Библиотека Педагошког факултета у Сомбору. Збирка старих рукописа и аката.

Литература

- *Две стотине година образовања учитеља у Сомбору : 1778-1978.* Уредили Радомир Макарић и Стеван Васиљевић. Сомбор : Одбор за прославу две стотине година образовања учитеља у Сомбору, 1978.
- Денић, Чедомир. *Српске библиотеке у Хабзбуршкој монархији током 18. века.* Београд : САНУ, 2010.
- *Извештај о Србској учитељској школи у Сомбору за 1873/74. школску годину,* Сомбор, 1874.
- *Извештај о Србској учитељској школи у Сомбору за 1874/75. школску годину,* Сомбор, 1875.
- *Извештај о српским учитељским школама у Сомбору за школску 1900/1901. годину,* Сремски Карловци, 1901.
- *Извештај о Српској православној мушкој учитељској школи у Сомбору за школску годину 1910/11,* Сомбор, 1911.
- *Извештај о Српској православној учитељској школи у Сомбору за школску годину 1913/14,* Сомбор, 1914.

- Макарић, Радомир. *Сомборска учитељска школа у периоду делатности Николе Ђ. Вукићевића*. Нови Сад : Матица Српска, 1965.
- Степановић, Милан и Сања Степановић Милошев. „Настанак и рад школске библиотеке у Сомборској српској учитељској школи – Препарандији : (1817-1920)“. У *200 година Српске препарандије у Сентандреји и Сомбору*. Уредници Првослав Јанковић и Милан Степановић, 370-409. Сомбор : Педагошки факултет, 2014.

Марија Бошњак Степановић

Збирка старих учила

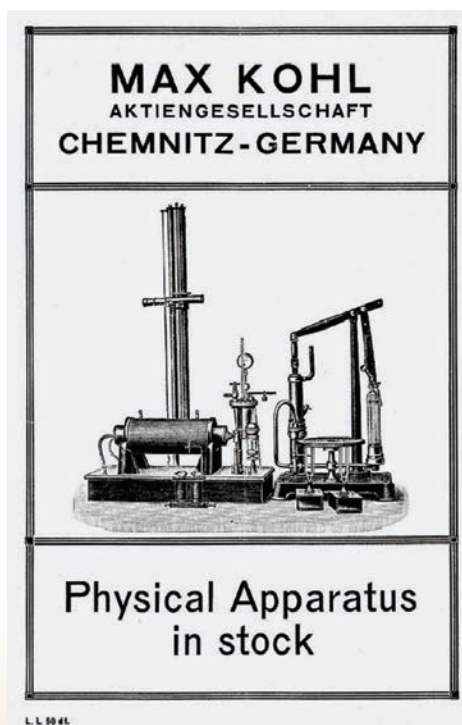
Збирка старих учила из природних наука представља сталну поставку музејске збирке Педагошког факултета у Сомбору, а односи се на период рада Српске учитељске школе (Препарандије), с краја 19. и почетка 20. столећа, као и на период Државне мушке и женске (касније мешовите) учитељске школе, између два светска рата.

Сл. 34. Илустрација школских учила на насловној страни Разреднице сомборске Српске препарандије, 1871-72.

Образујући ову збирку руководили смо се начелом да учила могу бити стара, али не и застарела, јер свако учило на карактеристичан начин чува онај физички закон или начело које се њиме приказује (а природни закони по својој суштини не могу бити застарели). Збирка

махом садржи експонате из физике, од којих најстарији датирају из времена када је „физикалну“ (касније „физикално-хемијску“) збирку у Српској учитељској школи у Сомбору почео да ствара Димитрије Мита Петровић (1848-1891), који је 1871. г. постављен за професора природних наука и математике. Иако суочен са бројним проблемима у опремању, Мита Петровић је успео да утемељи збирку учила, коју су његови наследници наставили да допуњавају, па је крајем школске 1910/11. г. забележено да се у згради сомборске Препарандије налази *242 комада физикалних апарата, у вредности 3.996 круна, 160 комада хемијских апарата, у вредности 300 круна и 150 комада разних хемикалија, у вредности 120 круна*. Временом се, услед неколико пресељења школе и расходавања старих учила, ова збирка значајно умањила.

Сл. 35. Каталог произвођача учила Макс Кол

Учила су сакупљена у три сомборске образовне установе, које се данас налазе у здањима где је некада радила сомборска Учитељска школа. Један њен део сачуван је у основној школи „Братство-јединство“ (у чијој згради се сомборска Учитељска школа налазила између 1948. и 1963), захваљујући професору физике Бузаши Ласлу. Други део збирке сачуван је у Гимназији „Вељко Петровић“ (у коју је пренесен из некадашње Педагошке академије), захваљујући професорици физике Славици Бељански. Последњи део збирке потиче из Средње техничке школе (која ради у здању у коме се, од школске 1920/21. до 1931/32. године, налазила сомборска Женска учитељска школа), а прибављен је љубазношћу професорице Марије Сузић. Збирка је изложена за јавност од пролећа 2010. године, првобитно у историјском здању Препарандије, а од краја 2016. г. у Спомен соби Норме и Препарандије, у згради Педагошког факултета у Сомбору.

Сл. 36. Уџбеник из физике, Мита Петровић, 1876.

Збирка старих учила садржи више од 50 експоната (од којих су изложена 34) из различитих области физике, као што су: механика чврстих тела (чекрк, витло, завртањ), механика флуида (модел бунара, ватрогасног шмрка, воденице, вакум пумпа), акустика (Хелмхолцови резонатори, усна/оргуљска свирала), топлота (уређаји за испитивање топлотне проводљивости и ширења чврстих тела), електростатика (електроскопи, полусфере за наелектрисавање, електростатичка машина, Лајденска боца), електродинамика (Лекланшеов елемент, Волтин лук, електромагнет, Румкорфов индуктор, пахитроп-прекидач, трансформатор), као и друга учила (механички модел кретања Земље и Месеца око Сунца, пројекциони апарат итд.). Експонати су, углавном, настали у последњој четвртини 19. и првој четвртини 20. столећа, а начињени су код познатих произвођача за израду учила тог времена: „Max Kohl“ из Кемница и „Leybold Vakuum“ из Келна (Немачка), „Marx és Mérei“ и „Erdély és Szabó“ из Будимпеште (Мађарска), „Dr Houdek & Hervert“ и „Václav Hrubý“ из Прага (Чешка), те „Pathe Freres“ и „Rudolph Koenig“ из Париза (Француска).

Настанак Збирке

*Сл. 37. Мита Петровић, професор природних наука и математике
у сомборској Српској препарандији, 1890.*

Педесетих година 19. века превазиђене су вишедеценијске осцилације у раду сомборске Српске учитељске школе (Препарандије) захваљујући школском саветнику и надзорнику др Ђорђу Натошевићу, сомборском проти (потоњем патријарху) Ђорђу Бранковићу, управитељу Препарандије између 1862. и 1871. године, те професору и педагогу Николи Вукићевићу, управитељу Препарандије између 1871. и 1903. године. Њиховим утицајем и залагањем школа је осавремењена према тадашњим европским стандардима, саграђена је нова школска зграда

(1863) и почела је да се обраћа пажња на установљивање школских збирки учила, посебно из природних наука.

Прву Физикалну збирку (а касније физикални и природњачки кабинет) у сомборској Препарандији установио је млади и амбициозни професор **Димитрије Мита Петровић**, рођен 1848. г. у Панчеву где је завршио основну и ниже разреде реалне школе. Ниже разреде гимназије похађао је у Сремским Карловцима, а више у Винковцима. Студирао је природне науке на Филозофском факултету у Халеу (Немачка), које је довршио у Тибингену, где је и дипломирао у новембру 1869. године. Током 1870/71. г. похађао је још два семестра природних наука на Карловом универзитету у Прагу (Чешка). По завршетку студија Петровић је у септембру 1871. г. постављен за професора у Српској учитељској школи у Сомбору, а предавао је математику и природне науке (природопис, физику и хемију), као и народну економију. Први се на нашим просторима бавио стручном анализом квалитета воде, земљишта, минерала и намирница. Учествовао је и у пројекту бушења првог артеског бунара у Сомбору. Школски савет Карловачке митрополије послао га је 1889. године, као већ признатог научника, у Париз на Светску изложбу, са обавезом да поднесе извештај о свом боравању и стеченим новим знањима и искуствима. Биран је за секретара Свесловенске учитељске скупштине у Бечу 1873. године, два пута је биран за посланика на Српском народно-црквеном сабору у Сремским Карловцима. Био је члан Општинског већа и потпредседник Српске православне црквене општине у Сомбору, члан Књижевног одељења Матице српске, дописни члан Српског ученог друштва (од 30. јануара 1883) и дописни члан Српске краљевске академије – Одељења природних наука (од 23. јануара 1888), редован члан Српског пољопривредног друштва, Етнографског музеја у Лајпцигу и Хрватског педагошког-књижевног збора у Загребу. Умро је у Будимпешти 17/29. децембра 1891. године (*услед растројства умне снаге*, како пише Никола Вукићевић у некрологу објављеном у школском Извештају за 1891/92). Сахрањен је у Сомбору, а иза њега остале су две кћерке и седмогодишњи син Миленко, потоњи знаменит сомборски лекар, покретач изградње и дугогодишњи управник овдашње велике Бановинске болнице.

Мита Петровић је објавио двадесетак књига како из области наука којима се бавио, тако и из књижевности. Резултате својих бројних научних истраживања у области природних наука, али и из археологије и педологије, објављивао је у немачкој и мађарској стручној периодици. Од 1880. до 1884. г. Мита Петровић био је сауредник сомборског *Школског листа*. Сарађивао је и у Летопису Матице српске, а радове и прилоге објављивао је и у *Гласу Српске краљевске академије*, као и у часописима *Домишљан*, *Јавор*, *Српска зора*, *Панчевац*, *Стражилово*, *Женски свет*, у хрватском *Napretku* и у немачком листу *Neue Ungarische Schulzeitung*. Неки његови радови штампани су и у годишњим школским извештајима Српске учитељске школе у Сомбору. Уџбеници које је написао били су у употреби у школама по Србији, Војводини и Босни и Херцеговини.

Физикална збирка

Физикална збирка Српске учитељске школе у Сомбору, чија су поједина учила сачувана међу експонатима Збирке старих учила Музеја Педагошког факултета у Сомбору, устројена је убрзо по Петровићевом постављењу за професора математике и природних наука, у септембру 1871. године. Тадашњу управник ове школе прота Ђорђе Бранковић, упутио је Школском савету у Сремским Карловцима 30. септембра допис у коме је молио 430 форинти за набавку физикалног кабинета, технолошког музеја, Бопове природописне табле и модела за наставу геометрије. Професор Мита Петровић својеручно је 13. новембра 1871. г. сачинио списак потребних учила (29), који је, нешто касније (30. новембра 1871), допунио са још четири учила. Српски народни и црквени сабор одобрио је школи за те потребе од 600 форинти, па је тим средствима нови управник, професор Никола Вукићевић, током 1872. г. набавио потребне апарате, моделе, прибор и слике за наставу физике, хемије и биологије (Бопове физикалне табле, Салмајерову физикалну збирку, Салмајерову хемијску и минералошку збирку, Штекхартову хемијску збирку, Фидлерове анатомске табле, разне хемикалије и друго). Убрзо је купљен и технолошки музеј за народне школе, као и земљоделски атлас, модели за геометрију и минерали за опите у настави хемије.

У школском Извештају Српске учитељске школе за 1873/74. годину, у поглављу „Књижница и учевна средства“, набројани су реквизити физикалне збирке: *Потпуна Салмајерова физикална збирка за грађанске школе Nr. I и Nr. II за нар. школе, Електрична машина по системи Винтереовој, шмрк за црпљење ваздуха, магдебуршке полукругле, центрифугална машина, Стеихардтова хемична збирка, апарат за електролитично растварање воде, Хладнијев апарат, модел парнога строја, барометар, више термометра, један спектроскоп, Бопове физикалне табле - и т. д.* Сва набројана учила забележена су и у извештају сомборске Српске учитељске школе за школску 1874/75. годину.

Школски извештај из 1880/81 наводи да *Физикално хемичка збирка* има велик број предмета, заведених под 572 редна броја, као и да *материјал за експерименте обнавља и допуњује се сваке године*. Наредни школски извештај, штампан за год. 1885/86. бележи: *Физикално хемијској збирци придошле су ове године нумере 654-681, свега 28 нумера*. Следеће школске године (1886/87) за збирку су набављена 3 Бунзенова елемента висока 22 цм, велики двоструки акумулатор, мала лампа са спиралом од платине, нов индукциони апарат са примарном и секундарном струјом, игла за акумулатор са рефлектором, дугме за прекидање струје, металан реофор и осим тога разни нови хемијски препарати, жице за провађање и т. д.

У школском Извештају за 1891/92. г. каже се: *Физикална збирка налази се у потпуно добром стању и садржи све справе које су за физикалне покушаје у Учитељској школи нужне. Она стоји заједно са хемичком лабораторијом под непосредним надзором професора природних наука. На умножење ове збирке и на набавку хемикалија, као и на одржавање збирке у добром стању издаје се годишње 50 форинти*. У Извештају за школску 1898/99. годину забележено је да је током те године за физикални кабинет Српске учитељске школе у Сомбору набављено:

1. *Оптично око за демонстрацију далековидости и кратковидости.*
2. *Биконвексно сочиво са жижином даљином од 60 цм.*
3. *Биконкавно сочиво са имагин. жижином даљином од 60 цм.*
4. *Конкавно посребрено огледало са жижином даљином од 60 цм.*

Наредне школске године (1899/1900), поред исправке шмрка за сисање ваздуха и електричне машине набављено је још:

Франклинова табла; три шипке и то од стакла, ебонита и печатна воска; један велики реципијент; две реторте; 19 комада плоча од угљена и цинка за галванску батерију и разних кемикалија.

Школске 1900/1901. године Српска учитељска школа у Сомбору набавила је додатна учила за физикални кабинет: 1. Електрична машина по Фосу са једним паром Холцових плоча. 2. Хенлејев обарач. 3. Стаклена округла плоча изолована дршком. 4. Дрвена округла плоча превучена кожом и изолована дршком. Надаље разних кемикалија. У школској 1901/02. години за физикални кабинет набављена је једна колекција од двадесет разноврсних апарата за електричне покусе на Холцовој електр. машини, а за показивање разноликог дејства статичког електрицитета, напоскон нешто кемикалија. Школске 1902/03. године набављено је: 1. Морзеов телеграф. 2. Електромагнетски мотор. 3. Галваноскоп. 4. Модел парне машине у пресеку од метала. На даље нешто кемикалија. Године 1903/04. за Физикални кабинет Српске учитељске школе у Сомбору набављено је: Апарат за развијање гаса по Kipp-у; бензин-лампа по Barthel-у; два статива по Bunsen-у; пет комада разног система Chlorocalcium-цеви; шест разних цилиндара од стакла и три комада чинијица од порцулана за испаравање.

Извештај за школску 1910/11. године наводи да Физикални кабинет има: 243 комада физикалних апарата у вредности од 3996 K[руна]; 160 комада хемијских апарата и посуђа у вредности од 300 K; 150 разних кемикалија у вредности 120 K. Извештај напомиње да ове школске године није ништа приновљено, због отплате већих апарата. Извештај за наредну школску годину (1911/12) бележи изузетно обимну набавку учила за физику у сомборској Српској учитељској школи: Ове школске године принова је ова: Апарат за демонстрацију притиска у унутрашњости течности; хидростатични универзални апарат; цев за Торичелијев оглед; апарат по Феилитзсцх-у за Маријотов закон; 2 сува чланка; батерија од 6 елемената; спирала за магнетизирање; електромагнет у облику потковице; апарат за ротацију: 1. покретне струје око магнета, 2. магнета око непокретне струје, 3. магнета око властите осовине, 4. струје под утицајем друге струје; апарат по Plücker-у за извађање индукције

струје; Аштеров апарат; 2 идукциона камена за демонстрацију телефона; апарат за извађање Foucault-ове струје; Функениндуктор, искре 25 цм дуге; Искромер за горњи индуктор; батерија Wehnelt-ов интеруптор; Функенмикрометер; батерија од две Лајденске боце, 40 цм високе; трансформатор по Елстер-у и Геител-у за Теслину струју; статив са бакарним спиралама; бакарна жица у лук савијена, са сијалицом; 2 плоче од месинга; 2 кружно свијене жице од бакра; 2 жице паралелне од бакра; Теслина лампа; безваздушна кугла за Теслину светлост; безваздушна цев у облику четворокута за Теслину светлост; цев за Röntgen-ове зраке; плоча превучена са баријумплатинцијаниром; крипоскоп; цев за каналне зраке; цев за катодне зраке; 4 м спроводне жице. Овај списак поновљен је и у Извештају из последње школске године пред Први светски рат (1913/14), након чега је настава у Српској учитељској школи у Сомбору (почетком 1915) прекинута.

О Физикалној збирци, након смрти Мите Петровића (крајем 1891), бринуо је професор **Стеван Јовић**, који је у Учитељској школи у Сомбору радио, уз мали прекид (1895-1897), све до 1925. године (од 1920. до 1925. био је директор школе).

Сл. 38. Стеван Јовић, професор физике у сомборској Српској препарандији, 1900.

Осим поменутих експоната из Физикалне збирке некадашње сомборске Препарандије, Збирка учила у Музеју Педагошког факултета у Сомбору, без сумње, поседује и експонате који су раније припадали Српској вишој девојачкој школи у Сомбору. Ова школа покренута је у Сомбору 1873. године (годину након покретања истих школа у Новом Саду и Панчеву), као трогодишња, а од 1880/81. радила је као четворогодишња школа. Српском вишом девојачком школом управљао је Никола Вукићевић, истовремено и управник Српске учитељске школе у Сомбору, па можемо да претпоставимо да су се физикалне збирке ове школе и Српске учитељске школе, заправо, међусобно допуњавале. Физикални кабинет у овој школи водио је професор **Коста Берић**, свакако најзаслужнији за богату опремљеност физикалне збирке (др Ђорђе Натошевић је 1880. г. посебно похвалио његов *изврсни рад* приликом обиласка ове школе). Физикална збирка Више девојачке школе у Сомбору имала је, према школском Извештају из 1880/81. године, 62 предмета (поједини предмети били су и у више примерака), из свих области физике. Професор Берић зналачки је извршио одабир потребних учила и са њима је могао да експериментално обрађује градиво физике. Најобухватније су била заступљена учила из области електрицитета и магнетизма.

Изазови смештаја Збирке

Све време постојања Физикалне збирке и Физикалног кабинета у Српској учитељској школи у Сомбору основни проблем био је недостатак простора за смештај збирке и за експерименталну наставу. Већ 1872. г. управитељ школе Никола Вукићевић тражио је, путем Школског савета да Српска православна црквена општина у Сомбору за ту намену школи уступи парохиску канцеларију која се налазила у школском здању. Ова просторија је школи исте године и додељена, али тиме проблем смештаја није био решен.

Ускоро је (1876) професор Мита Петровић поднео дугу и темељно образложену представку Школском савету у Сремским Карловцима, да се за потребе физикалног кабинета додели подеснија и већа просторија, како би се настава физике и хемије могла заснивати на огледима за које постоје сви потребни апарати. Мада је Школски савет Петровићев предлог

прихватио и препоручио сомборској Црквеној општини да поступи према њему, за проширење школске зграде (подигнуте 1863) није било довољно средстава. Школа је захтев поновила и 1882. године, Школски савет је захтев подржао, али до проширења зграде, ипак, није дошло.

У Извештају Српске учитељске школе у Сомбору за 1886/87. г. наводи се и да је *Физикални кабинет смештен на жалост једнако у претесном простору, тако да се само с тешком муком и с великим незгодама може за предавања употребити*. И у Извештају за 1891/92. г. записано је да за *физикални кабинет нужна је такође пространија дворана да се сазида...*

Ситуација се, донекле, поправила када је 1895. г. саграђена нова школска зграда (здање Препарандије), као задужбина патријарха Георгија Бранковића, некадашњег управитеља ове школе. У приземљу овог здања одређена је једна учионица за Физикални кабинет, али је, због продужетка школовања учитеља на четири године, и ова зграда ускоро постала тесна (школски референт Веселин Ћисаловић писао је 1913. године о овом проблему Школском савету у Сремским Карловцима: *[...] Сада долази несавладива сметња у извођењу одлуке о увођењу ученика у приказивању огледа. Наиме, због опће тескобе све природнине, модели и апарати за хемијске и физичке огледе скрљани су у једном уском кабинету и још ужем ходнику, због које се човек међу зидом и стакленим орманима за збирке једва може провући. У хемијском и физичком лабораторијуму начичкане по столу и поду стоје разне справе и друге ствари, од којих само највештија стручњачка рука може једну кренути, а да друге не сруши и не разлупа. Послужитељ због тога не може ту ни спремати, него само наставник о феријама паје и склања. Како су учила, истовремено, користили ученици и Мушке и Женске учитељске школе у Сомбору, учила су преношена и враћана из здања Препарандије у стару школску зграду (у порти Светођурђевске цркве), па су на тај начин често бивала оштећена.*

Неподесне просторије представљале су, очито, највећу препреку ваљаном извођењу, посебно експерименталне наставе из физике и хемије у Учитељској школи. Деценијама још ова препрека у извођењу експерименталне наставе из природних наука није била савладана, и

тек је пресељење Учитељске школе у зграду на данашњем Тргу цара Лазара (сада здање О. Ш. „Братство-јединство“) 1948. г. допринело нормализацији наставе из физике и хемије. Део учила некадашње Физикалне збирке пропао је током Другог светског рата, па се у првом послератном извештају сомборске Учитељске школе за 1946/47. г. наводи да *Збирка за физику располаже за наставу из механике 33 објекта, за наставу о топлоти 5 објекта, за наставу о звуку 6 објекта, за светлост 15 објекта, за наставу о електрицитету и магнету 46 објекта. Укупно збирка има 105 објекта. Највећи број ових инструмената су оштећени и неисправни. Током целе ове године настава из физике није извођена и објекти нису употребљавани, изузев што су у неколико случајева давани поједини објекти ученицима за практичан рад у вежбаоници.* Из овог извештаја види се да је учила било упола мање него школске 1910/11. године, а највећи број учила био је неисправан или оштећен. У извештају из наредне године (1947/48) број учила из физике, као и њихово стање, остали су непромењени, сем осталог и услед тога што, како пише, *школа нема свога наставника физике који би могао да се ангажује у овом послу, те је експериментални део наставе физике извођен у гимназији где стално ради наставница која је и код нас предавала физику.* У наредних неколико година стање збирке из физике је знатно поправљено, па се у школском извештају Учитељске школе у Сомбору за 1953/54. г. каже да *у последње две године кабинети и збирке учила ове школе су у наставним средствима много обогаћени.* Наведено је да *Физикални кабинет располаже за наставу механике са 60, за наставу о топлоти са 7, за наставу о звуку са 5, за наставу светлости са 24 и за науку о магнетизму и електрицитету са 75 објекта, укупно са 232 објекта.* Даље се наводи да Кабинет поседује, сем осталог, и филм-пројектор, епидиаскоп и два диаскопа, те да се предавања из физике одржавају у Физикалном кабинету и праћена су експериментима, пројекцијама и филмовима. О збирци се старао професор физике Стеван Мајор.

Изградњом нове, велике и савремене школске зграде (1963), у којој се и данас налази Педагошки факултет у Сомбору, саграђени су пространи кабинети у којима су збирке учила могле да буду смештене на примерен начин.

ОПИС НАЈВАЖНИЈИХ СТАРИХ УЧИЛА

1. ПРОЈЕКЦИОНИ АПАРАТ

Пројекциони апарат образује увећан лик осветљене слике на зиду (екрану). У школама је служио за пројектовање образовног материјала (дијапозитива) на зиду учионице како би сви ученици са свог места добро и јасно видели садржај. Главни део пројекционог апарата је објектив, који може да се помера и на тај начин регулише величина и оштрина лика. Дијапозитив се поставља у близини жиже објектива. Изложени пројекциони апарат произведен је око 1900. године, а произвођач је „Pathe Freres“ из Париза (Француска). Сачувано је само кућиште апарата али не и његови оптички елементи.

2. ЕЛЕКТРИЧНИ (ВОЛТИН) ЛУК

Електрични лук користио се као извор светлости у пројекционим апаратима. Осим тога служио је за осветљавање улица, а и данас на том принципу раде такозване халогене сијалице. Између две графитне електроде, при напону изнад 40 V, јавља се електрично пражњење познато као електрични (волтин) лук. Електрични лук настаје тако што се електроде краткотрајно додирну, а потом се постепено удаљавају. Тада јачина струје почиње нагло да расте услед чега се електроде ужаре и заједно са ужареним гасом између њих представљају врло јак светлосни извор. Температура Волтиног лука износи око 3500°С, због чега се примењује за топљење тешкотопивих метала као и за електролучно заваривање.

Изложени електрични лук произведен је око 1900. године, произвођач је „Pathe Freres“ из Париза (Француска), а био је део пројекционог апарата, тачније извор светлости у њему.

3. ЧЕКРК

Справе помоћу којих се мањом силом може савладати већи отпор (односно померити већи терет) зову се просте машине. Једна од простих машина која користи принцип полуге је и чекрк који се састоји од ручице причвршћене на ваљку (вретену), те се са њим заједно може обртати око његове осовине. Терет виси о ужету обавијеном око вретена, а на ручицу у супротном смеру обртања делује се силом. Овај систем представља разнокраку полуку где дужина ручице одговара краку силе, а полупречник вретена краку терета, те је за подизање

терета довољна толико пута мања сила колико је пута полупречник вретена мањи од дужине ручице. Чекрк је углавном коришћен за вађење воде из бунара.

Изложени чекрк произведен је крајем XIX века, а произвођач је „Dr Houdek & Hervert“ Прага (Чешка).

4. ВИТЛО

Још једна проста машина која користи принцип полуге је витло. Код витла је, за разлику од чекрка, вретено постављено вертикално и обрће се помоћу неколико причвршћених шипки (паока). Витло је углавном коришћено за привлачење бродова при њиховом пристајању у луке.

Изложено витло произведен је крајем XIX века, а произвођач је „Dr Houdek & Hervert“ из Прага (Чешка).

5. ЗАВРТАЊ

Завртањ је проста машина која користи принцип стрме равни. Састоји се из два дела: вретена - ваљка са испупченим завојцима и матице – шупљег ваљка у чијем се унутрашњем омотачу налази урезан жљеб у виду завојне линије. Вретено се уврће у матицу или се из ње изврће у зависности од смера обртања. Завртањ служи за подизање и притискање неких предмета, као и за причвршћивање два предмета уместо ексера. Може имати улогу алатке као што су бургија и вадичеп. Појављује се у виду елиса (пропелер) за чамце и разне ваздухоплове као и у виду микрометарског завртња за прецизно мерење малих дужина.

За изложени завртањ може се претпоставити да је произведен крајем XIX века и да потиче од истог произвођача као и чекрк и витло, а то је „Dr Houdek & Hervert“ из Прага (Чешка).

6. УРЕЂАЈ ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ДЕЈСТВА КЛИНА

Клин је још један пример просте машине која користи принцип стрме равни. Клин је троугласта призма чија се ивица која улази између два отпора назива оштрица клина, а површина на коју делује сила, чело клина. Помоћу изложеног уређаја проучавала се појава дејства клина. Уређај се састоји од две дрвене плоче које се преклапају. На плочу која представља постоље причвршћени су дрвени ваљак и котур, а на другу само дрвени ваљак. Између ваљака се

постављао испитивани клин за који је помоћу канапа и катура био везан тас за тегове. На горњу плочу и на тас су се стављали тегови и у моменту када клин престане да се креће успостављена је равнотежа између силе којом делује клин и силе отпора. Однос тих сила једнак је односу ширине чела и дужине стрмине клина, што је уједно и услов равнотеже на клину.

Изложени уређај произведен је крајем XIX века, а произвођач је „Dr Houdek & Hervert“ из Прага (Чешка).

7. ДВОСТРУКА КУПА НА СТРМОЈ РАВНИ

Двострука купа на стрмој равни служи за илустрацију механичког парадокса јер се самостално котрља уз срму раван. Дупла дрвена купа постави се на ужи и нижи део троугласте стрме равни и почиње да се котрља ка ширем и вишем делу. Наизглед делује парадоксално, али није јер се при том кретању оса двоструке купе као и њено тежиште спуштају, а тачке ослонца подижу у односу на подлогу. Имајући у виду да свако тело тежи да заузме положај у коме је његово тежиште најниже, односно да је положај тела стабилан уколико је тежиште испод тачака ослонца, јасно је да се и двострука купа креће у складу са тим принципом.

Изложено двострука купа на стрмој равни вероватно потиче са краја XIX века, а произвођач за сада није утврђен.

8. МОДЕЛ ВАТРОГАСНОГ ШМРКА

Шмркови за сабијање ваздуха имају многобројне практичне примене у техници, при чему се потенцијална енергија сабијеног ваздуха његовим ослобађањем претвара у кинетичку енергију и на тај начин се могу извлачити течности и гасови из затворених судова или се у њима сабијати. Ватрогасни шмрк састоји се од два цилиндра који наизменично, помоћу полуге за коју су везани клипови, увлаче воду из резервоара и потискују је у Херонову боцу (стаклено звоно које се налази у средишњем делу шмрка и недостаје на изложеном моделу), а из ње кроз цев или црево вода истиче у јаком млазу.

Изложени модел ватрогасног шмрка највероватније је произведен крајем XIX века и на њему недостаје један стаклени цилиндар, као и Херонова боца са цревом.

9. МОДЕЛ БУНАРА

Помоћу бунара вода се са неке дубине механичким путем подиже на површину. Код изложеног модела притиском ручице подиже се клип и повлачи воду у цилиндар. Спуштањем клипа вода се из цилиндра потискује у цев из које истиче на махове. На улазу у цилиндар и цев налазе се керамички вентили, који се услед померања клипа и промене притиска наизменично отварају и затварају.

Изложени модел бунара произведен је почетком XX века, а недостаје му само посуда из које се повлачила вода.

10. МОДЕЛ ВОДЕНИЦЕ

Машине које користе енергију воде за вршење корисног рада називају се водени (хидраулични) мотори. Водени мотор који користи тежину воде или њену кинетичку енергију назива се воденично коло. Воденична кола јављају се у два облика: она на која вода притиче одгоре и она на која притиче одоле. Изложени модел воденице припада првој групи. Вода се из горње посуде излива на воденични точак, пуни преграде на његовом ободу и точак се услед тежине воде и њеног удара обрће у том смеру. Обртање осовине точка може се помоћу зупчаника пренети на друге машине и вршити користан рад (млинови, стругаре...).

Изложени модел воденице произведен је крајем XIX века, а произвођач је „Max Kohl“ из Кемница (Немачка).

11. ХЕМХОЛЦОВИ РЕЗОНАТОРИ

Резонатори су шупља тела која служе за појачање тона. За сваки тон може се направити резонатор у коме је ваздушни стуб одређене дужине те ће треперити са истим бројем трептаја у секунди као и првобитни тон и на тај начин га појачавати. Хемхолцови резонатори су шупље сфере од стакла или неког метала чији се шири отвор окреће ка звучном извору а ужи ставља у ухо. Резонатори различитих величина појачавају тонове различитих висина и ова њихова особина се примењује за испитивање састава неког сложеног тона.

Сачувана су три Хемхолцова резонатора, а били су део већег комплета који је могао садржати од пет до двадесет резонатора. Произведени су крајем XIX века, а произвођач је „Rudolph Koenig“ из Париза (Француска).

12. УСНА/ОРГУЉСКА СВИРАЛА

Усна/оргуљска свирала је инструмент са ваздушним стубом, чијим треперењем настају тонови. Кроз сужени крај свирале се дува ваздух устима (флаута, фрула) или мехом (оргуље). На предњем делу свирале постоји отвор који се зове усна. Ваздушна струја се на усни дели те је да део ваздуха улази у шири део свирале услед чега долази до згушњавања ваздуха, док други део излази кроз отвор усне услед чега се ваздух разређује. Ритмичким згушњавањем и разређивањем ваздуха у свирали настају тонови. Висина тона зависи од дужине свирале, што је свирала краћа, већи је број трептаја у секунди, односно тон је виши.

Комплет је обично чинио низ свирала различите дужине од којих је сачувана само једна, Произведена је крајем XIX века.

13. МЕХ

Мехови производе ваздушну струју помоћу које се може удувати ваздух у свирале оргуља или распиривати ватра. Мех се састоји из две даске које су обично повезане кожом, а на једном крају је између њих причвршћена цевчица. На цевчици и горњој дасци постоје вентили. Када се мех рашири вентил на горњој дасци се отвори и услед нижег притиска у меху ваздух у њега улази. Ако се мех потом стисне, вентил на дасци се услед вишег притиска у меху затвори и ваздух излази кроз цевчицу.

Није могуће утврдити време настанка и произвођача изложеног меха, јер су се крајем XIX и почетком XX века, масовно употребљавали и производили.

14. ВАКУУМ ПУМПА

Вакуум пумпа је, како само име каже, справа помоћу које се из неког затвореног простора може делимично или потпуно извући ваздух, односно створити вакуум. Прву вакуум пумпу конструисао је 1650. године Ото фон Герике. Изложена вакуум пумпа састоји се од два вертикална цилиндра у којима се помоћу ручице могу наизменично померати клипови. Тако се ваздух у цилиндрима наизменично сабија и разређује и избацује напоље. Цилиндри су помоћу узаних канала повезани са стакленим звоном из кога се извлачи ваздух, као и са барометром који показује колики је притисак испод стакленог звона. На оба краја поменутог канала налазе се вентили који спречавају да се извучени ваздух враћа под звоно.

Изложена вакуум пумпа произведена је око 1920. године, а произвођач је „Erdély és Szabó“ из Будимпеште (Мађарска).

15. УРЕЂАЈ ЗА ИСПИТИВАЊЕ ТОПЛОТНЕ ПРОВОДЉИВОСТИ ЧВРСТИХ ТЕЛА

Прелажење топлоте у неком телу са његових топлијих делова на хладније, при чему се делови тела не померају, назива се провођење топлоте. Тела која брзо проводе топлоту зовемо добрим проводницима топлоте, а она која је споро проводе, зовемо лошим проводницима топлоте. Метали су најбољи проводници топлоте, али се и они међусобно разликују према топлотној проводљивости. Изложени уређај за испитивање топлотне проводљивости чврстих тела чини бакарни суд са поклопцем на чијим се бочним странама налазе отвори кроз које су провучени и утврђени штапићи од бакра, цинка, гвожђа, олова, стакла и дрвета исте дужине и дебљине. Дуж њихових слободних крајеве ван суда залепе се комадићи воска, који ће када се у суд сипа кључала вода, отпадати редом који одговара брзини провођења топлоте појединих материјала.

Изложени уређај произведен је крајем XIX века, а недостаје му један штапић.

16. УРЕЂАЈ ЗА ИСПИТИВАЊЕ ШИРЕЊА ЧВРСТИХ ТЕЛА ПРИ ЗАГРЕВАЊУ

Приликом загревања чврста тела се шире, односно повећава им се запремина. Термичко ширење чврстих тела много је мање него код течности и гасова и различито је за различите материјале. Једноставан уређај за испитивање термичког ширења чини метални прстен на стативу и метална кугла. Незагрејана кугла лако пролази кроз прстен који је тек мало већег пречника од пречника кугле. Када се метална кугла загреје помоћу пламеника или шпиритусне лампе, не може да прође кроз метални прстен, јер јој се запремина услед загревања повећала.

Изложени уређај потиче са краја XIX века, а недостаје му метална кугла.

17. РУМКОРФОВ ИНДУКТОР

Румкорфов индуктор је уређај за добијање индуковане струје високог напона. Индуктор се састоји од гвозденог језгра у калему са малим бројем завојака дебеле жице кроз који тече једносмерна струја из батерије. Око примарног калема обавијен је секундарни калем са много завојака танке жице, чији крајеви представљају половине индуктора. Индукована струја у секундарном калему настаје услед укључивања и искључивања струје у примарном калему путем електромагнетног прекидача.

Изложени Румкорфов индуктор произведен је између 1920. и 1930. године, а произвођач је „Marx és Mérei“ из Будимпеште.

18. ТРАНСФОРМАТОР

Изложени трансформатор се састоји од два калема од дебеле бакарне жице раздвојена стакленим цилиндром. Примарни калем који се налази под стакленим цилиндром има већи број намотаја, док спољашњи секундарни калем има само два намотаја. У питању је варијација Теслиног трансформатора који омогућава добијање наизменичне струје високе фреквенције и високог напона, које називамо Теслине струје.

Изложени трансформатор је произведен између 1920. и 1930. године, а произвођач је „Marx és Mèrei“ из Будимпеште.

19. ЛАЈДЕНСКА БОЦА

Лајденска боца представља најстарији модел кондензатора који служе за чување енергије у виду електричног поља између две електроде раздвојене изолатором. Састоји се од стаклене чаше (изолатор) споља и изнутра обложене станиолским листовима (електроде) и металне шипке која пролази кроз средину боце, везана је за унутрашњу облогу и на врху има металну куглицу. Боца се пуни тако што се држи у руци, а куглица се прислони уз извор електрицитета, да би унутрашња облога примила електрицитет. Када се прекине веза са извором на унутрашњој облози остаје једна врста електрицитета, а на спољашњој супротна врста. Лајденска боца се као и сваки кондензатор празни тако што се облоге међусобно споје.

Изложена лајденска боца је произведена између 1920. и 1930. године, а произвођач је „Marx és Mèrei“ из Будимпеште.

20. ЛЕКЛАНШЕОВ ЕЛЕМЕНТ

Лекланше је 1868. године изумео батерију напона око 1,5 V која је коришћена за напајање телеграфа, сигнализације и електричног звонца. Лекланшеов елемент састоји се из стаклене чаше испуњене раствором нишадора (NH_4Cl) у води у коме се налази шипка од цинка Zn и порозан суд од каолина (дијафрагма). У том суду смештена је шипка од угљеника C са пиролузитом MnO_2 . Шипка од угљеника је позитиван пол а шипка од цинка је негативан пол ове батерије. Цео хемијски процес који се одвија при раду Лекланшеовог елемента је следећи:

$$\text{Zn} + 2\text{NH}_4\text{Cl} + 2\text{H}_2\text{O} \rightarrow \text{ZnCl}_2 + 2\text{NH}_4\text{OH} + \text{H}_2$$

Изложени Лекланшеов елемент – батерија датира из периода између 1880. и 1900. године.

21. БУНЗЕНОВ ЕЛЕМЕНТ СА ХРОМНОМ КИСЕЛИНОМ

Бунзенов елемент је још један тип галванског елемента, односно батерије конструисан 1841. године. Овај елемент састоји се од стакленог суда у који се сипа водени раствор калијумбихромата ($K_2Cr_2O_7$) и сумпорне киселине (H_2SO_4). Суд је затворен изолованим поклопцем на који су причвршћене две плоче од угљеника C (позитиван пол батерије) и цинкана плоча Zn која се може увлачити и извлачити (негативан пол батерије). Калијумбихромат и сумпорна киселина граде хромну киселину (H_2CrO_4) која оксидише водоник који се за време рада батерије издваја на угљеним плочама што спречава поларизацију. Напон ове батерије је око 2 V.

Изложени Бунзенов елемент датира из периода између 1890. и 1900. године.

22. ПАХИТРОП ПРЕКИДАЧ

Пахитроп прекидач коришћен је за пребацивање из серијске у паралелну везу на акумулаторима. На подлогу пахитроп прекидача везани су месингани контакти који додирују дрвени ваљак. Ваљак се може обрнути и при томе поставити у четири различита положаја који омогућавају различите комбинације веза са ћелијама акумулатора.

Изложени пахитроп прекидач произведен је око 1900. године.

23. ЕЛЕКТРОСКОП 1

Електроскоп је справа која показује да ли је неко тело наелектрисано, као и како и колико је наелектрисано. Постоје разни типови електроскопа а изложени електроскоп је са листићима. Састоји се из стаклене боце у којој висе два златна листића на металној шипки провученој кроз поклопац од изолатора. Горњи крај шипке завршава се металном куглицом. Када нису наелектрисани листићи електроскопа висе слободно, а када их наелектришемо, тако што ћемо металну куглицу додирнути наелектрисаним телом, они ће се размаћи, услед узајамног одбијања истоимених наелектрисица. Ако куглицу наелектрисаног електроскопа додирнемо руком, листићи ће се разелектрисати и вратити у првобитни положај.

Изложени електроскоп произведен је крајем XIX века.

24. ЕЛЕКТРОСКОП 2

Приказани електроскоп такође је један тип електроскопа са листићима. Састоји се од стакленог кућишта на месинганом постољу у коме су висила два златна листића на металној шипки провученој кроз поклопац од изолатора који је оштећен.

Изложени електроскоп произведен је крајем XIX века.

25. ЕЛЕКТРОСКОП 3

Још једна варијација електроскопа са листићима, је овој електроскоп са дрвеним кућиштем. Састоји се из стакленог звона причвршћеног на дрвено кућиште са стакленим прозорима у коме висе два златна листића на металној шипки провученој кроз поклопац од изолатора. Горњи крај шипке која може да се увлачи и извлачи и завршава се металном куглицом. У дрвеном кућишту налази се ваљак пресвучен плишом, од кога један пар металних шипки води ван електроскопа и завршава се металним куглицама, а други пар шипки води ка златним листићима и завршава се металним дисковима.

Изложени електроскоп произведен је крајем XIX века.

26. ПЛОЧАСТИ КОНДЕНЗАТОР

Кондензатори служе за чување енергије у виду електричног поља између две електроде раздвојене изолатором. Овде је изложен један демонстрациони плочасти кондензатор чије се плоче (електроде) могу међусобно приближавати и удаљавати, а између њих се налази држач, на који су се могли постављати изолатори, или проводници. Плоче су се наелектрисавале електростатичком машином, а количина наелектрисања приказивана електроскопом или електрометром. Помоћу изложеног кондензатора може се демонстрирати зависност капацитета кондензатора од растојања између плоча, као и појаве које настају када се у електрично поље између плоча кондензатора унесу проводници или разне врсте изолатора (стакло, папир, ваздух...).

Изложени кондензатор произведен је крајем XIX века, а произвођач је „Dr Houdek & Hervert“ из Прага (Чешка).

27. ЕЛЕКТРОСТАТИЧКО КЛАТНО

Клатно које служи за проверу да ли је неко тело наелектрисано зове се електростатичко клатно. Чини га постоље са изолованом дршком на чијем врху је везан конац о који је окачено лако тело што је својевремено била куглица од зовине сржи. Помоћу стаклене шипке протрљане свилом куглица се може наелектрисати позитивно, а помоћу ебонитне (пластичне) шипке протрљане крзном, негативно.

Изложено електростатичко клатно потиче са краја XIX века.

28. ПОЛУСФЕРЕ ЗА НАЕЛЕКТРИСАВАЊЕ

Полусфере за наелектрисавање сужиле су за демонстрацију расподеле електрицитета на проводницима. Уређај се састоји од једне месингане шупље сфере и две полусфере на изолованим дршкама, које се могу померати дуж жљеба на постољу. На сфери и полусферама се налазе мала електростатичка клатна помоћу којих се може проверавати њихова наелектрисаност. Ако са наелектрисану металну сферу прислоне две ненаелектрисане полусфере, оне ће се наелектрисати и то тако да се наелектрисање бити на спољашњим површинама. То доказује да у унутрашњости наелектрисаних проводника нема електричног поља.

Изложене полусфере за наелектрисавање потичу са краја XIX века

29. ЕЛЕКТРОСТАТИЧКА МАШИНА

Уређаји који служе за добијање већих количина наелектрисања називају се електростатичке машине. Свака електростатичка машина врши раздвајање, преношење и сакупљање наелектрисања. Наелектрисање се може раздвајати трењем или инфлуенцијом. Приказана Винтерова (Winter) електростатичка машина ради на принципу раздвајања наелектрисања трењем. Састоји се од кружне стаклене плоче која се обрће помоћу ручице, око осовине причвршћене на дрвено постоље. Стаклена плоча се наелектрише трењем о кожне јастучиће премазане мешом живе, цинка и калаја. Јастучићи су повезани са металном куглом. Услед трења стакло се наелектрише позитивно а јастучићи и кугла негативно. Позитивно наелектрисани део стаклене плоче обртањем доспева између два прстена са металним шиљцима који су повезани са другом металном куглом и путем инфлуенције врши раздвајање наелектрисања на њима. Услед електричног ветра електрони са металних шиљака струје ка позитивном делу стаклене плоче и неутралишу је, а метални шиљци и са њом повезана кугла остају позитивно

наелектрисани. Тако се две металне кугле наелектришу супротним врстама наелектрисуња и представљају половине ове електростатичке машине. Што се стаклена плоча више пута обрне кугле ће бити наелектрисане већим количинама наелектрисуња.

Изложена електростатичка машина произведена око 1910. године, а произвођач је „Leybold Vakuum“ из Келна (Немачка).

30. ЕЛЕКТРОМАГНЕТ (СА КОТВОМ И ТАСОМ СА ТЕГОВИМА)

Гвоздена шипка обавијена изолованом жицом назива се електромагнет и показује магнетна својства док кроз њу протиче струја. Електромагнети обично имају облик потковице, а жица се око једног крака обавија у једном смеру а око другог у супротном смеру да би се добили разноимени полови. Помоћу електромагнета могу се добити веома снажна магнетна поља, чија се јачина може мењати променом јачине струје која кроз њих протиче. Електромагнет са гвозденом котвом и тасом служио је за мерење силе којом привлачи гвоздену котву. На тас се постављају тегови и у тренутку када се котва одвоји од електромагнета тежина тегова на тасу одговара сили којом електромагнет привлачи котву.

Изложени електромагнет произведен је око 1920. године, а произвођач је „Max Kohl“ из Кемница (Немачка).

31. БАРОМЕТАР

Барометар је уређај за мерење атмосферског притиска. Изложен тип барометра састоји се од стаклене цеви која је на доњем крају савијена, и проширена у мали резервоар за живу. Стаклена цев причвршћена је на дрвену подлогу на којој се налази плочица са калибрисаном скалом.

Учило је произведено почетком XX столећа.

32. МОДЕЛ КРЕТАЊА ЗЕМЉЕ ОКО СУНЦА (ТЕЛУРИЈУМ)

Модел Сунца налази се на хоризонталној кружној плочи са уцртаним странама света и зодијачким знацима и повезан је са зупчастим механизмом на који је везан и метални носач модела Земље. Цео систем стоји на украсном бронзаном постолу. Ручица управља систем

зупчаника, који обрћу модел Земље око модела Сунца и око своје осе и тако симулирају ротацију и револуције Земље. Модел је коришћен за очигледну наставу у области астрономије.

На изложеном моделу недостаје модел Сунца и модел Земље за који је жицом био причвршћен Месец. Овај модел произведен је око 1900. године, а произвођач је „J.J. Felkl & Figlio“ из Прага (Чешка).

33. ХАРТЛОВА ПЛОЧА

Хартлова плоча је дизајнирана за демонстрацију основних закона геометријске оптике. Састоји се од округле плоче која по ободу има градуисану угаону скалу од 360° , светлосног застора, као и тешкох треножног статива. На плочи су постављени оптички елементи као што је равно огледало, сабирно и расипно сочиво и планпаралелна плоча. За употребу уређаја потребан је извор светлости. Изложена Хартлова плоча је произведена између 1920 и 1930. године, а произвођач је Marx és Mérei из Будимпеште.

34. УРЕЂАЈ ЗА ПРОУЧАВАЊЕ СТАБИЛНЕ РАВНОТЕЖЕ

Уређај за проучавање стабилне равнотеже чини дрвени статив који се на врху завршава металном конкавном површином. Други део уређаја чини централни дрвени конусни део који се завршава металним шиљком, са бочних страна су на њега везане две тешке металне кугле. Када се уређај постави као на слици, центар масе горњег дела (отприлике на средини растојања између металних кугли) налази се испод тачке ослоња (врх шиљка) што чини да се систем налази у стабилној равнотежи. Изложени уређај је са почетка XX века.

Изворници:

- Архив САНУ, Сремски Карловци – *Одговор Школског савета из Сремских Карловаца управнику Српске учитељске школе у Сомбору, од 5/17. октобра 1871. године, ШС 49/1871*
- Архив САНУ, Сремски Карловци – *Преписка Српске учитељске школе у Сомбору и Школског савета у Сремским Карловцима из год. 1871/72. у вези са набавком учила, са списком потребних учила, ШС 24/1872*
- Архив САНУ, Сремски Карловци – *Захтев Српске учитељске школе у Сомбору Школском савету у Сремским Карловцима у вези са доделом додатне просторије за Физикални кабинет, ШС 61/1872*
- Архив САНУ, Сремски Карловци – *Представка проф. Мите Петровића Школском савету у Сремским Карловцима у вези са доделом додатне просторије за Физикални кабинет, ШС 194/1876*
- Архив САНУ, Сремски Карловци – *Захтев Српске учитељске школе у Сомбору Школском савету у Сремским Карловцима за интервенцију код Српске православне црквене општине у Сомбору због доградње додатне просторије за Физикални кабинет, ШС 133/1882*
- Архив САНУ, Сремски Карловци – *Извештај главног школског референта Веселина Ђисаловића Школском савету о стању учитељских школа у Сомбору, ШС 1554/1913*

Литература:

- *Catalogue des Appareils D'Acoustique construits par Rudolph Koenig*, Paris (France), 1865.
- *Catalogue of physical apparatus – E. Leybold's Nachfolger*, Cologne [Köln] (Germany) – каталог је штампан између 1900. и 1910. г.
- *Katalog über Apparate, Instrumente und Utensilien für den Physikalischen Unterricht – Richard Müller - Uri*, Braunschweig (Germany), 1909.
- *Max Kohl A. G. Chemnitz – Germany: Physical Apparatus*, Chmenitz (Germany) – каталог

је штампан између 1910. и 1914. г.

- *Max Kohl aktiengesellschaft Chemnitz – Germany, Chmenitz (Germany)* – каталог је штампан између 1900. и 1910. г.
- Вукићевић, Никола: *Мита Петровић* (некролог) – „Школски лист“, бр. 1, год. XXIV, Сомбор, 15. јануара 1892, стр. 1-4; Извештај о Србској учитељској школи у Сомбору за 1891/92. школску годину, Сомбор, 1892, стр. 3-9.
- Гутман, Иван; Продановић, Драгољуб: *Мита (Димитрије) Петровић (1848-1891)* – Живот и дело српских научника, бр. 8, САНУ, Београд, 2002, стр. 29-60.
- Ђурић, Бранко; Ћулум, Живојин: *Физика I део, Механика чврстих, течних и гасовитих тела*, Научна књига, Београд 1981.
- Ђурић, Бранко; Ћулум, Живојин: *Физика II део, Таласно кретање, звук и топлота*, Научна књига, Београд 1984.
- Ђурић, Бранко; Ћулум, Живојин: *Физика III део, Електрицитет и магнетизам*, Научна књига, Београд 1969.
- *Извештај о Вишој девојачкој школи у Сомбору за 1880/81. годину*, Сомбор, 1881, стр. 29-30.
- *Извештај о Вишој девојачкој школи у Сомбору за 1889/90. годину*, Сомбор, 1890, стр. 21-22.
- *Извештај о Србској учитељској школи у Сомбору за 1873/74. школску годину*, Сомбор, 1874, стр. 73.
- *Извештај о Србској учитељској школи у Сомбору за 1874/75. школску годину*, Сомбор, 1875, стр. 69.
- *Извештај о Србској учитељској школи у Сомбору за 1880/81. школску годину*, Сомбор, 1881, стр. 47.
- *Извештај о Србској учитељској школи у Сомбору за 1885/86. школску годину*, Сомбор, 1886, стр. 12.
- *Извештај о Србској учитељској школи у Сомбору за 1886/87. школску годину*, Сомбор,

1887, стр.

- *Извештај о Србској учитељској школи у Сомбору за 1891/92. школску годину, Сомбор, 1892, стр. 27.*
- *Извештај о српским учитељским школама у Сомбору за школску 1898/99. годину, Сомбор, 1900, стр. [97]*
- *Извештај о српским учитељским школама у Сомбору за школску 1899/1900. годину, Сремски Карловци, 1900, стр. [107]*
- *Извештај о српским учитељским школама у Сомбору за школску 1900/1901. годину, Сремски Карловци, 1901, стр. [75]*
- *Извештај о српским учитељским школама у Сомбору за школску 1901/1902. годину, Сремски Карловци, 1902, стр. [73]*
- *Извештај о српским учитељским школама у Сомбору за школску 1902/1903. годину, Сремски Карловци, 1903, стр. [57]*
- *Извештај о српским учитељским школама у Сомбору за школску 1903/1904. годину, Сремски Карловци, 1904, стр. [72]*
- *Извештај о Српској православној мушкој учитељској школи у Сомбору за школску годину 1910/11, Сомбор, 1911, стр. 12.*
- *Извештај о Српској православној учитељској школи у Сомбору за школску годину 1911/12, Сомбор, 1912, стр. 14.*
- *Извештај о Српској православној учитељској школи у Сомбору за школску годину 1913/14, Сомбор, 1914, стр. 11.*
- *Илкић, Стефан: Мита Петровић – Споменица Учитељске школе у Сомбору 1778-1953, Сомбор, 1953, стр. 75-77.*
- *Макарић, Радомир: Сомборска учитељска школа у периоду делатности Николе Ђ. Вукићевића, Матица Српска, Нови Сад, 1965, стр. 98-100.*
- *Мешовита учитељска школа у Сомбору – Извештај за школску 1946-47 годину, Сомбор, 1947, стр. 25.*

- *Мешовита учитељска школа у Сомбору – Извештај за школску 1947-48 годину*, Сомбор, 1948, стр. 34.
- *Мешовита учитељска школа у Сомбору – Извештај за школску 1953-1954 годину*, Сомбор, 1954, стр. 41, 42.
- Никић, Љубомир; Жујовић, Гордана; Радојчић-Костић, Гордана: *Грађа за биографски речник чланова Друштва српске словесности, Српског ученог друштва и Српске краљевске академије 1841-1947*, САНУ, Београд, 2008, стр. 245-246.
- Петровић, Вељко: *Мита Петровић* – Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, III књига, Загреб, 1928, стр. 344.
- Плавшић, Радивој: *Мита Петровић* – 200 година образовања учитеља у Сомбору, Сомбор, 1978. стр. 474-475.
- Продановић, Драгољуб: *Мита Петровић (1848-1891) – професор математике и природних наука у Учитељској школи у Сомбору* – „Норма“, бр. 4 (1), Сомбор, 1998, стр. 71-81.
- Степановић, Милан; Селихар, Карла: *Никола Ђ. Вукићевић (1830-1910) – Животопис и библиографија*, Сомбор, 2010.
- Чурић, Радослав: *Развитак наставе природних наука у српским средњим школама Војводине*, Матица Српска, Нови Сад, 1964, стр. 152-154, 159-163, 185, 188, 199-201, 207-209.

“Norma” by Avram Mrazovic: 240 years of Serbian teachers

During the Habsburg monarchy, Serbian people had clerical and educational autonomy within the Metropolitanate of Karlovci. This autonomy was connected to the so-called privileges, which Austrian emperor Leopold I granted to the Serbian people after their massive arrival at the end of the 17th century. Success in both practical and theoretical aspects of education depends on knowing one's historical heritage. In order to fully understand the conditions in education and schools, and also the historical role of Serbian education in Metropolitanate of Karlovci, it is necessary to study the function of Serbian autonomous school authorities in Habsburg monarchy (later Austria-Hungary). There were three concepts of the position of Serbian people in the Habsburg monarchy: Austrian, Hungarian and Serbian. The first was that Serbian people formed the moral body of Austria, the second that they were Hungarian citizens, while the third claimed that they were political people with the right to their political territory, choice of leader and separate administration.

The ruling period of Maria Theresa and Leopold II was marked by introduction of many reforms and changes concerning the development and modernization of education in Habsburg monarchy. These reforms were very significant for the position of Serbian school system. Academic regulation *Ratio Education* from 1774 put education out of church jurisdiction. The door was being opened to enlightened ideas. The founder of the first modern teaching course was Avram Mrazović. He founded Teacher Training School ‘Norma’ in Sombor in 1778. With the support of influential educated people, such as Jovan Rajić, Mrazović created an educational system based on modern enlightened ideas and contemporary methodological approach. There were many temptations, ranging from serious indifference of possible candidates to institutional suspicion by Serbian Orthodox church. Nonetheless, it was not the reason to give up, it was a challenge to duel with the opposite opinions and successfully reach an acceptable solution. The works and rationalistic thinking light of Dositej Obradović were the strongest ideal for the development of the process of educating teachers. Regardless of the humble beginnings of education, he had a huge significance in creating Serbian educational system because he chose modernization based on religious significance of identity preservation. The interrupted work

of 'Norma' was renewed by Uroš Nestorović and the foundation of the Preparatory school in Sombor in 1812. This school was a step forward because it showed an effort to ensure continuity of education during the teaching process. In 1816, for practical reasons, the school was transferred back to Sombor and has remained there to this day. Sombor becomes a spiritual center of education, together with Sremski Karlovci, Novi Sad and Pest. It is a place where future educated people and professors are formed, and many respectful Serbs of the time: Platon Atanacković, Georgije Branković, Jovan Dučić, Isidora Sekulić, Vasa Stajić, dr Đorđe Natošević, Laza Paču, Mita Popović, Laza Kostić, to mention only a few. Nikola Đ Vukićević will be remembered on the account of spending almost 50 years in the aforementioned school as a pedagogy professor and the principal.

At the end of Bach's absolutism, more precisely after 1857, Đorđe Natošević was appointed the advisor for Serbian schools in Vojvodina, which created better conditions for school development. To both of them education and organization of classes were the most important segments for development of Serbian society. Thus they were constantly adding more books to the library. During the 1860s there were around 1239 books and 2830 volumes in the library. At the beginning of the twentieth century there were near 6000 publications.

Vukićević and Natošević, and also the people who followed in their path, tried to take the teacher out of his cocoon of personal modesty and insufficient education. With the trend of gender equality, Vukićević insisted on opening of Girls' Teacher Training School. The beginning of education for female teachers is noted as far as 1866/67 academic year, when Vukićević organized a one-year course at Serbian Teacher Training School. There were seven attendees from various parts of the Empire, and full-time education started in 1871/72 when Vukićević became the principle. In those days there were 65 male and 20 female pupils. Future female teachers acquired the right to higher education so in the 1890s their three-year schooling became four-year and the subjects branched in the direction of higher and more professional education. In those days, male and female classes were under the same roof but separated. This continued until 1910 when two schools were formed – Girls' Teacher Training School and Boys' Teacher Training School. The former worked until 1931/32 (with a break during World War I).

The People and the Church Council of Serbia decided to send ten best Serbian teachers to Germany and Switzerland with the task of investigating the state in their school system, which shows how much Natošević and Vukićević advocated for improving teaching. The results were extremely positive, since Serbian people did not lag behind with the quality of teaching, but they did need to improve quality of school buildings and classrooms. The church was still the backbone of Serbian education. Education was slowly leaving the monasteries and teachers did accept enlightened ideas more and more, but under various influences. With time the church gave more and more support to teacher education. Patriarch Georgije Branković donated the building and in 1895 the Teacher Training School was moved there. New subjects were introduced during the 1870s, 80s and 90s. A great significance for the Serbian Teacher Training School in Sombor was the publishing of the first pedagogical magazine for teachers “Školski list” (School Magazine), and also the publication of the Serbian youth magazine “Golub” (Pigeon). “Školski list” was first published in Novi Sad in 1858, as suggested by Đorđe Natošević. It was being published for 39 years. Based on the location of its publishing, there were four phases (Novi Sad, Budim, Sombor and Karlovci phase). It stopped being published in 1910.

The beginning of the 20th century was marked by growth of nationalistic egoism and lack of tolerance towards egoistic state interests where the more powerful demonstrated their force to the weak. Imperialism became a way to articulate interests of great states and antagonism became their meeting point for mutual lack of understanding. Peace was disappearing. Education was under a huge pressure to adjust itself to those ready to support growing militarism. ‘The Great War’ 1914-1918 was a disputed and for a long time unaccepted inevitability. Both schools had to stop their work due to the outbreak of World War I.

Better times came after the war. The Big National Assembly made a decision in Novi Sad on 25 November 1918 to join Banat, Bačka and Baranja to the Kingdom of Serbia, thus creating a new state the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The two schools were working in those post-war years. Girls’ school was in the building of Hungarian State Grammar school, while the Boys’

school was still in the endowment of Georgije Branković. All schools were transferred under the state jurisdiction starting with the 1920/21. academic year. This way Teacher Training Schools in Sombor were changed from religious to secular. Both schools had separate workrooms, so both male and female teachers could acquire great education which gradually lifted their position on the social scale and created the aura of high regard in society. The novelty brought on by turning schools into secular was admittance of other religions, it was not just a place to educate future Serbian teachers anymore. The schools were very respectable and there were certain disciplinary norms the future teachers had to comply with.

There were organizational and work changes in the Teacher Training Schools in Sombor in 1929. That was the year when the name of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was changed into the Kingdom of Yugoslavia. This change caused other legal changes. One of the changes concerning teachers' schools in Sombor was prolonging education to five years, and the other was joining both schools into one. Thus State Teacher Training School was created and officially started work in 1932. The school admitted pupils who had graduated four years of Grammar school or Municipal school. There was an entry exam to be passed and a musicality check. Europe was being torn by unresolved imperial differences and growing authoritarian ambitions which caused new bloodshed – this time even worse and more inhumane. The Teacher Training School was exposed to difficulties as well. After the Hungarians occupied Bačka, Hungarian language was introduced as an obligatory subject. The idea of the “Great” St. Stephan’s Hungary was being imposed constantly. All the political changes which reflected on the curriculum were in accordance with the new circumstances and current politics. This lasted until 1944.

Period after World War II brought new perspective with a hint of Marxism and a strong influence from the soviet school or more precisely pedagogy. The curriculum was yet again changed to fit in with the new expectations and ideological requirements. New subjects substituted the old. Number of classes for certain subjects also changed. Until 1954/55 the changes had been so numerous they affected the quality of education. Since the aforementioned year up until 1973/74, the length of

education was once again like before the war (five years) and thus pedagogical-psychological and methodological level of education was on a higher level. The Teacher Training School was moved into a new building in 1963 and has remained there until today. This improved pedagogical work of the teachers in many aspects. With time came the need to improve the future teachers' education. High school level (whose curriculum was similar to that of a grammar school) needed to be expanded. The law on Teacher Training Academies in Vojvodina was introduced in Novi Sad in 1973. The same year the Parliament of Provincial Education made the decision to found Teacher Training Academy 'Mrazović' in Sombor. Classes were in Serbo-Croatian, Slovakian and Ruthenian language. Departments of Teacher Training Academy were open in Bački Petrovac and Ruski Krstur. In the first one the classes were held in Slovakian and in the latter in Ruthenian language. The department in Bački Petrovac is the best example of the cooperation with other national minorities.

Second half of the twentieth century came with new needs for improving the school and teachers' education. So the Teacher Training School made the decision to join Teacher Training Academy with all its materials, means and professional staff. Teacher Training Academy in Sombor was officially open on September 1, 1973. It has changed its name through times but it has been working continuously with clearly marked goals. Teaching mission, with all the ideas through the years and centuries, remained unaltered. Teacher Training Faculty was founded in 1993. As the times and social circumstances changed so has the curriculum. Faculty of Education has existed in its current form since 2006.

There has been a long path of gradual development of pedagogical thought starting with 'Norma' founded by Mrazović and all the way to Faculty of Education. The "seed" was planted in the hardest of circumstances for cultural, religious and political survival of Serbian people. Great Serbian intellectuals wrote great works, which should be deeply analyzed since they depict the efforts of individuals to improve education of Serbian teachers through centuries. Serbian teacher as such had a great mission. By not educating himself, he could not and cannot educate generations around him. Educating future Serbian teachers came with great responsibility because education is the foundation of the whole society and its political system in general.

Sparks of Teaching

Reputation of a teacher did not only depend on their knowledge and successful teaching; it was so much more. It included the social attitude, the ability to recognize contemporary social trends, to keep the personal code of behavior and lead by example no matter what the circumstances. “Teacher is the soul of the school.” In this way the conduct of the teacher was always tested and had a much bigger influence than eloquence or convincing. “Teacher’s good conduct and exemplary life have a far greater influence on the heart of the pupil than the words he says, the subjects he teaches, the knowledge and skills he passes on to his pupils.” In this context, the teacher who behaved in this way could have been loved and trustworthy. “In order to be successful, the teacher has to gain respect and popularity with the parents and with the respected members of the community... The teacher should be smart, with an independent way of thinking, never a slave, a sycophant or someone’s means to an end, because only a person with knowledge, moral and social education can impress the society.”

The teacher had to have endless patience for children’s naughtiness, which came from philanthropy. This way he could dedicate himself to teaching even the most complex lessons. “Exercise the mind of the child to accept complex parts of the things you teach. We live and learn.” The teacher needs a great amount of energy in order to work and communicate with the children. “If the teacher is energetic, he will be able to do any task, even the most challenging ones.” Gradual and patient work is extremely demanding. As to how best to act as a teacher, it was accentuated that the work with the pupils should be moderate and not too overbearing, so that most of the pupils could cope. “Those who move slowly, reach further... No need to rush fearing the work will never be done... Do not overwhelm the children with high knowledge. The most important virtue of studying is repetition... If a child cannot use their own words to say what you have been talking about, do not force the child, it would be like sailing on dry land. Help the child... Ask questions that can be answered... Never get angry with a child, never yell or hit because they do not know something... People are all different. This is why you are the teacher, to teach everyone according to their ability.”

The teacher had to be prepared and patient for the classes. He had to be the first one to arrive and the last to leave, the day could not begin without a prayer. “Be patient with children’s mistakes... refrain yourself from harsh words in front of the children... Be like a good gardener, killing the weeds but not the fruit.” If the teacher followed these notions and if he managed to get the children’s attention, his responsibility became even bigger because the children could view him as a role model. Idolatry was a dangerous possibility, and the teacher had to prevent it no matter how tempting it could seem, staying faithful to his greatness in modesty. “It is indisputable that the children see their teacher as a conglomerate of all that is good. If everyone else lies, the teacher does not... The children see their teacher as a higher and sacred spirit... an idol... My teacher touched this with his fingers, a girl told me... But the more the children respect their teacher, the more they monitor and observe him...”

Archetypes of the nature of teachers’ calling that should be reaffirmed are philanthropy, model behavior, epistemological foundations and moral life with unconditional love for the calling. Maybe this is why choosing this calling is the most exciting decision of an individual who has the intention to change and not just to accept the world around them.

Анђелка Бојовић, Платон Атанацковић, Београд, 2008.

уље на платну, 70 × 50 цм

Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Ђаци Учитељске школе,
крај 19. почетак 20. века.

Материјал: Хартија.

Димензије: 26 × 20 цм.

Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Кандидати сомборске

Учитељске школе, 1913-14.

Материјал: Хартија.

Димензије: 73 × 57,5 цм.

Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Мартин Крастев,

Георгије Бранковић, Грчка, 2008.

уље на платну, 70 × 50 цм

Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Матуранти Државне

мушке Учитељске школе,

1927-28.

Материјал: Хартија.

Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

**Матуранткиње Државне женске Учитељске школе,
Сомбор, 1924-25.**

Материјал: Хартија.

Димензије: 78 × 105 цм.

Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

**Павле Блесић,
*Урош Несторовић***

уље на платну, 70 × 50 цм

Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

**Наставнички збор
Препарандије, 1900.**

Материјал: Хартија.

Димензије: 29 × 25 цм.

Педагошки факултет у Сомбору,
Сомбор

**Сава Стојков, Аврам Мразовић,
Сомбор, 2002.**

уље на платну, 60 × 50 цм

Педагошки факултет у Сомбору,
Сомбор

Сава Стојков, Препарандија

уље на платну, 70 × 50 цм

Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Ученице Препарандије са наставницима,
крај 19. века
Материјал: Хартија.
Димензије: 23, 5 × 16, 5 цм
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Ученици Препарандије са Исидором Секулић
(доле, шеста с десна), 1894.
Материјал: Хартија.
Димензије: 26, 5 × 18, 5 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Ученици Препарандије, крај 19. века
Материјал: Хартија.
Димензије: 24 × 18 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Вула Кереклиду, *Никола Вукићевић*,
Грчка, 2008.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Барометар, крај 19, почетак 20. века.
Материјал: Дрво, стакло.
Димензије: 94 × 8 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Бунзенов елемент, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Дрво, стакло, метал.
Димензије: 44 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Чекрк, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Дрво.
Димензије: 30 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Двострука купа на строј равни, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Дрво.
Димензије: 45 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Електрични (Волтин) лук, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Метал.
Димензије: 43 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Електромагнет (са котвом и тасом), крај 19, почетак 20. века
Материјал: Метал, дрво.
Димензије: 70 × 35 × 34 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Електроскоп-1, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Метал, стакло.
Димензије: 43 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Електроскоп-2, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Метал, стакло, метал.
Димензије: 43 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Електроскоп-3, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Дрво, стакло, метал.
Димензије: 32 × 18 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Хемхолцови резонатори, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Метал.
Димензије: 42 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор.

Електростатичка машина, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Дрво, стакло, метал.
Димензије: 41 × 26 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Лајденска боца, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Метал, стакло, дрво.
Димензије: 35 × 35 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Електростатичко клатно, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Метал, стакло.
Димензије: 34 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Лекланшеов елемент, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Дрво, стакло, метал.
Димензије: 44 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Хартлова плоча, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Метал, стакло.
Димензије: 41 × 26 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Мех, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Дрво.
Димензије: 30 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Модел бунара, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Метал, стакло.
Димензије: 34 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Пахитроп прекидач, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Дрво, метал.
Димензије: 43 × 16 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Модел кретања Земље око Сунца, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Метал.
Димензије: 30 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Плочасти кондезатор, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Дрво, стакло, метал.
Димензије: 37 × 15 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Модел ватрогасног шмрка, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Метал, стакло.
Димензије: 40 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Пројекциони апарат, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Метал.
Димензије: 53 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Модел воденице, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Метал.
Димензије: 35 × 20 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Полусфере за наелектрисавање, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Дрво, метал.
Димензије: 38 × 38 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

**Рункорфов
индуктор**, крај 19,
почетак 20. века
Материјал: Дрво,
метал.
Димензије: 67 × 37
цм.
Педагошки
факултет у
Сомбору, Сомбор

**Уређај за испитивање
ширења чврстих тела при
загревању**, крај 19, почетак
20. века.
Материјал: Метал.
Димензије: 34 цм.
Педагошки факултет у
Сомбору, Сомбор

Трансформатор, крај
19, почетак 20. века
Материјал: Дрво, стакло,
метал.
Димензије: 37 цм.
Педагошки факултет у
Сомбору, Сомбор

**Уређај за
испитивање топлотне
проводљивости
чврстих тела**, крај 19,
почетак 20. века.
Материјал: Метал.
Димензије: 25 × 10 цм.
Педагошки факултет у
Сомбору, Сомбор

**Уређај за
демонстрацију
стабилне равнотеже**,
крај 19, почетак 20.
века
Материјал: Дрво,
метал.
Димензије: 37 цм.
Педагошки факултет у
Сомбору, Сомбор

**Уређај за
проучавање
дејства клина**, крај
19, почетак 20. века
Материјал: Дрво.
Димензије: 52 × 11
цм.
Педагошки
факултет у Сомбору,
Сомбор

Усна-оргуљска свирала, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Дрво.
Димензије: 44 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Витло, крај 1, почетак 20. века
Материјал: Дрво.
Димензије: 36 × 22 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Вакуум пумпа, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Дрво, стакло, метал.
Димензије: 62 × 53 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Завртањ, крај 19, почетак 20. века
Материјал: Дрво.
Димензије: 23 цм.
Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор

Додела ордена Данила, III степена црногорског књаза Николе, Учитељској школи у Сомбору, 1870.

Материјал: Хартија.

Димензије: 21 × 34 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Додела ордена Данила, III степена црногорског књаза Николе, Учитељској школи у Сомбору, 1870.

Материјал: Хартија.

Димензије: 43 × 34 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Додела ордена Данила, III степена црногорског књаза Николе, Учитељској школи у Сомбору, 1870.

Материјал: Хартија.

Димензије: 21 × 34 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Каталог библиотеке, Сомбор, 1832.

Материјал: Хартија.

Димензије: 25,5 × 40,5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

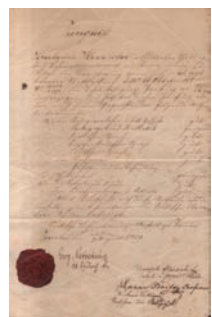

Најстарији запис протокола Препарандије у Сентандреји, 1812.

Материјал: Хартија.

Димензије: 27, 5 × 41 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Писмо са потписом Ђорђа Натошевића, Сомбор, 1859.

Материјал: Хартија.

Димензије: 21 × 34 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

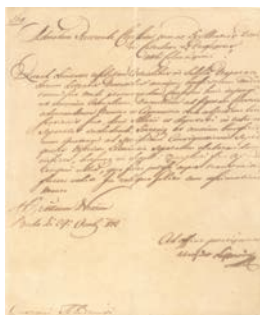

Протокол Препарандије, Сомбор, 1814.

Материјал: Хартија.

Димензије: 27, 5 × 41 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

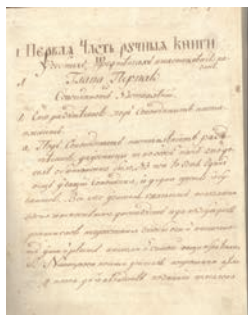

Писмо Уроша Несторовића наставницима Препарандије из 1812.

Материјал: Хартија.

Димензије: 19,5 × 23 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Ручнаја књига, рукопис према предавањима Аврама Мразовића, 1808.

Материјал: Хартија.

Димензије: 20 × 20,5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Школски извештај, Сомбор, 1830-31.

Материјал: Хартија.

Димензије: 27 × 41 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Школски извештај, Сомбор, 1842.

Материјал: Хартија.

Димензије: 27 × 41 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Сведочанство о учитељској способности Максима Пантелића, Сомбор, 1874.

Материјал: Хартија.

Димензије: 21 × 34 цм.

Музеј Војводине, Нови Сад, инв. бр. 889

Сведочанство о учитељској способности Жарка Шикопарије, Сомбор, 1888.

Материјал: Хартија.

Димензије: 35 × 41 цм.

Музеј Војводине, Нови Сад, инв. бр. 1164

Сведочанство о учитељској способности Василија Јовановића, Сомбор, 1888.

Материјал: Хартија.

Димензије: 21 × 35 цм.

Музеј Војводине, Нови Сад, инв. бр. 787

Сведочанство о учитељској способности Олге Петровић, Сомбор, 1899.

Материјал: Хартија.

Димензије: 44 × 57 цм.

Музеј Војводине, Нови Сад, инв. бр. 1163

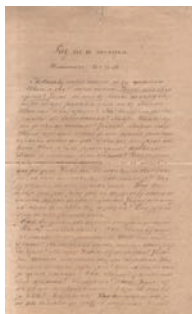

Писмо од управитељства србскога учитељишта сомборскога угарском заступнику савета у Будиму, Сомбор, 1863.

Материјал: Хартија.

Димензије: 21 × 34 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

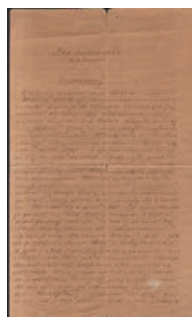

Припрема за наставу из рачуна приправника III разреда
Ђорђа Јосића, Сомбор, 1876.

Материјал: Хартија.

Димензије: 21 × 34 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

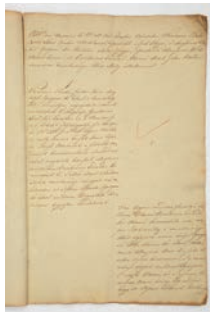

Припрема за наставу из физике приправника III разреда
Ђорђа Јосића, Сомбор, 1876.

Материјал: Хартија.

Димензије: 21 × 34 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Записник седнице наставничког већа, Сомбор, 1848.

Материјал: Хартија.

Димензије: 27 × 42 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Школски дневник, Сомбор, 1892/93.

Материјал: Хартија.

Димензије: 29 × 44 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Школски дневник, Сомбор, 1893/94.

Материјал: Хартија.

Димензије: 29 × 44 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Позив на светосавску беседу и игранку, Сомбор, 1932.

Материјал: Хартија.

Димензије: 17, 7 × 21 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Програм прославе стоседамдесетогодишњице сомборске Учитељске школе, Сомбор, 1953.

Материјал: Хартија.

Димензије: 15 × 25 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

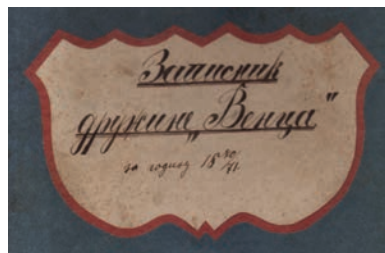

Школски протокол, Сомбор, 1848.

Материјал: Хартија.

Димензије: 27 × 42, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Записник дружине Венац, Сомбор, 1870.

Материјал: Хартија.

Димензије: 25 × 39 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Ђорђе Натошевић, Буквар са читанком за школе у Црној Гори, саставила дружина Венац, Беч, 1871.

Материјал: Хартија.

Димензије: 11 × 17, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 2992

Буквар за српска училишта у аустријском царству, Беч, 1853.

Материјал: Хартија.

Димензије: 11, 5 × 17, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 28

Доситеј Обрадовић, Етика, Венеција, 1803.

Материјал: Хартија.

Димензије: 11 × 17, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 210

Езопове басне, Лајпциг, 1788.

Материјал: Хартија.

Димензије: 12 × 19 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 213

Јоаким Вујић, Француска граматика, Будим, 1805.

Материјал: Хартија.

Димензије: 12 × 19, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 56

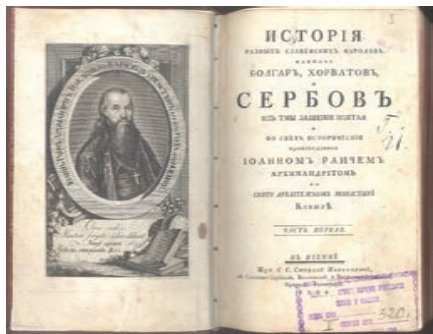

Димитрије Исаилович, Историја трговине, Будим, 1816.

Материјал: Хартија.

Димензије: 12 × 19, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 3008

Јован Рајић, Историја, Беч, 1794.

Материјал: Хартија.

Димензије: 13 × 20, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 297

Петар Деспотовић, Историјска педагогика, Београд

Материјал: Хартија.

Димензије: 15 × 21 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 3070

Јован Рајић, Катихизис мали, 1774.

Материјал: Хартија.

Димензије: 11 × 17 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 113

Јоаким Вујић, Крешчалица, Будим, 1814.

Материјал: Хартија.

Димензије: 11 × 17 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 58

Николај Шимић, Логика сербског језика, Будим, 1808.

Материјал: Хартија.

Димензије: 11, 5 × 18, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 3004

Аврам Мразовић, Магазин за децу, Будим, 1817.

Материјал: Хартија.

Димензије: 11, 5 × 18 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 3016

Павле Атанацковић, Огледало човечности, Беч, 1823.

Материјал: Хартија.

Димензије: 12 × 19 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 5

Ovidii Nasonis, Tristies, превео Аврам Мразовић, Будим, 1818.

Материјал: Хартија.

Димензије: 12 × 19, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 3021

Урош Несторовић, Педагогија и методика, Будим, 1817.

Материјал: Хартија.

Димензије: 12 × 18 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 3484

Вук Стефановић Караџић, Писменица сербскога језика, Беч, 1814.

Материјал: Хартија.

Димензије: 11, 5 × 18 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 2863

Војислав Бакић, Посебна педагогика, 1901.

Материјал: Хартија.

Димензије: 14 × 20 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 3069

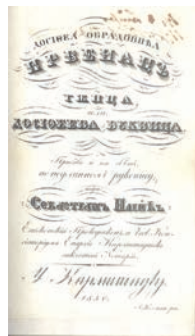

Платон Атанацковић, Прва језикословна читанка, Беч, 1855.

Материјал: Хартија.

Димензије: 11 × 17 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн.

Доситеј Обрадовић, Првенац или Доситејева букваца, Беч, 1830.

Материјал: Хартија.

Димензије: 11, 5 × 19 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 211

Доситеј Обрадовић, Првенац, Карлштадт, 1830.

Материјал: Хартија.

Димензије: 11, 5 × 18, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 209

Аврам Мразовић, Раскајание, Будим, 1808.

Материјал: Хартија.

Димензије: 12 × 18, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 3017

Данијел Дефо, Робинзо Круссо, 1799.

Материјал: Хартија.

Димензије: 12 × 19 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 74

Аврам Мразовић, Руководство к польскому, Будим, 1822.

Материјал: Хартија.

Димензије: 12, 5 × 20 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 2995

Аврам Мразовић, Руководство к славенстјеј грамматицје, Будим, 1800.

Материјал: Хартија.

Димензије: 11, 5 × 18, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 3015

Аврам Мразовић, Руководство к словенскому краснорјечију, Будим, 1821.

Материјал: Хартија.

Димензије: 12, 5 × 20 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 3018

Доситеј Обрадовић, Собраније, Будим, 1807.

Материјал: Хартија.

Димензије: 11, 5 × 17, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 215

Доситеј Обрадовић, Совјети здраваго разума, Лајпциг, 1784.

Материјал: Хартија.

Димензије: 10, 5 × 18, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 2143

Споменар Сиде Деспотовић

Материјал: Хартија.

Димензије: 14, 5 × 22 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Ђуро Даничић, Србска синтакса, Београд, 1858.

Материјал: Хартија.

Димензије: 16 × 25 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 6112

Платон Атанацковић, Старозаветни пророци, Нови Сад, 1861.

Материјал: Хартија.

Димензије: 15 × 22, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 3011

Школски лист, уредио Никола Вукићевић, Сомбор, 1866.

Материјал: Хартија.

Димензије: 15 × 23, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 448

Ђорђе Натошевић, Упутсво за предавање букварских наука, Беч, 1858.

Материјал: Хартија.

Димензије: 13 × 19, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 2992

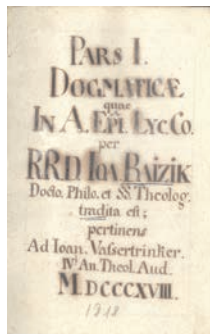

Василије Булић, Земљописанија, Будим, 1824.

Материјал: Хартија.

Димензије: 13, 5 × 21 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 3006

Догматика, рукопис, 1818.

Материјал: Хартија.

Димензије: 19, 5 × 13 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 1526

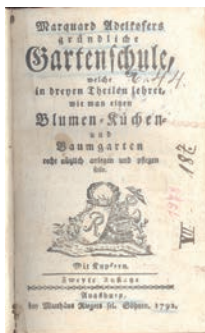

Volkslieder/Herder, Lajpcig, 1778. (са печатом саве Текелије)

Материјал: Хартија.

Димензије: 10 × 17 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 2143

Cartenschule, Augsburg, 1792.

Материјал: Хартија.

Димензије: 10 × 17 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 1491

Nouveau voyage d'Italie, 1694.

Материјал: Хартија.

Димензије: 11 × 17 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 1969

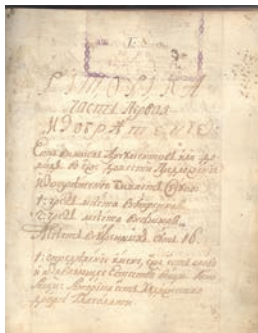

Аритметика писана руком, Сомбор, 19. век.

Материјал: Хартија.

Димензије: 17 × 22 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Реторика писана руком, Сомбор, 19. век.

Материјал: Хартија.

Димензије: 17 × 22 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Основи Физике, написао Мита Петровић, Панчево, 1876.

Материјал: Хартија.

Димензије: 12 × 18, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

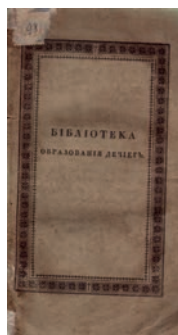

Миротављево јеванђеље, Београд, 1897.

Материјал: Хартија.

Димензије: 34, 5 × 47 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Мојсије Игњатовић, Библиотека образовања деце у приповеткама, Будим, 1834.

Материјал: Хартија.

Димензије: 12, 5 × 20, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 98

Ђорђе Глибоњски, Гимнастичке игре, Нови Сад, 1880.

Материјал: Хартија.

Димензије: 11, 5 × 17, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 687

Никола Вукићевић, Чланци о воспитанију за родитеље, Сомбор, 1867.

Материјал: Хартија.

Димензије: 11 × 14, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 424

Мита Нешковић, Рад у првом разреду, Земун, 1875.

Материјал: Хартија.

Димензије: 15 × 22 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 2881

Адам Драгосављевић, Немачка граматика, Пешта, 1851.

Материјал: Хартија.

Димензије: 14 × 21, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 1656

Ода Авраму Мразовићу, Будим, 1810.

Материјал: Хартија.

Димензије: 18 × 22, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 1217

Никола Вукићевић, Мисли, Нови Сад, 1865.

Материјал: Хартија.

Димензије: 14 × 21, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 3084

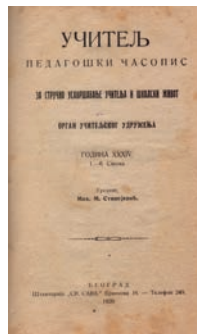

Пајо Радосављевић, Увод у експерименталну психологију, Загреб, 1909.

Материјал: Хартија.

Димензије: 16 × 24 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 3078

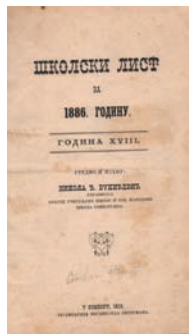

Учитељ, педагошки часопис, Београд, 1920.

Материјал: Хартија.

Димензије: 16 × 22, 5 цм.

Музеј Војводине, Нови Сад, инв. бр.

Школски лист, уредио Никола Вукићевић, Сомбор, 1886.

Материјал: Хартија.

Димензије: 17, 5 × 25, 5 цм.

Музеј Војводине, Нови Сад, инв. бр.

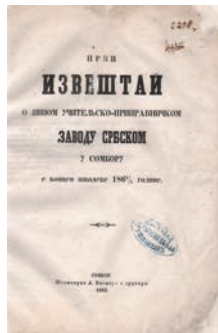

Бележница Николе Вукићевића, Сомбор, 19. век

Материјал: Хартија.

Димензије: 10, 5 × 14, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Први извештај, Сомбор, 1863.

Материјал: Хартија.

Димензије: 16 × 24 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 628

Извештај, Сомбор, 1874/75.

Материјал: Хартија.

Димензије: 13, 5 × 20, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

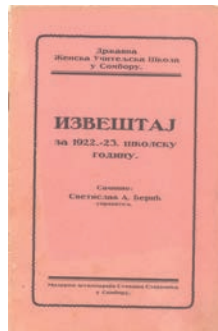

Извештај, Сомбор, 1891/92.

Материјал: Хартија.

Димензије: 16, 5 × 24, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор

Извештај, Сомбор, 1922/23.

Материјал: Хартија.

Димензије: 15 × 23 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 677

Извештај, Сомбор, 1932/33.

Материјал: Хартија.

Димензије: 15 × 22, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 688

Извештај, Сомбор, 1946/47.

Материјал: Хартија.

Димензије: 15 × 22, 5 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 700

Извештај, Сомбор, 1962/63.

Материјал: Хартија.

Димензије: 14, 5 × 20 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 711

Извештај, Сомбор, 1969/70.

Материјал: Хартија.

Димензије: 14, 5 × 20 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 718

Извештај, Сомбор, 1986/87.

Материјал: Хартија.

Димензије: 14, 5 × 20 цм.

Педагошки факултет, Сомбор, сигн. 728

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

37:929 Mrazović A.(083.824)
377.8(497.113 Sombor)”1778/2018”(083.824)

БОШЊАК-Степановић, Марија

Норма Аврама Мразовића : 240 година образовања српских учитеља / Марија Бошњак Степановић, Карла Селихар, Чарна Миљинковић ; [превод на енглески Наташа Гојковић ; фотографије Милица Ђукић]. - Сомбор : Педагошки факултет, 2018 (Нови Сад : Сајнос). - 174 стр. : илустр. ; 21 cm

Тираж 500. - Стр. 5: О нашим коренима / Душан Николић. - Стр. 6: Сомбор слави своје учитеље / Жељко Вучковић, Драго Његован. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија. - Summary.

ISBN 978-86-6095-072-9

1. Селихар, Карла 2. Миљинковић, Чарна

а) Мразовић, Аврам (1756-1826) - Изложбени каталози б) Образовање учитеља - Сомбор - 1778-2018 - Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 323238151

